

7615
2539

ion Royamme de Serbie
à Petersbo

XXII ГОД.

ОКТОБА

1901. ГОД.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

УРЕДНИК

Влад. М. Сисакојевић

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1901.

С А Д Р Ж А Ј

СТРАНА

Службени део

1. Укази Његовога Величанства Краља: (одликовања), *Средње школе* (постављења), *Учитељска школа* (постављења), *Богословија Св. Сава* (постављење) 1271
2. Претписи Министра просвете и црквених послова: *Висша Женска Школа* (постављење), *Средње школе* (постављења, разрешење), *Основне школе* (постављења учитеља народних школа) 1273
3. Расписи и одлуке Министра просвете и црквених послова 1277
4. Умрли наставници Средњих Школа 1278
5. Пројекат закона о универзитету Краља Александра I 1278

Наука и настава

6. Састанак и договор српских главара у Кучима 1614 год. ради устанка на Турке, прилог кретици извора за историју српског народа од *Јов. Н. Томића* (наставак) 1287
7. Данашња Србија под Римљанима од *Н. Вулића* (наставак) 1304
8. Спектроскопија као метода за испитивање природе небесних тела од *Ј. Михаиловића* професора (наставак) 1320
9. Новине за Флору Краљевине Србије саопштио *Д-р Лујо В. Адамовић* (наставак) 1335
10. Развитак и садашње стање грчких гимназија, по реферату *Др. К. Загојаниса*, проф. педагогике на атинском универзитету од 1901 год. приказао *Љуб. М. Протић* 1343
11. Карактер старије традиционалне историје Рима од *Н. Вулића* (наставак) 1359
12. Дечја психологија 1372
13. Гуснова метода за учење туђих језика од *Павла Ј. Мајнера* 1376

Оцене и прикази

14. Најновије књиге за омладину реферат од *Ј. Прод.* 1386

Белешке

15. Занимљива упоређења бројних количина 1398
16. Просветни записи 1404

ПБ 15
2539

WWW.UNILIB.RS

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
М. И. Бр. 2539

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXII

ОКТОБАР 1901.

БРОЈ 10.

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГА ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

ОДЛИКОВАЊА

Његово Величанство Краљ Александар I. превисоким указом својим од 11 септембра 1901 године благоволео је, на предлог Министра просвете и црквених послова, одликовати:

Орденом Св. Саве трећим редом:

Косту Црногорца, директора смедеревске приватне гимназије; и *Јосифа Маринковића*, вишег учитеља у гимназији Вука Стеф. Караџића.

Орденом Св. Саве четвртим редом:

Мату Млинара, директора и професора у пензији; *Кузмана Пашићковића*, директора и професора у пензији; *Алексу Новаковића*, директора и професора гимназије у пензији; *Милоша Миловановића*, професора гимназије у пензији; *Светозара Мојковића*, школског надзорника за округ ужички; и *Јована Протића*, учитеља у пензији.

Орденом Св. Саве петим редом:

Вуку Малетића, учитеља гимназије у пензији; *Милоша Милисављевића*, књижевника; *Димитрија Марковића*, учитеља основне школе у Краљеву; *Филипа Јовичића*, учитеља основне школе у Душковићима; *Јанка Протића*, учитеља основне школе у Пожези; *Јована Поповића*, учитеља у Гор. Милановцу; *Јеврема Бојовића*, професора Богословије; *Милуна Ибровца*, професора Немањине гимназије; *Владимира Зделара* и *Алексу Станојевића*, професоре гимназије Вука Стеф. Караџића; *Павла Аршинова* и *Драгутина Антића*, професоре Више Женске Школе Краљице Драге; *Јована Лазића*, учитеља у Миријеву; *Миливоја Ђурђевића*, учитеља у Макцима; *Димитрија Протића*, учитеља у Пољани; *Михаила Јовановића*, учитеља у Пироту; *Николу Дамњановића*, учитеља у Шапцу; *Радомира Тодоровића*, учитеља у Нишу; *Кузмана Баџовића*,

учитеља у Ратају; *Миливоја Поповића*, учитеља у Буровцу; *Антонија Николића*, учитеља у Белој Води; *Лазара Паунковића*, учитеља у Белотићу; *Јосифа И. Петровића*, учитеља у Врању; *Милана Миљковића*, учитеља у Трнавцима; *Уроша Палеташевића*, учитеља у Крнулама; *Стевана Живојиновића*, учитеља у Крушевцу; *Ѓакона Љубомира Марковића* и *Аранђела Дмитровића*, учитеље у Београду; *Арсенија Пантића*, учитеља у Неготину; *Михаила Јовичића*, учитеља у Обреновцу; *Крсту Божовића*, учитеља у Вел. Врбници; *Ђорђа Којића*, учитеља у Крагујевцу и *Тодора Бушетића* учитеља у Пољни.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Његово Величанство Краљ Александар I превисоким указом својим од 11 септембра 1901 благоволео је, на предлог Министра просвете и црквених послова, поставити:

у Гимназији Краља Александра I: за професоре: *Николу Јанчића*, *Уроша Кубуровића*, *Радосава Васовића* и *Ристу Ј. Одавића*, супленте исте гимназије;

у Гимназији Доситеја Обрадовића: за професора: *Радослава Лазаревића*, суплента исте гимназије;

у Гимназији Кнеза Михаила: за професоре: *Владимира Радиојевића* и *Љубомира Стевановића*, супленте исте Гимназије;

у Гимназији Господара Јеврема Обреновића: за професоре: *Симу Цветковића* и *Пантелију Сарића*, супленте исте гимназије;

у Гимназији Ваљевској: за професора: *Живка Романовића*, суплента исте гимназије.

Његово Величанство Краљ Александар I превисоким указом својим од 18 септембра 1901, на предлог Министра просвете и црквених послова, благоволео је поставити:

у Гимназији Краља Александра I: за професора *Петра А. Тишу*, професора гимназије Доситеја Обрадовића по молби; *Богдана Јанковића*, професора Немањине гимназије по службеној потреби, и *д-ра Милорада З. Јовичића*, пређашњег професора.

у Гимназији Вука Стеф. Карацића: за професора *Миленка Вукићевића*, професора Богословије Св. Саве, по службеној потреби.

у Гимназији Краља Милана: за професора *Живојина Ђурђевића*, професора гимназије Доситеја Обрадовића, по службеној потреби; и за суплента *Божидара Миловановића*, суплента гимназије Господара Јована Обреновића, по молби.

у Гимназији Доситеја Обрадовића: за суплента *Јеротија Тошловића*, суплента гимназије Кнеза Милоша Великог, по службеној потреби.

у Гимназији Немањиној: за професора *Ристу Стојановића*, професора на расположењу.

WWW.UNILIB.RS у Гимназији Кнеза Михаила: за професора *Стевана Станојевића*, професора гимназије *Доситеја Обрадовића*, и *Драгутина Поповића*, професора алексиначке учитељске школе, и за суплента *Јована Канргу*, суплента гимназије Краља Александра I, све по службеној потреби.

УЧИТЕЉСКА ШКОЛА

ПОСТАВЉЕЊА

Његово Величанство Краљ Александар I превисоким указом својим од 11 септембра 1901 благоволео је, на предлог Министра просвете и црквених послова, поставити:

у **Учитељској Школи у Јагодини**: за професоре: *Милоша Анђелковића*, *д-ра Душана Рајичића*, *Срстена Вукашиновића* и *Милана Ст. Павловића*, супленте исте школе.

БОГОСЛОВИЈА СВ. САВЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Његово Величанство Краљ Александар I превисоким указом својим од 18 септембра 1901 године, на предлог Министра просвете и црквених послова, благоволео је поставити:

у **Богословији Св. Саве**: за професора *Милуна Ибровца*, професора Немањине гимназије, по службеној потреби.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ВИША ЖЕНСКА ШКОЛА

ПОСТАВЉЕЊЕ

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 8208 од 3 септембра 1901 године постављена је

у **Вишој Женској Школи Кнегиње Љубице**: за класну учитељицу г-ђца *Љубица Лазарева*, свршена редовна ученица философског факултета.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 7087 од 1 септембра 1901 године постављен је:

у **Гимназији Кнеза Милоша Великог**: за професорског приправника г. *Драгутина Н. Анастасијевић*, свршени ученик философског факултета.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 7096 од 1 септембра 1901 године постављен је:

у **Гимназији Вука Стефановића-Караџића**: за професорског приправника г. *Риста Т. Николић*, свршени ученик философског факултета.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 8207 од 1 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Кнеза Милоша Великог: за професорског приправника г. *Миливој Р. Анастасијевић*, свршени ученик философског факултета.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 8074 од 1 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Господара Јеврема Обреновића: за професорског приправника г. *Радомир Илић*, свршени ученик философског факултета.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 8947 од 1 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Вука Стефановића-Караџића: за професорског приправника г. *Чедомир С. Ђорђевић*, свршени ученик философског факултета.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 9796 од 1 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Краља Александра I: за професорског приправника г. *Ђура Милић*, свршени ученик философског факултета.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 9931 од 5 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Краља Александра I: за професорског приправника г. *Јован Попадић*, свршени ученик философског факултета.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 7496 1 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Вука Ст. Караџића: за професорског приправника г. *Лазар Кнежевић*, свршени ученик философског факултета.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 9793 од 5 септембра 1901 године постављен је:

за руковођу метеоролошке станице II реда у Врању: г. *Јован Антић*, професор Немањине гимназије.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 8988 од 1 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Краља Милана I: за професорског приправника г. *Емилу Цветић*, професорски приправник Гимназије Господара Јована Обреновића, по службеној потреби.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 7985 од 1 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Кнеза Михаила: по молби за професорског приправника г. *Михаило Миладиновић*, привремени виши учитељ Грађанске Школе у Прокупљу.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 4808 од 16 јуна о. г. постављен је:

у Гимназији Краља Александра I: за учитеља пртања II класе г. *Никола Зега*, учитељ пртања исте класе у ваљевској гимназије, с тим да дужност врши у Етнографском одељењу Народног Музеја.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 6668 од 6 септембра 1901 године постављен је:

за помоћника Опсерваторије: г. *Јован Попадић*, професорски приправник Гимназије Краља Александра I.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 10077 од 4 септембра 1901 године постављен је:

у Богословији Св. Саве: да врши дужност учитеља музике и певања г. *Стева Мокрањца*, виши учитељ музике и певања у Гимназији Краља Александра I.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 10076 од 4 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Краља Александра I: за учитеља музике и певања I класе г. *Стеван Шрам*, учитељ музике и певања исте класе у Богословији Св. Саве.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 9903 од 1 септембра 1901 године постављен је:

у Гимназији Господара Јована Обреновића: по службеној потреби за учитеља музике и певања IV класе г. *Борђе Стојићевић*, учитељ музике и певања исте класе у Немањиној Гимназији.

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 10080 од 5 септембра 1901 године одобрен је избор г. *Косте Милутиновића* свршеног филозофа, за наставника у приватној неготинској гимназији.

РАЗРЕШЕЊЕ

Претписом господина Министра просвете и црквених послова ПБр. 6668 од 6 септембра 1901 године разрешен је од дужности помоћника Опсерваторије г. *Милан Петровић* и упућен је на своју дужност, као професорски приправник, у Гимназију Краља Александра I.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА УЧИТЕЉА НАРОДНИХ ШКОЛА

Претписима господина Министра просвете и црквених послова постављени су:

у округу ваљевском: *Панта Дазаревић*, учитељ у пензији, за учитеља у *Делићу*;

Живорад Глишић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Суводању* (на Ставама);

у округу врањском: *Ти́ра С. Базовић*, свршени богослов, за заступника учитеља у *Орању*;

Мирко М. Поповић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Божнику*;

у округу крагујевачком: *Јеремија Павловић*, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Божурњи*;

Милош Домановић, учитељ у пензији, за учитеља у *Јарушимама*;

Алекса Исаковић, ђакон, за заступника учитеља у *Винчи*;

у округу крајинском: *Борђе П. Станковић*, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Манастирици*;

у округу крушевачком: *Сретен М. Поповић*, свештеник плешки, за заступника учитеља у *Плеши*;

Софија Д. Михаиловићев, учитељица у пензији, за учитељицу у *Падежу*;

у округу моравском: *Драгољуб Глишић*, свештеник, за заступника учитеља у *Дворишту*;

Бошко Дим. Јосић, пређ. учитељ, за учитеља у *Ланишту*;

Милан Михаиловић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Плани*;

Тихомир Ј. Трифунац, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Белици*;

Милутин Стојановић, пређ. учитељ. заступник, за заступника учитеља у *Избеници*;

Радојко Милосављевић, свр. богослов, за заступника учитеља у *Главинцима*;

у округу нишком: *Милорад Пројовић*, пређ. учитељски заступник, за заступника учитеља у *Студени*;

у округу пиротском: *Наталија Петровићева*, пређ. привремена учитељица, за заступницу учитеља у *Дојкинцима*;

у округу подринском: *Чедомиљ Шливић*, свештеник, за заступника учитеља у *Криваји*;

у округу пожаревачком: *Живота Јелић*, сврш. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Сигама*;

Ранко Ковачевић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Крепољину*;

у округу рудничком: *Петар Стевановић*, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Придворици*;

Василије Радичевић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Међуречи*;

у округу тимочком: *Будимир Марјановић*, свршени ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Николчеву*;

Михаило Кујунџић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за привр. заступника учитеља у *Алдиницу*;

Милош Јаношевић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Валеву*;

Сава Ј. Димитријевић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Бачевци*;

Милан Ст. Цветковић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Врбовцу*;

Владимир Николић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Шљивару*;

Милан Вукадиновић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Ошљану*;

у округу топличком: *Михаило М. Елезовић*, свр. ђак Уч. Школе, за привр. заступника учитеља у *Рачи*;

у округу ужичком: *Милан П. Драговић*, ђак Велике Школе, за заступника учитеља на *Дубу*;

Богосав Тодоровић, учитељ у пензији, за учитеља у *Радановцу*;

Јован Јовановић, свр. ђак Уч. Школе са испитом, за заступника учитеља у *Бачевцима*.

РАСПИСИ И ОДЛУКЕ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Свима државним и приватним средњим школама и Управитељима Учитељских и Виших Женских Школа

И ако је претписом овога министарства од 18 септембра 1898 године ПБр. 16125 одређено, какви се уџбеници смеју употребљавати у средњим школама, ипак се дешавало да су за уџбенике у неким школама узете и надлежно неодобрене књиге или такве које су тек упућене Главном Просветном Савету на оцену, али о којима још није била донесена коначна одлука.

Скрећући Вам пажњу на ово, препоручујем вам да и разредна већа упутите а и сами на то припазите, да се у погледу избора школских уџбеника строго врше одредбе горе поменутога расписа.

ПБр. 10231
6 септембра 1901 год.
Београд.

Министар
просвете и црквених послова,
Љ. Ковачевић с. р.

Свима школским надзорницима

Директор Метеоролошке Опсерваторије Велике Школе писмом од 29 маја ове године Бр. 1007 известио ме је, да би опстанак метеоролошких станица био сигурнији и њихов рад бољи и тачнији једино тада, ако би се њиховим руковођама, учитељима, дао мали хонорар за рад. Тај би хонорар могао бити највише десет динара месечно.

Према овоме, препоручујем Вам, да се постарате, да се у буџету оних основних школа, које су уједно и метеоролошке станице, предвиди

годишња сума од 60 до 120 динара, која ће се издавати месечно или тромесечно као хонорар руковођама тих станица, а по признаницама које буду од стране Опсерваторије оверене.

ПБр. 5151

20 септембра 1901 год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова
Љ. Ковачевић с. р.

УМРЛИ НАСТАВНИЦИ

Божидар Лазаревић, професорски приправник гимназије Кнеза Милоша Великог, преминуо је 23 августа 1901 у Крагујевцу.

Сима Поповић, учитељ језика гимназије Св. Саве, умро је у Пироту 16 септембра 1901 године.

ПРОЈЕКАТ ЗАКОНА

О

УНИВЕРСИТЕТУ КРАЉА АЛЕКСАНДРА I

I. Задатак и правила Университета

Чл. 1.

Велика Школа у Београду проглашује се за *Университет Краља Александра I*.

Университет је највише самоуправно тело (корпорација) за *вишу стручну наставу* и за *обрађивање наука*.

Университет стоји под врховним надзором Министра Просвете и Црквених Послова.

Чл. 2.

У имовиом погледу Университет је самостално правно лице.

Университет се издржава о државном трошку према годишњем буџету, који се одређује сваке године, а уз то још и дохотцима од уписнине, школарине, завештања, поклона.

Чл. 3.

У управном погледу Университет обухвата све наставнике, редовне слушаоце, све чиновнике и службенике своје.

Чл. 4.

Универзитет је слободан од плаћања свих државних и општинских дажбина.

II. Факултети

Чл. 5.

Универзитет има пет факултета: богословски, философски, правнички, медицински и технички.

Чл. 6.

У *богословском* факултету предају се богословске науке у духу Источне Православне Цркве.

Архијерејски Сабор стара се, да се теолошке науке у поменутом правцу предају, и да се слушаоци тога факултета вежбају у верозаконској служби.

Чл. 7.

У *философском* факултету предају се науке: философске, математичке, природне, историјске и лингвистичко-литерарне.

Чл. 8.

У *правничком* факултету предају се правне и политичке (друштвене) науке.

Чл. 9.

У *медицинском* факултету предају се медицинске науке и њихове помоћнице.

Чл. 10.

У *техничком* факултету предају се науке и вештине које су потребне за инжењерску, архитектонску, машинску и друге техничке струке.

Чл. 11.

Редовно учење у медицинском факултету траје десет семестара, а у осталим факултетима по осам семестара.

Чл. 12.

Који ће се предмети посебице предавати у ком факултету и како ће се они распоредити на катедре, одређују факултетски савети с обзиром на чл. 16. тач. 3.

III. Универзитетске власти и канцелариско особље

Чл. 13.

Универзитетске су власти: 1) ректор; 2) декани факултета; 3) Универзитетски Сенат; 4) Универзитетски Збор; 5) факултетски савети.

Чл. 14.

За *ректора* се поставља Краљевим указом на годину дана један од три кандидата, која Универзитетски Збор сваке године бира између оних својих чланова, који су служили у Универзитету као редовни професори најмање седам година. У случају болести или одсуства замењује ректора проректор (прошлогодишњи ректор), а овога замењује најстарији (по годинама професорске службе) декан.

Ректор управља Универзитетом и представља га у спољним односима.

Чл. 15.

Сваки факултет бира себи декана (факултетског старешину) између редовних професора на две године. Његов је заменик продекан (прошлогодишњи декан), а овога замењује најстарији професор у факултету. О избору декана извештава се министар просвете и црквених послова.

Декани управљају пословима сваки у својем факултету, а нарочито воде бригу о настави и о испитима, о поретку и о администрацији.

Чл. 16.

Универзитетски *Сенат* састављају: ректор као председник, декани свих факултета и по два професора из сваког факултета, које бирају факултетски савети на две године. Пословођа је један од професора, кога сенат изабере на годину дана.

Сенат врши ове послове:

- 1) одлучује о новчаним дохоцима и издацима за разне потребе и о томе чини предлоге министру просвете;
 - 2) рукује задужбинама и фондовима Универзитета и надгледа целу његову имовину;
 - 3) предлаже Министру спајање и дељење катедара, замењивање једне катедре другом, отварање нових катедара и премештање катедара из једног факултета у други;
 - 4) одлучује о давању државне помоћи сиромашним слушаоцима према прописаним правилима;
 - 5) одлучује о ослобођењу слушаца од плаћања школарине и такса;
 - 6) стара се о зградама и просторијама потребним за наставу и разне институте;
 - 7) бира и предлаже министру на потврду редовне професоре према чл. 23 и указно канцелариско особље; предлаже плату доцентима и асистентима;
 - 8) одлучује о отпуштању слушаца из школе;
 - 9) допушта држање предавања и другим лицима ван наставничког тела (чл. 28);
 - 10) подноси извештаје Универзитетском Збору и Министру просвете и црквених послова о свом раду и о стању Универзитета.
- Универзитетски сенат састаје се на позив ректоров, или кад то предложе два члана сената или три редовна професора.

Чл. 17.

Универзитетски *Збор* састављају: ректор, као председник, и сви редовни професори Универзитета. Пословођа је професор, кога збор бира на годину дана.

Збор већа о важним питањима, која се тичу целог Университета, а која му упућује ректор, или Сенат, или Министар просвете.

Чл. 18.

Сви професори једнога факултета састављају *Савет* тога факултета. Председник је факултетског савета декан; његов је заменик продекан или најстарији професор; а пословођа је најмлађи редован професор. Ванредни професори немају право гласа при изборима кандидата за редовне професоре.

Факултетски савети врше ове послове:

1) састављају и објављују свакога семестра распоред предавања за тај семестар;

2) старају се о попуњавању упражњених катедара и о замењивању болесних професора;

3) предлажу Сенату кандидате за редовне професоре и бирају ванредне професоре, доценте, учитеље и асистенте;

4) одлучују о урачунавању семестара слушаоцима у ванредним случајевима;

5) одлучују о испитима и о саставу испитних комисија;

6) примају пријаве професора, који би желели држати и друга предавања ван свога предмета.

Седнице факултетскога савета сазива декан сâм или на предлог два редовна професора.

Декан подноси свакога семестра извештај Универзитетском Сенату о раду свога факултета.

Чл. 19.

Канцелариске, управне и економне послове врше: секретар, благајник, библиотекар и потребан број писара. Сви су они указни чиновници.

Секретар врши све административне и канцелариске послове по прописаним правилима и упуству ректорову, и чува школску архиву, за коју одговара.

Библиотекар рукује школском библиотеком према прописаним правилима и одговара за њу сâм Главној Контроли.

Благајник рукује школском благајником по прописима државног рачуноводства и одговара сâм за школске рачуне пред Главном Контролом.

Писари врше оне послове, које им одређују ректор и декани или виши чиновници универзитетске канцеларије.

Чл. 20.

Секретар и библиотекар морају имати факултетску спрему; они имају плату као и ванредни професори Университета.

Благајник и писари имају плату и положај чиновника Министарства Просвете једнакога ранга.

Чл. 21.

Универзитетске збирке, музеје и друга наставна средства и заводе чувају и за њих одговарају они наставници, који њима непосредно рукују.

IV. Наставници

Чл. 22.

Наставници су Университета: 1) редовни професори, 2) ванредни професори, 3) доценти, 4) учитељи.

Професори могу имати асистенте.

Чл. 23.

Редован професор Университета може бити онај кандидат који поред свршеног факултета има признатих самосталних научних или стручних радова. Упражњена катедра попуњава се позивањем признатог научника или стручњака, а у случају потребе и стечајем. Факултетски савет предлаже, а Универзитетски Сенат бира професора и тај избор доставља Министру на потврђење. За редовног је професора од предложених кандидата изабран онај, који добије две трећине од укупног броја гласова у Сенату.

Тако изабрано лице поставља се за редовног професора Краљевим указом, на предлог Министра просвете и црквених послова. За постављање професора богословскога факултета Министар се споразумева с Архијерејским Сабором.

Лица, која се са стране позову, постављају се за професоре према нарочитом уговору.

Ако се катедра не би могла попуњити редовним професором, онда ће то место заузети ванредни професор или доцент.

Чл. 24.

Ванредни професор Университета може бити онај, који је положио докторски или дипломски испит из дотичне струке наука и има самосталних научних радова на томе пољу.

Ванредне професоре бира факултетски савет. Првенство имају они, који имају стручних радова и они, који су већ служили као доценти или асистенти. Изабран је онај, који добије две трећине гласова од укупног броја свих професора у факултету. Ванредни професори постављају се указом на предлог Министра просвете и црквених послова.

Чл. 25.

Доценти могу бити они кандидати, који имају докторску диплому или дипломски испит, ако поред тога положи нарочити испит из своје струке пред стручном комисијом, коју одређује факултетски савет. Правила о овом испиту прописаће се у факултетским уредбама.

Доценти се постављају претписом Министра просвете и црквених послова.

Чл. 26.

Асистенти (професорски помоћници) могу бити они, који су свршили дотични факултет. Њих бира факултетски савет на предлог дотичног професора, а поставља их министар претписом.

Чл. 27.

За предавање вештина и живих страних језика поставља министар, на предлог факултетског савета, учитеље, који морају имати вишу стручну спрему

из предмета, које ће предавати. Они имају плату и положај виших учитеља средњих школа.

Чл. 28.

Редовна предавања на Универзитету држе професори, доценти и учитељи, а нередовна, јавна и бесплатна предавања могу држати чланови Академије Наука и друга лица, којима то сенат, по предлогу факултетског савета, за одређено време одобри. Професори могу држати приватно и друга предавања ван своје струке.

Према потреби могу се призната стручна лица употребити као хонорарни професори. Избор ових лица и њихову награду одређује министар по предлогу факултетског савета. Награда не може бити већа од 3000 динара на годину.

Чл. 29.

Основна је плата редовних професора Университета пет хиљада динара на годину. После сваких пет година службе повишава се плата за хиљаду динара, тако, да после 30 године службе професор добија 10.000 динара на годину, с којом платом може бити стављен у пенсију одмах или после навршене 35 године.

Ректор има годишњи додатак од 2500 динара, а декани по 1200 динара

Чл. 30.

Основна је плата ванредног професора 3600 динара на годину, а пето-годишње повишице по 600 динара тако, да после 30 године службе добива плату од 7200 динара на годину с којом може бити стављен у пенсију.

Чл. 31.

Доцентима одређује министар плату према броју часова до 3000 динара по предлогу факултетског савета.

Доцентске године службе урачунавају се у сталну службу, кад доценат постане професор.

Чл. 32.

Асистентима одређује плату министар по предлогу факултетског савета. Кад асистент добије указну службу, онда му се године асистентске службе рачунају за пенсију.

Чл. 33.

Редовни се професори постављају на цео живот. Они се из ове службе могу отпустити само по предлогу универзитетског сената, ако нису навршили десет година указне службе. А не могу бити ни у другу службу премештени ни у пенсију стављени без свога пристанка или без одлуке Универзитетског сената, осим ако су навршили 30 година професорске службе (чл. 28) или су тако ослабели, да не могу стално вршити своје дужности.

Чл. 34.

Професори су у излагању науке слободни.

Они се могу служити државном архивом и другим државним установама ради научног истраживања, као и чланови Академије Наука.

V. Слушаоци

Чл. 35.

За редовне слушаоце Университета примају се они ученици, који донесу сведочанство о положеном испиту зрелости у средњим школама,

Свршени реалци примају се редовно у технички факултет, а изузетно у философски, ако то дотични факултет под нарочитим погодбама одобри.

Чл. 36.

Ученици, који су свршили Богословију с врло добрим успехом, могу се примити за редовне слушаоце богословскога факултета под погодбама, које факултет одреди.

Лица, која су свршила Учитељску Школу најмање с врло добрим успехом, могу се примити за редовне слушаоце философскога факултета под нарочитим погодбама, које ће факултетски савет одредити.

Чл. 37.

Слушаоци, о којима је реч у чл. 35 и 36, једном уписани у који факултет, не могу се доцније из тога факултета исписивати и у друге прелазити.

Чл. 38.

И нередовним слушаоцима, који су свршили најмање нижу средњу школу, може се допустити, да походе предавања на Университету, али они немају права редовних слушалаца.

Чл. 39.

Редовни слушаоци дужни су уписати се у Университет у почетку семестра, најдаље до почетка предавања. Ко се једанпут упише, сматра се, да је слушалац Университета све донде, док се не испише, ако врши прописане дужности.

Чл. 40.

Они слушаоци, који су на страни учили, могу се примити у Университет по одобрењу Универзитетског сената.

Чл. 41.

Слушаоци су дужни владати се по школском закону, који ће прописати Министар просвете по предлогу Универзитетског сената.

Чл. 42.

Редовни слушаоци дужни су уредно походити предавања, која су за њихову струку обавезна и учествовати у практичним вежбањима.

Чл. 43.

Сваки слушалац плаћа:

1) при упису у Университет једанпут за свагда 10 динара у корист школске касе;

WWW.UNIBEL.BG за слушање предавања, за практична вежбања и за употребу школске библиотеке и училиа 25 динара од семестра.

Сиромашне ученике може сенат ослободити од плаћања школарине.

Чл. 44.

Сиромашни а ваљани редовни слушаоци могу добити државну помоћ. Правила о томе прописује министар по предлогу Универзитетског сената.

VI. Настава и испити

Чл. 45.

Универзитетска је настава слободна. Слушаоци бирају предавања слободно.

Предавања су јавна или приватна. Вежбања у семинарима и у појединим универзитетским заводима приступна су само за оне, који се приме.

Ближе одредбе о примању у семинарима прописале се у факултетским уредбама.

Чл. 46.

Предавања из појединих наука распоређују се на семестре. Зимски семестар почиње 16. септембра а завршује се 14. јануара. Летњи семестар почиње 16. фебруара а завршује се 15. јуна. Остало време одређено је за школски одмор, као и недељни и празнични дани.

Чл. 47.

Сваки се факултет стара, да се настава правилно распореди тако, да слушаоци могу за одређено време слушати све предмете и да се могу вежбати у стручним радовима.

Чл. 48.

Факултети се старају о уређењу помоћних наставних и научних завода, кабинета, лабораторија, музеја, клиника, семинара и других потребних завода.

За издржавање ових завода одређују се државним буџетом сваке године потребне суме.

Чл. 49.

За редовне слушаоце богословскога факултета установиће се богословски семинар, који се може спојити с интернатом.

Овај интернат издржаваће се од доходака црквенога фонда.

Управник интерната мора бити духовно лице и има права и положај ванреднога професора Универзитета.

Правила о интернатском животу прописале министар у споразуму са Архиепископским Сабором.

Чл. 50.

Испити су на Универзитету или за научни степен или су државни испити. Правила о тим испитима прописале се у факултетским уредбама.

VII. Опште и прелазне наредбе

Чл. 51.

Краљевим указом утврдиће се *Општа Универзитетска Уредба* и посебне факултетске уредбе, које ће поднети министру на одобрење Универзитетски Сенат и факултетски савети. Овим уредбама прописаше се ближе права и дужности универзитетских власти и канцелариског особља, наставника и слушаца, начин избора наставника, правила о испитима и прелазна наређења.

Те уредбе имаће силу закона.

Посебна правила за извршење овога закона прописаше министар у споразуму с универзитетским властима.

Чл. 52.

Овај закон ступа у живот 2. августа 1900 године. Од тога дана престају важити:

- 1) закон о устројству Велике Школе од 24. септембра 1863 године заједно са свима доцнијим изменама истога;
- 2) закон о регулисању плата професорских од 28. фебруара 1875 године у колико се тиче Велике Школе; и
- 3) закон о приправницима професорским у Великој Школи од 28. фебруара 1875 године, и све друге уредбе, које би биле противне овом закону о Универзитету.

Овај пројекат закона о Универзитету Краља Александра I израђен је у Комисији одређеној актом Г. Министра просвете и цркв. послова од 1. фебр. и 1. марта 1899 године, ПБр. 21144 и 2099.

У Комисији су били: председник Стојан Бошковић, чланови: Љубомир Клерић, Андра Николић, Пера Ђорђевић, Никола Стаменковић, др. Војислав Бакић, др. Милан Јовановић Батут, др. Драгиша Мијушковић, Ђорђе Станојевић и др. Богдан Гавриловић.

Овај пројекат закона има да послужи као основа за израду Закона о Универзитету.

НАУКА И НАСТАВА

САСТАНАК И ДОГОВОР

СРПСКИХ ГЛАВАРА У КУЧИМА 1614. ГОД. РАДИ УСТАНКА НА ТУРКЕ

ПРИЛОГ КРИТИЦИ ИЗВОРА ЗА ИСТОРИЈУ СРПСКОГ НАРОДА

ОД

ЈОВ. Н. ТОМИЋА

(НАСТАВАК)

Кад је пак млетачки Сенат о овим преговорима био подробно извештен, још депешом которског провидура од 19. јануара, он је одмах предузео кораке, да републику не изненади какав немио догађај. Зато 29. фебруара писа главном провидуру у Далмацији и Арбанији о свему што се до тада знало о преговорима војводе савојскога с главарима српскога народа, приложи преписе депеша провидура которскога и нареди му да пажљиво мотри на кретање и рад комендатора Дала Манте и калуђера Дамњана.⁹⁶⁾ А тог истог дана Сенат писа и посланику у Турин да обрати што више пажње на рад посредника и на тежње војводине.⁹⁷⁾

На ово последње писмо Сенат није дуго чекао одговор. До 8. марта млетачки посланик на савојском двору, Петар Контарини, био се већ толико обавестио да је могао јавити Сенату како је истина да војвода ради на покрету Хришћана на Балкану и да се садржина вести добивених од которског провидура подудара с његовим писањем Сенату од 14. априла 1607. год., када је јавио како се на двору војводе савојскога бави некакав Јован Ренези, прогнаник из млетачке државе, и с њим да је неки Силвестар Тјебалдо из Модона, који су тајно преговарали с војводом

⁹⁶⁾ *Senato secreta, Deliberazioni, Reg. 97., fol. 153.*

⁹⁷⁾ *Ibidem, fol. 153. v.*

и обећавали му да ће помоћу многих главара у Арбанији лако заузети нека главнија места. Само онда је посланик млетачки у Турину мислио да ова двојица не раде чега другог ради до да од војводе извуку што више новаца. Сада пак Контарини могао је јавити да је Ренеzi доиста ишао у Арбанију и да се договарао с неким главарима, који ће доћи у Рим, где ће се водити даљи преговори, због чега ће и војвода ићи тамо, да уједно од папе измоли помоћи. У Риму се имала још утврдити одлука о свему што ће се даље радити.⁹⁸⁾ Поред тога млетачки посланик јави да је комендатор Дала Манта стигао у Турин. Све пак ово утврђује да је Јован Ренеzi 1607. год. код војводе Грдана и српских главара радио као посредник војводе савојскога.⁹⁹⁾

Ну он је и даље радио на том послу. А да би разграњао своје везе у Горњој Арбанији, Црној Гори и Херцеговини, и да би војводу савојскога још више уверио о свом великом заузимању за ову ствар, па и целом предузећу да би дао лепши вид, Ренеzi преко писама наваљиваше на Ива Ришњанина, да једног од своје браће пошље на двор војводи, где ће имати да послужи за драгомана те да чита и пише писма српски писана у преписци између војводе и српских главара.¹⁰⁰⁾ Да би пак у томе што боље успео, капетан Ренеzi писаше кнезу Иву, да свог брата упути на његова брата Николу Ренеziја, који је тада био у млетачкој служби у Италији, па да га овај упути даље на двор војводе савојскога.¹⁰¹⁾ Ну како је кнез Иво све радио по упутству провидура которскога, то он и овом приликом не поступи друкчије. Дакле, он о свему јави провидуру, а провидур извести Сенат депешом од 2. маја,¹⁰²⁾ нашто опет овај одговори одлуком од 28. маја, којом похвали ревност Ивову, а нарочито што није пристао да свог брата пошље на двор савојски, па према томе и провидуру нареди да гледа да се и у будуће користи Ивовим услугама.¹⁰³⁾

Али капетан Јован Ренеzi не беше ништа бољи од кнеза Ива Ришњанина. Он је радио за рачун војводе савојскога, али о свему што би тамо радио, достављао је млетачком посланику у Турину, горе поменутом Петру Контаринију. На тај начин Сињорија имајући вести с више страна, које су се подударале и допуњавале једна другу, била је потпуно оба-

⁹⁸⁾ У депеши од 8. марта 1608. (*Senato secreta, Dispacci Torino*).

⁹⁹⁾ *Ibidem*.

¹⁰⁰⁾ „... Il Conte Zuane de Risano mi la fatto sapere che più volte egli è stato ricercato con istanza grande dall' Altezza di Savogia che mandi un solo fratello a rresiedere in quella Corte che lo premierà molto bene per servirsene nel legere et scrivere le littere che coronano in *serviano* fra lui et questi Capi della Provincia di Albania, intendendo questo benissimo così nel legere come nel scrivere detta lingua *serviana*...” (У депеши Контаринијевој из Котора од 2. маја 1608. год. — *Senato secreta, Dispacci dei rettori e provveditori in Dalmazia*, filza an. 1608).

¹⁰¹⁾ *Ibidem*.

¹⁰²⁾ *Senato secreta, Dispacci dei rett. e prov. in Dalmazia*, filza an. 1608.

¹⁰³⁾ *Senato secreta, Deliberazioni*, Reg. 99. fol. 23.

вештена о свим преговорима и припремама. Зато услуге што јој их чињаше Ренези не беху пезнатне.

У депеши од 24. маја 1608. год. Петар Контарини јави из Турина како је придобио капетана Ренезија, који је, као што је раније речено, био прогнаник млетачки, па хоћаше да се удобри и да стекне милост Сињорије те је пришао млетачком посланику без великог уштедања. А за посланика то беше згодна прилика да се обавести о раду војводе савојскога у овом правцу. Војвода је још у почетку 1607. год. био понуђен од стране шпанскога двора, да се стави на чело експедиције, која би се упутила у Арбанију, да покрене Србе и Арбанасе против Турака. И он је на то пристао одмах у начелу, али је желео да се што подробније извести о могућности предузећа и какве су му погодбе, па је хтео и да се увери какве су шпанске припреме у Напуљу и да ли су доиста расположени Хришћани према предузећу, те је послао капетана Ренезија прво у Напуљ а потом у арбанаско приморје.¹⁰⁴⁾ Све ово Контарини дознао је од Ренезија, у коме доби погодни оруђе за обавештавање, тако да, од тог времена, чим би му устребало да се обавести о раду појединих посредника, свагда га је имао на расположењу. Само да би се што боље користио и да не изазове подозрење код војводе савојскога, састанци и договори били су ноћу у посланикову стану. Такав један био је ноћу између 5. и 6. јуна, после кога посланик посла Сенату врло опсежну депешу, која се искључиво тицала војводиних преговора с главарима српским и о учешћу Шпанаца у предузећу.¹⁰⁵⁾ Да би пак проверио казивање Ренезијево, Контарини сутра дан позва друга два Арбанаса, Петра Кругу и Ђорђа Ламбету, који беху дошли у Турин на позив војводин, да преговарају о учешћу Арбанаса у предузећу, и од њих, поред много које чега другог, дознаде и то да је капетан Јован Ренези прошле године у Арбанију ишао преобучен у калуђера, да је тек после тога био послан комендатор Дала Манта, с којим су дошла још двојица, један из Будве и други из Паштровића, који су, да не би одали план предузећа, били бачени у затвор, и да капетан Ренези и даље води преговоре с војводом.¹⁰⁶⁾

Неколико дана после овога, 13. јуна доцне у вече, Ренези уђе кришом у стан млетачког посланика, да му да нових вести о предузећу. Повода за то беше му дао долазак посланика са шпанскога двора, који је ишао у Милан, па позван од војводе савојскога отишао у двор. Између њих вођен је разговор о предузећу у Арбанији против Турака. Посланик је излагао војводи какве се спреме чине у Шпанији и у Напуљу у ту сврху и наговестио му је, како је овоме намењено главно заповедништво

¹⁰⁴⁾ Senato secreta, *Dispacci Torino*, filza an. 1608.

¹⁰⁵⁾ У депеши Петра Контаринија од 7. јуна 1608. год. (*Ibidem*).

¹⁰⁶⁾ *Ibidem*.

у том походу. Затим је посланик показао једно писмо српских главара упућено шпанском краљу, којим га позивају да их ослободи турскога јарма. Али како је, после преговора од прошле године, ово писмо изненадило војводу, би позван Ренеџи, и упитан шта мисли о том писмену рече да ће по свој прилици бити измишљено од стране оних, што су гледали да извуку новаца од шпанског двора на рачун пројеката, па према томе и да је неостварљиво све што се тамо изнело у погледу помоћи, на коју би рачунала шпанска војска. С тога, а да предузеше не би добило карактер пустоловнога дела, би одлучено да се поход одгоди, док се не пошаље Ренеџи у онај крај да поново извиди прилике, а за то време да се пошаље нарочити гласник на шпански двор, да се обавести о предузећу и да донесе нова упуства. Све то Контарини дознаде од Ренеџија, који му обећа да ће га и даље обавештавати, и стави се потпуно на расположење њему и Сињорији обавезујући се да ће радити само што они усхтедну.¹⁰⁷⁾

Ну један случај за неко време ускрати млетачком посланику могућност да се обавештава с те стране. Одмах после ове последње посете Ренеџијеве код посланика деси се да Ренеџи дође у сукоб с војницима из телесне страже војводине те убије једног од њих. Зато је неко време морао да преседи у кући, еда би се што пре утишао гнев другова погинулога.¹⁰⁸⁾ Али почетком јула ствар би заглађена те Ренеџи излажаше ван куће и кришом похађаше млетачког посланика. И само на основу његових достава Контарини је могао 5. јула извести Сенат шта је даље радио војвода савојски а шта ли смишљао вице-краљ напуљски.¹⁰⁹⁾ Недељу дана након потом Ренеџи донесе посланику вест како војвода сумња у искреност рада Шпанаца,¹¹⁰⁾ а кад две недеље касније у Турин бежу дошли неки Арбанаси ради преговора, у војводи се поново распали жудња за радом на предузећу, с тога посланик упути капетана Ренеџија да се побрине за што тачнији извештај о разговору војводину с Арбанасима. Тада посланик дознаде да је шпански двор јавио војводи савојскоме како те године не може бити речи о предузећу, али зато нека не прекида договоре с вице-краљем напуљским и нека, преко поверљивих људи, у Турској припрема земљиште за даљи рад.¹¹¹⁾

С овим Арбанасима војвода је провео неколико дана у преговорима желећи да се што боље обавести о приликама њихова краја, чему, у ствари, тежи народ и колико воље показује за ово предузеће. Потом им даде нешто новца па их упути у Напуљ, и реши се да у Шпанију пошаље

¹⁰⁷⁾ У депеши Контаринијевој од 14. јуна 1608. год. (*Senato secreta, Dispacci Torino*, filza an. 1608).

¹⁰⁸⁾ У депеши Контаринијевој од 21. јуна 1608. (*Ibidem*).

¹⁰⁹⁾ У депеши од 5. јула.

¹¹⁰⁾ У депеши од 12. јула.

¹¹¹⁾ У депеши од 26. јула.

свог повереника Дала Манту, да код краља ради о намишљеном предузећу, а Ренезија да поново упути у Арбанију.¹¹²⁾ Због тога сада настаде неповерења, што га једно време беше код војводе према целом раду, а настаде још веће расположење кад му вице-краљ после ове прве посла другу а наскоро потом и трећу групу људи из Турске, који у Италији тражаху помоћи да се ослободе од Турака. Тим изашиљањем све нових група вице-краљ је нарочито ишао на то да код војводе савојског непрестано одржава добро расположење према започетом предузећу. И у томе се није преварио, јер војвода нарочито лепо прими последње изасланство, што му га послаше из Напуља и у коме, према извештају млетачкога посланика, беше некакав архијепископ босански (!) с четворицом калуђера, од којих је војвода добио подробнијег обавештења о приликама у Турској, па још кад му шпански двор стави у изглед, да ће му следеће године дати војске и бродова, како би озбиљно приступио извођењу намераваног похода, војвода помисли да му преговори с овим изасланством неће бити на одмет.¹¹³⁾

Али прилике не беху такве да се могла остварити жеља војводина. Оне биваху све заплетеније и у Италију свакога дана стижаху све друга изасланства од Хришћана под Турцима, која се више нису обраћала само вице-краљу напуљском и војводи савојском већ иђаху и пани, војводама од Мантове и Парме и великом војводи тосканскоме, док су други покушавали да у предузеће поново увуку надвојводу аустријскога и Ђесара. Услед тога настаде права утакмица између ових изасланстава код италијанских дворова, тако да се код многих кнезова јавише прохтеви за великим предузећима, али све помоћу шпанскога краља. С тога војвода савојски, ослањајући се и сâм на обећања шпанскога двора, а будући под свежим утисцима преговора с изасланствима, и ако се није хтео освртати на ову утакмицу, да не би своје наде заснивао ни на чему, посла капетана Ренезија у Рим, камо одмах оде и Дала Манта. А како у Риму беху нека од тих изасланстава то ова двојица радећи код папе за војводин рачун имађаху још и да мотре на рад изасланика, међу којима је било и од оних што су радили с војводом Грданом али не за рачун војводе савојскога већ непосредно вице-краља напуљскога.¹¹⁴⁾ Ну ова двојица не остадоше дуго у Риму. 5. децембра 1608. год. стиже у Турин Дала Манта а на неколико дана потом врати се и Ренези. Само војвода назирући да се овом другом мере кораци, хтеде га мало уклонити од подозривих и жељних новости, зато му нареди да остане ван Турина, у летњиковцу Маргарити, где је на њ била обраћена нарочита

¹¹²⁾ У депеши од 2. августа.

¹¹³⁾ У депеши од 31. августа.

¹¹⁴⁾ Међу овима у доба од јула до новембра 1608. год. нарочито се истицаху калуђер Дамњан и Доминик Андријашевић (*Senato secreta, Dispacci dei rett. e prov. in Dalmazia, filza an. 1608*).

пажња, и забрањено му општење с ким било. С тога се млетачки посланик у депешама из тога доба жалио како нема прилике ни могућности да се извести о Ренезијевој мисији у Риму. Али ипак је могао докучити да је у Арбанију отишао заповедник напуљског брода „Лињи“ с капетаном Јованом Даничићем и двојицом српских калуђера, и да се очекује њихов повратак па да се утврди план о акцији.¹¹⁵⁾

Међутим Петар Контарини желео је да дозна нешто више, и није дуго чекао да задовољи своју радозналост. У половини јануара 1609. год. капетану Ренезију би допуштено да може доћи у Турин. И он, као ревностан достављач послаников, ни сада часа не почаси већ улучивши прву прилику да се искраде, једне ноћи умаче у послаников стан и достави посланику о својој мисији у Риму. По његовим речима, војвода савојски видећи како се с предузећем одгађа од данас до сутра и да у извештајима изасланстава има много измишљенога, због чега све њихове извештаје треба добро проучити, проверити и испитати, мислио је да умоли папу да одврати шпанскога краља од предузећа у Арбанији, те е Ренези био почео радити на томе код кардинала Боргезе, али му комендатор Дала Манта одједанпут јави да прекине даљи рад, јер је војвода дознао како је шпански двор био одлучио, ако се војвода неће ставити на чело експедицији, да ће се то понудити војводи од Парме. Поред тога Ренези том приликом извести Контаринија и о раду других изасланстава, међу којима је било неколико лица из прве и друге групе авантуриста, а који су радили у Риму и у Напуљу.¹¹⁶⁾

Услед таквих прилика рад на покрету Хришћана ослабио је и код војводе је поново настало нерасположење тако да није показивао воље да се и даље занима мислима о пустоловном предузећу. У осталом, прави рад на овом послу морао је слабити, јер је Шпанија, као покретач свега тога, била заузета другом бригом. Па и само предузеће све више је губило првобитни карактер ослобођења Хришћана испод турског јарма а добијало је вид другог, напереног против млетачке републике. Одлагањем пак акције од данас до сутра учињено је да је и код највећих усталаца, главара српских, нестајало оног првог одушевљења, и док су се поједини авантуристи користили измишљајући чуда од пројеката и обмањујући све редом, положај оних првих био је доста непријатан. Шта више крајем 1608. год. настаде опасност по војводу Грдана. У депеши од 20. новембра 1608. год. которски провидур Франческо Морезини јави како се говори да ће паша херцеговачки ускоро доћи у Нови (у Боки). да поправи и учврсти град, а потом да на послушност нагна Дукађинце и друга околна племена, што се беху побунила против султанове власти.

¹¹⁵⁾ У депеши од 20. децембра (*Senato secreta, Dispacci Torino*, filza an. 1608.)

¹¹⁶⁾ У депеши Контаринијевој од 17. јануара 1609. год. (*Senato secreta, Dispacci Torino*, filza an. 1608.)

За тај пашин долазак био је чуо и војвода Грдан па бојећи се да паша није дознао за његове преговоре са Западнацима, преко Ива Ришњанина замоли Которанина Јакова Пасквалија да у провидура измоли допуштење да се, у случају опасности од паше, може склонити у Котор у кућу његову. Али кад је провидур био упитан, одговори Пасквалију да то не може допустити све док не добије одобрење од Сената, коме се у горе поменутој депеши обрати за савет.¹¹⁷⁾ На то Сенат одговори овоме да каже Пасквалију, а он да то достави Грдану, како је незгодно да се овај склања у Котор, и да то буде тако рећи на очи паши, зато, ако нема другога излаза, нека се склони на Хвар или у Шибеник.¹¹⁸⁾ Ну до тога не дође.

Међутим због тога војвода Грдан морао је бити пажљив и неко време застати с радом. Тако је морао радити и следеће године, и ако је побуна Дукађинаца и још неких племена у Горњој Арбанији изгледала згодна за његово делање. Поменута арбанаска племена пошто су се побунила, у априлу 1609. год. нападоше на Турке и оне Арбанасе што не хтедоше пристати уз њих, због чега нападнути затражише помоћи не само од суседних паша већ и од босанскога.¹¹⁹⁾ Па како за Дукађинцима наскоро пођоше Кlemente, Кучи, Пипери, Братоножићи, Бјелонавловићи, Хоти, Кастрати, а с овима у договору беху и Арбанаси из покрајине Кроје, и говорило се да су у дослуху с Хришћанима у Скадру и у Новом,¹²⁰⁾ Турци стадоше скупљати велику војску, да што пре угуше покрет. Тада се на Арбанију беху упутили санџак-бези од Пећи, Призрена и других околних градова, док су се паше од Босне и Херцеговине спремале да ударе са севера. Херцеговачки паша окупљао је војску у Зупцима и у Требињу, те очекујући пашу босанскога с његовим спахијама бавио се у крају суседном војводи Грдану, зато овај неспреман није се смео маћи нити давати и најмањег знака од свога рада и договора са Западнацима. Дакле, морао је мировати.¹²¹⁾

¹¹⁷⁾ У депеши провидура которскога Томе Контаринија од 20. новембра 1608. год. (*Senato secreta, Dispacci dei rett. e prov. in Dalmazia, filza an. 1608.*)

¹¹⁸⁾ *Senato secreta, Deliberazioni, Reg. 99. fol. 105.*

¹¹⁹⁾ У депеши шибеничкога кнеза од 14. маја. (*Senato secreta, Dispacci dei rett. et prov. in Dalmazia, filza an. 1609.*)

¹²⁰⁾ Што су Турци похитали да угуше покрет Брђана и Арбанаса није толико причњавао он сам, јер је устанака било и другде, већ бојазан да су га изазвали Западнаци. По речима которскога провидура Франческа Морезина, у депеши од 9. јула, Турци су били ухватили неког Омишанина, који је при себи имао пашиних писама упућених Хришћанима, у којима су ови наговарани да изненада нападну на Скадар и на Нови, зато га је паша, под добром стражом, послао у Цариград, а у Новом сменио капетана и постао се да обезбеди град од изненадног напада, (*Sen. secreta, Dispacci dei rett. e prov. in Dalmazia, filza an. 1609.*)

¹²¹⁾ *Ibidem.*

Али као што се крајем 1608. и почетком 1609. год. опажа застој у раду војводе Грдана, тако се опажа и у раду његових повереника у Италији, где ови више не наваљују као оно раније, кад су радили у Напуљу, у Риму и у Турину. Кад је 31. јануара 1609. год. Ренези кришом ноћу отишао Ђорђу Барбаригу, млетачком посланику у Турину, јавио му је како војвода нема никаквих вести из Шпаније те је с тога разрешио од дужности двојицу Грданових посредника: капетана Јована Даничића и калуђера Дамњана, који су тада били у Риму, али су пре тога били добили поруку од војводе да оду у свој крај и да тамо извиде како стоји његова ствар.¹²²⁾ Истина, код војводе се још бавио Ренези с неколицином Арбанаса али, судећи по депешама Барбариговим, мисао о предузећу поступно је ишчезавала тако да у половини године, у депеши од 30. јула, овај могао је јавити само то да војвода савојски држи при себи још неколико лица, која му говоре и утичу на њ да не напусти мисао о освајању Арбаније и њој суседних крајева. Рад на том послу бивао је све тежи а отежавале су га прилике, у којима се налазила Шпанија,¹²³⁾ зато у даљим депешама Барбариговим све мање има помена о томе. Истина, Ренези му је још неколико пута долазио крадом и саопштавао му шта се говори на војводину двору у погледу Арбаније, али више нема ни најмањег помена о томе да је војвода радио на предузећу. Овај је био дигао руке од тога посла, али зато Ренези увераваше Барбарига како, на супрот војводину незаузимању, на томе озбиљно раде Шпанци, а нарочито вице-краљ напуљски, тако да ако ови не буду заузети где на другој страни, следеће године шпанска флота извесно ће се кренути на освајање Арбаније.¹²⁴⁾

Ну док је овако војвода савојски поступно напустио мисао о освајању Арбаније, о ослобођењу Хришћана од Турака и о стварању нове хришћанске државе на место Турске, а капетан Ренези проводи се на рачун својих пројеката, које је он сам проигравао дошантавајући млетачким властима о свему што се тамо радило, дотле су други посредници били преузели његов рад и ишли из Напуља у Рим и обратно нудећи своје услуге. У то доба нарочито беху развили свој рад Александар из Паптровића, самозвани Маћедонац и владика Стефанески. Али ни капетан Даничић и калуђер Дамњан нису седели скрштених руку. Они су се и даље бавили час у једном час у другом месту покушавајући да придобију ког од кнезова италијанских, неће ли пристати да буде извршилац њиховог пројекта о ослобођењу Хришћана од Турака.¹²⁵⁾

¹²²⁾ Senato secreta, *Dispacci Torino*, filza an. 1608.

¹²³⁾ У депеши од 30. јула 1609, (*Dispacci Torino*, filza an. 1609).

¹²⁴⁾ У првој шифрованој депеши од 5. септембра 1609. год. (*Ibidem*).

¹²⁵⁾ У депеши од 3. октобра. (Senato secreta, *Dispacci Torino*, filza an. 1609.)

Крајем пак 1609. год. војвода савојски био је сасвим напустио ранији рад у овом правцу, па и 1610. год. није се занимао њим, али 1611. год. поново га се лађа тако да се први трагови обновљенога рада опажају у самом почетку те године. 19. јануара 1611. год. млетачки Сенат писао главном провидуру у Далмацији и Арбанији како му је посланик из Рима јавио да се на папском двору у велико говори да се вице-краљ напуљски мисли кренути на Арбанију, и да је у то умешан и војвода савојски.¹²⁶⁾ Та вест била је тачна, јер о раду и тежњама војводиним из год. 1611. има доста података, само као његов посредник код Срба под Турцима и код Арбанаса не указује се више Јован Ренеи већ неколицина Дубровчана, које је дубровачки Сенат прогнао из Дубровника те су се склонили у Италију и тамо се одали послу досад поменутих авантуриста.

Ти нови посредници беху: Севастијан Менчетић, Јаков, Јован и Марин Растић, и Јаков Ђорђевић. 1609. год. они беху напали и батинама истукли Дубровчанина Доменика Фаченду, зашто су сва четворица била кажњена прогонством из Дубровника. Једни од њих уклонили се у Стоњ а други на острва, где су се задржали четири месеца, па кад у Дубровник дође неки Лоренцо Вазо, нећак Лоренца Минијата, агента војводе мантованскога, ови се кренуше с њим у Мантову, сви сем Менчетића, који оде у Напуљ. Из Мантове војвода их убрзо упути у Турин, где код војводе савојскога бише добро примљени. Ну после неколико месеца казна им би опроштена, те се у Дубровник вратише Јован и Марин Растић, али у Турину остаде Јаков Ђорђевић, а Јаков Растић оде у Мантову. Ова двојица задржали се тамо 1610. и 1611. год.¹²⁷⁾ Ну док су они тамо били, деси се да Јован Растић нехотице ноћу, приликом карневала, убије сина Николе Менчетића, тадашњег посланика дубровачке републике у Млечима,¹²⁸⁾ зато, као убица, поново би кажњен изгнанством те се склони на Корчулу, откуда га брат му Јаков призва у Мантову. Али и Мариново држање и дружење у Дубровнику с људима, који су били посредници италијанских дворова, изазва сумњу код власти те и он мораде избећи у Италију и оде право у Турин. Тако ова четворица 1611. год. беху посредници војвода савојског и мантованског.

О раду њихову, а нарочито Марина Растића за рачун војводе савојског, из год. 1611. има повише података у депешама капетана млетачког бродовља на Јадранском Мору. Нарочито је интересно једно писмо од млетачког повереника из Анконе, приложено депеши капетана бродовља од 13. дек. 1611. год., у коме је укратко оцртан сав рад

¹²⁶⁾ Senato secreta, *Deliberazioni Roma*, Reg. 18, fol. 37. v.

¹²⁷⁾ У депеши капетана на Јадранском Мору из Санта Кроче код Дубровника од мес. октобра 1611. Senato secreta, *Dispacci del Capitano di Golfo*.....

¹²⁸⁾ *Ibidem*.

Марина и браће му. За Марина се изрично вели да је повереник војводе савојскога и кнеза Мавриција насавскога. У то доба он се бавио у Мантови, откуда је неке своје другове био послао у Турин, да раде на обнављању старог посла, пошто је изгледало као да ће следеће године Шпанци лакше дати помоћи за предузеће него што су то могли раније учинити.¹²⁹⁾ У депеши пак од 21. децембра капетан бродовља јављаше из Боке, како су му Дубровчани били послали посланике, од којих је чуо како су својим очима видели српским језиком написано писмо војводе савојскога упућено неким Србима из тих крајева, који се тамо зову кнезовима и војводама. По казивању њихову војвода савојски обећавао је српским главарима да ће он доћи с два своја сина и с многим војском да их ослободи турскога ропства, а за то да од њих да тражи дванаест талаца. Али уз ту вест посланици дубровачки беху још додали како од свега тога не може бити ништа, пошто се војвода у свему разуверио.¹³⁰⁾ И доиста, они се нису преварили. Преговори су трајали и даље, и у Турин су још многи ишли да нагоне војводу на освајање Арбаније, Црне Горе и Боке, али од свега тога у ствари не би ништа.¹³¹⁾

А шта је било с капетаном Јованом Ренезијем?

И ако се у депешама капетана млетачког бродовља поглавито говори о Дубровчанима, а једва помиње капетан Ренези, ипак је овај био главни радник код војводе мантованског. У тим депешама више је речи о Дубровчанима, што је капетан бродовља добијао вести поглавито од Дубровчана, које је веома тиштало зашто да се из њихове средине нађе људи, да своју отаџбину доведу у сукоб с млетачком републиком, па су честим извештавањем капетана млетачког бродовља навлаш хтели да искажу своје негодовање према раду прогнанника из свога града, и да овом својом услужношћу одбију сваки прекор од стране Млечића. Кад се пак расмотре вести с других страна и потражи ко је главни посредник и на кога је мантовански војвода поглавито полагао наде у свом раду, видеће се да рад дубровачких прогнанника знатно уступа раду Јована Ренезија, по чијем се упуству развија сав рад посредника у Мантови.

Кад је оно у јесен 1609. год. војвода савојски био готов да напусти мисао с освајању Арбаније те је отпустио неке од посредника, а задржао само капетана Ренезија с неколицином његових Арбанаса, овај видећи да војвода, због својих незгода на другој страни и ослањања на помоћ шпанску, може сасвим напустити дотадашњи рад, напустио је Турин и

¹²⁹⁾ *Ibidem.*

¹³⁰⁾ *Ibidem.*

¹³¹⁾ Даљег помена о раду војводе савојскога има у сенатским одлукама од 31. маја и 8. јуна 1613. год. (*Senato secreta, Deliberazioni*, Reg. 103, fol. 95. v. и 99.), и у депеши млетачког посланика у Риму од 22. јуна 1613. год. (*Senato secreta, Disparacci Roma*).

отпшао је к војводи у Мантову, да овог придобије за мисао о оснивању хришћанског краљевства у Турској. За тај Ренезијев одлазак знао је војвода савојски и као да је то по његову упуству и учињено. То се види из једног писма војводе мантованског Иву Ришњанину од новембра 1609. год., које је 1611. год., посредовањем Которанина Јакова Пасквалија допало руку которскога провидура Јеронима Молина.¹³²⁾ Тамо војвода писаше Иву како је од капетана Јована Ренезија извештен о свему што се тицало предузећа и војводе Грдана, и како су му Ренези, Јаков Растић и Јаков Ђорђић казали, да војвода савојски, због неких изненада искрсних незгода, не може испунити обећање, те су га молили да се он прими предузећа. Зато је он, вели, саслушао њихове жеље и поставио жудњом да послужи Богу и католичкој цркви, а уз то још, поред законитих претензија што их има на те земље по праву законитог наслеђа, позван на извођење те мисли нарочитом наклоношћу што је гаји према народу, готов је да све употреби па да жртвује и живот и све имање само да народ ослободи испод турског јарма. Стога је, вели даље, одлучио да у Холандију пошаље капетана Ренезија и свог слугу и кавалера Спонтора, да с насавским кнезом Маврицијем преговарају о заједничком раду на предузећу. Из тог писма дознаје се још да су Ренези и Спонторе с једним бродом имали отићи у Арбанију да од завереника узму таоце и да уговоре најпогодније доба, кад се има крећући бродовље с војском на ту страну, те је због тога Спонторе био овлашћен да у име војводино може преговарати и уговоре правити с народним главарима и да им може обећати да им се у веру и у установе ништа неће дирати.¹³³⁾

¹³²⁾ Приложено је депеша Молиновој од 9. априла 1611. год. послатој Сенату из Котора (Senato secreta, *Dispacci dei rett. e prov. in Dalmazia*).

¹³³⁾ „... Sapendo io per relatione del capitano Gio. Renesi, che V. S. è congiunta con Gredan Vaivoda di ottima volontà et particolarmente intorno all' impresa in co-teste parti le farò commune quello che à lui scrivo, che è che *havendo esso Capitano Giovani* et S. Giacomo Resti et Giacomo di Giorgi dette, che il Sig. Duca di Savoia per alcune difficoltà sopragionteli non può osservare quanto di già promise, et pregandomi et io ci voglia stendere ho prontamente stando le proposte loro à ciò dato orecchie et mosso dal zelo, che ho del servitio di Dio, dell' accrescimento di Santa Chiesa, et invitato dalla particolar affettione che porto à quei populi, oltre che in alcune parti di quei Regni ho legitima pretentione di hereditaria successione mi son risoluto di mettere ogni mio potere per la liberatione loro impiegandoci la vita propria et quanto ho al mondo accioche segua quanto più presto sia possibile, con ispedire per ciò il Capitano Giovani (et) il Cavalier Spontore al Sig. Conte Mauritio per trattar di fare l'impresa in sua compagnia, per molti riguardevoli rispetti, che la faciliteranno.... La informaremo di più di quanto intorno à ciò sarà necessario, havendo esso Cavalier Spontore ampla autorità di promettere à nome mio à tutti codesti Sig. Capi de Regni et à che bisognerà davantaggio per la conservatione de riti et delle leggi loro et per tutto quello che sarà conveniente et piacendo à Dio seranno in quei paesi per tutto il presente anno ò poco doppo....“ (*Ibidem*).

Из овог писма војводе мантованскога види се да је Ренези био продужио свој ранији рад на покрету Срба и Арбанаса, а измене у њему има само у толико што је раније радио за рачун војводе савојскога а сада мантованскога. Ну штета је што се у 1610. год. рад Ренезијев не може пратити као раније. У осталом година 1610. јесте врло мршава подацима о раду на покрету Хришћана под Турцима и освајању Арбаније од чије било стране. Она је оскудна подацима како о раду капетана Јована Ренезија тако и других посредника, чему као главни узрок треба тражити у великој заузетости Шпанаца другим пословима, услед чега је појединим италијанским кнезовима нестало главног ослоња у раду с Хришћанима под Турцима. Али ипак из поменуте 1610. године има се неколико података, који се тичу рада војводе мантованскога, а који су интересни поглавито с тога што се види како је овај на се примио ранији рад војводе савојскога, вршен по упуству Ренезијеву.

Депеши которскога провидура од 9. октобра 1611. год. приложено је шест италијански писаних писама војводе мантованскога од 7. августа 1610. год., од којих су два била упућена Иву Ришњанину, једно његову брату Вују, једно пећком патријарху Јовану, једно војводи Грдану, и последње писмо свима поменутим заједно с осталим главарима српским. У свима њима војвода пише како веома жуди да што пре дође у њихову земљу и ослободи народ од тираније турске, а за доказ за учињене припреме позива се на људе, који су били код њега и видели шта је све урадио. Пошто се пак његов рад поглавито наслањао на људе, којима је био упутио писма, то му је њих требало придобити у првом реду. Зато је војвода Иву из Рисна и браћи му обећавао у феуд околину ришњанску и имања неких Турака; патријарха је уверавао, да ће, кад ослободи његов народ тираније турске, допустити да сваки слободно и без икаквог страха може исповедати православну веру као што ју је раније исповедао и да ће се прквима не само повратити добра што су им их отели Турци, већ и да ће им нових дати; сем тога обећавао је да ће сав народ ослободити намета што их плаћа Турцима.¹³⁴⁾ Уз депешу пак которскога провидура од 9. априла 1611. год. приложени су преписи других шест писама војводе мантованскога упућених истим горњим ли-

¹³⁴⁾ „... promettermo ad esso Sig.^{ra} Conte Giovanni de Risano et ai Sig.^{ri} suoi fratelli, li Sig.^{ri} Vuio et Michele, di dare loro in feudo tutto il Contado di Risano conforme alla compiuta ispeditione et alle scritture che à suo tempo li faremo in amplissima forma per corroboratione della promessa nostra....“ (У писму Иву Ришњанину) „... io l'assicuri, che non sarà toccata in modo alcuno la Religion Greca lasciando viver ciascuno per l'avenire in essa liberamente come si è vivuto per lo passato; et di più prometto non solamente di restituir alla chiesa tutti i beni occupati dal Turco, et che li furono dati dalli antichi Re Christiani, ma di dargliene d' vantaggio, levando tutte le gravezze, che sostengono hora quei popoli dalla tirranide del Turco, et V. S. Illma e R.^{ma} lo può tener per sicuro....“ (У писму патријарху Јовану).

чностима сем патријарха Јована. Ту су по два писма за Ива Ришњанина и војводу Грдана и по једно за Вуја и све главаре српске. Сва су писана у Мантови 10. новембра 1610. год. Дакле, хронолошки долазе после оних горе наведених и по њиховој садржини види се да је војвода у размаку једних и других преговарао с посредницима српских главара о акцији против Турака и слао у те стране свог повереника Хиполита Дентелија, да увери главаре о својој доброј вољи, о заузимању за њихову ствар и да им саопшти појединости од значаја, зато је молио да се његовим повереницима верује за све што буду рекли.¹³⁵⁾

А посредници војводе мантованског код српских главара била су двојица од горе поменутих прегнаника дубровачких, Марин Растић и Јаков Ђорђић, о којима је већ речено да су се у току 1610. и 1611. год. бавили у Турину и у Мантови. У оним писмима датованим у Мантови 10. новембра 1610. год. војвода их помиње као своје поверенике, који заједно с Хиполитом Дентелијем имају да однесу његова писма и усмене поруке главарима српским. Ну много значајнији радник на овоме и посредник војводин био је Вујо, брат Ива из Риена. Преко њега се управо радило код војводе Грдана, патријарха Јована и главара српских, и да би лакше и безбедније могао преговарати с војводом, он је у лето 1610. год. ишао у Мантову, зато га војвода спомиње у писмима од 7. августа, и вели да му је овај донео писма и поруке од војводе Грдана, патријарха и главара, којима опет он по том истом одговара. У тим писмима војвода је нарочито нагласио како ће Вујо својим усменим саопштењем имати да допуни његова писма.¹³⁶⁾ Али посредничка улога овога постаде још значајнија пошто му погибе брат Иво,¹³⁷⁾ зато га которски провидур Јероним Молин врло често помиње у депешама из 1611. год.

У депеши пак од 9. априла 1611. год. Молин извештавајући Сенат о војводиним писмима од 10. новембра 1610. год., како их је добио од Јакова Пасквалија, вели да их је овај добио од Вуја, а њему их донео

¹³⁵⁾ Senato secreta, *Dispacci dei rett. e prov. in Dalmazia*, filza an. 1611.

¹³⁶⁾ „...L' amorevolezza che V. S. Illma mi mostra nella sua lettera portatami dal S^r. Conte Vuio è ricevuta dall' animo mio con tanto affetto che ella se ne può promettere gratissima corrispondenza“ (У војводину писму Грдану) „...Le affettuose parole dettemi dal Sig^{re}. Conte Vuio fratello di V. S. sono state di singolar condimento alla lettera ch' ei m' ha presentato à nome di lui, onde con mio gran piacere me le dichiaro di affettione eguale alla grande amorevolezza sua, il che sarà conosciuto da V. S. quando piacerà à N. Sig^r. Idio, che io mi trovo in coteste parti. Intanto rimettendomi à quello che di più le dirà à mio nome esso Sig^r. Conte Vuio...“ (У писму Иву Ришњанину).

¹³⁷⁾ Иво Ришњанин погинуо је у почетку 1611. год., а убили су га Паштровићи. Па како је Иво био султанов поданик а Паштровићи млетачки, то се Ивов син Стјепо и стричеви му Вујо и Михаило пожалише которском провидуру те овај састави суд добрих људи, који у априлу те године створи умир и донесе пресуду, врло интересан прилог народном суђењу умиром.

војводин повереник Дентели, који се тих дана бавио у Дубовнику. Како су писма била писана италијански, то је Вујо имао да их сам однесе, којима су била упућена и да им их прочита. Али пошто се Вујо тих дана не усуђиваше ићи тамо, јер се бојао да за то не дозна босански паша, који се у суседном крају бавио с великом војском, он писма даде Которанину Пасквалију те их овај однесе провидуру, који нареди да се одмах препишу па да се оригинали врате Пасквалију, који је говорио како их не сме дуго остављати код провидура, јер их мора што пре вратити Вују.¹³⁸⁾ Па тако и би. За то пак време Вујо оде у Дубровник, где се нађе с Дентелијем, коме саопшти да ако војвода мисли још те године да предузме какав корак, треба он да се о свему претходно обавести; ако ли пак мисли да одгоди поход, затражи да се пошаље друга која личност од већег ауторитета, с којом ће моћи преговарати главари српски, у чије име ради он, Вујо. С таквим одговором отпутовао је Дентели из Дубровника у Мантову крајем априла 1611. год.¹³⁹⁾

Ну војвода мантовански беше толико одушевљен за овај рад, да му се не допадале одгађати с акцијом до године и жељаше, ако се ништа друго успети не може а оно бар да се завереницима дода оружја и ратних потреба, како би до године акција била што лакша. Да пак не напусти ту мисао, на њ једнако наваљиваху посредници, којих беше прилично на његову двору. Зато овај набави оружја и утовари га на један ратни брод, па га у пратњи оне двојице Дубровчана посла да пристане негде уз турску обалу на Јадранском Мору те да искрца и преда главарима.

Међутим за млетачке службенике, који су пратили рад војводина посредника, изгледало је као да је војвода био дигао руке од тога посла, јер цело лето 1611. год. не беше ниоткуда вести. Али у септембру у Млетке стадоше стизати једна за другом од капетана млетачког бродовља на Јадранском Мору и од которскога провидура. Првога септембра капетан бродовља дознаде да се у околини Дубровника појавио некакав гусарски брод, а дан касније дознаде да је на Молонти, па се из Цавтата хтеде упутити у потеру за њим, али се одмах врати натраг бојећи се да не настрада. По чувењу капетан закључиваше да ће бити савојски брод, а тако га увераваху и дубровачки посланици што дођоше да га обавесте о томе. Вест пак о броду стиже у исто време и которском провидуру, који појаву његову одмах доведе у везу с радом војводе мантованског и Мавриција насавског код Хришћана под Турцима, зато нађе два Пераштанина и стави им у дужност да то подробно испитају а нарочито да гледају ко ће са обале ићи на брод, па да дођу и да му одмах јаве. Два дана потом Пераштани се вратише у Котор и

¹³⁸⁾ Senato secreta, *Dispacci dei rettori e proved. in Dalmazia*, filza an. 1611.

¹³⁹⁾ *Ibidem*.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
јавише провидуру да су од једног свог земљака дознали како је капетан оног брода овоме предао једно писмо да га одмах однесе Вују у Рисан, што је тај учинио, и сутра дан видео како се с обале некаква барка била отиснула право к броду, зато да поуздано држи да је то био Вујо. Тада провидур затражи да му доведу тог Пераштанина, али од овог не могаде дознати ни чији је брод нити пак кога има на њему. Зато, да би се обавестио о даљем раду, провидур обећа Пераштанину двадесет дуката, ако му у Котор донесе писмо, које му буде предао капетан брода за Вуја, а потом позва главаре из Кртола и Љуштице и нареди им да морају добро чувати стражу на обали, на чим што опазе, одмах да му јаве. У исто време преко поверљивих људи покуша да се обавести где се бави Вујо и дознаде да је у Рисну, али да му је млађи брат Михаило отишао војводи Грдану у Никшић.¹⁴⁰⁾

ВИБЛИОТЕКА
Ну провидуру не беху довољне те вести те зажеле да се састане с Вујом и да од овога дозна појединости. Зато га позва к себи, али овај не дође одмах већ прво посла човека с вестима. Кад пак провидур обећа да му неће бити ништа и да Турци неће дознати о његову доласку у Котор, Вујо дође ноћу и би пуштен кроз градску капију. Провидуру Вујо признаде да је од капетана онога брода добио писмо али рече да га је спалио бојећи се да не падне шака другоме, и исприча му како је ишао на брод и тамо се задржао читава два сата у разговору с капетаном, који му је казао како је о трошку војводе мантованскога и Мавриција насавскога, а уз припомоћ шпанскога краља, окупљено бродовље од педесет бертона и десет галија, којим заповеда кнез Мавриције. По капетанову казивању то бродовље имало је да дође и да заузме улаз у которски залив а потом да освоји Нови. Како је пак ради тога потребно имати уза се народ у оном крају, савезници су на овом броду послали оружја и муниције, да се искрца на згодном месту. Ну о свему томе требало је прво извести војводу Грдана па тек да се искрца оружје. Зато је капетан брода био донео и писма за српске главаре, и хтео их је испрва дати Вују али се потом предомислио и обећао му их тек кад се буде вратио од Грдана, говорећи му како ће их за то време дати једном од својих људи на броду, да их преведе на српски. Потом је Вујо био напустио брод и упутио се право у Никшић к војводи Грдану, да му саопшти поруку из Италије, нашто је од овога добио одговор како су главари и народ готови за сваку прилику. Ну кад се Вујо повратио на обалу, да капетану саопшти Грданову поруку, не нађе брода, који је морао измаћи због млетачких ратних бродова, који су се били појавили у близини.¹⁴¹⁾

Тако је и овај покушај војводе мантованскога остао безуспешан.

¹⁴⁰⁾ У депеши провидуровој из Котора од 4. септембра 1611. год. (*Ibidem*).

¹⁴¹⁾ *Ibidem*.

Од како се почело радити на покрету Хришћана против Турака и кад се стекло уверења да на томе раде већином прогнаници из млетачке државе а за рачун оних што млетачкој републици нису желели добра и радили су против њених битних интереса, Сињорија млетачка, као и представници њени на разним странама пажљиво су мотрили на сваки корак њихов трудећи се да од републике уклоне опасност. Из досадашњег излагања може се добити доста јасна слика о раду тих прогнанника и посредника између Западњака и главара српских и арбанаских. Цео пак низ факата допуњен новим о приликама у млетачкој републици јасно тврди, да у колико је јачала акција оних посредника и изгнанника, и у колико је више било изгледа на успех, у толико је већа опасност била за републику; и противно томе, у колико је од почетка 1609. год. рад ових слабио, у толико је код Млечића све више нестајало збње а све јаче преовлађивало уверење, да од свега тога неће бити ништа, јер се рад посредника сводио на преговоре, којима се краја није могло сагледати. Услед тога се у Млечима у току 1610. и 1611. год. овај рад није истицао у први ред текућих послова, као што је то било раније. Рад посредника, истина, праћен је и даље, али не с онолико пажње као пре. Према томе, може се схватити како су Сињорију непријатно дирнуле вести, што јој стигоше од капетана бродовља и которскога провидура. А збње од тих догађаја могло је бити у толико пре што су у то доба била устала нека српска и арбанаска племена у Брдима, те је то дало маха да се мисли како има везе с радом повереника италијанских дворова.¹⁴²⁾ Ну да се Сињорија ужурба, нарочито је допринела вест, која у то доба стиже из Напуља, и по којој се отуда кренуо један део шпанскога бродовља с две хиљаде војника, с топовима, пушкама и осталим ратним потребама, па кад је стигло у Месину, по наређењу вице-краља сицилијанскога, да му је придодат знатан број галија те је тако ојачано кренуло некуда на Исток. У Напуљу се о њему проносила вест као да нема никакве везе с предузећем у Арбанији, али се у Млечима томе гласу није поклањала никаква пажња. Зато 17. септембра Сенат, пошто је двапут доносио одлуку и ништио је, усвоји тек трећу редакцију, по којој је разаслано хитно наређење капетану бродовља на Јадранском Мору, провидуру армаде, главном провидуру Далмације и Арбаније и которском провидуру, којим не само да им је обраћена пажња да брижљиво мотре на кретање шпанског бродовља, већ им је још наређено да силом спрече сваки покушај да се појави на Јадранском Мору. Ради тога су млетачки резервни бродови одмах стављени на ратну ногу и послано појачање капетану бродовља и провидуру армаде,¹⁴³⁾

¹⁴²⁾ Били су се побунили Кучи, Клементе, Васојевићи и још нека њима суседна племена.

¹⁴³⁾ Senato secreta, *Deliberazioni*, Reg. 101. fol. 58., 59., и 60.

А те припреме млетачке и вести с разних страна о шпанском бродовљу зададоше посла и Турцима, поглавито у Новоме. Уз то још Дубровчани, да би од себе уклонили сваку сумњу да имају каквих било веза са својим прогнаницима и италијанским кнезовима, послаше свог човека новљанском заповеднику, да му саопшти све што се зна о раду италијанских кнезова против Турака. По њихову уверавању у Рисну су била тројица, у Новом двојица, а и у Будви двојица, и уз то још неки Дубровчани, који су радили на томе да се та места издаду Шпанцима и Италијанцима. И та вест узбуди Турке тако да се уплашише да у скоро не буде наумљени напад Шпанаца те одмах тајно послаше которском провидуру Хасан-бега, помоћника новљанског заповедника, да умоли провидура за заједничку одбрану од напасти. По речима провидуровим ови су се били толико застрашили, да се пре могло мислити да ће сви побећи из Новогa него ли га бранити. Али у то у Нови стиже Ђеђаја босанскога паше са заповешћу да се припази на Вуја и брата му Михаила из Рисна, за које Дубровчани беху доставили да раде са Западњацима. Зато 9. септембра новљански капетан с великим бројем наоружаних људи дође у Рисан, где нађе оба брата у габели па их везане спроведе у Нови. Ну њихови људи окупише се сутра дан у Рисну, поседаше у две барке и одоше у Нови, а кад тамо стигоше, уз њих пристадоше тамошњи православни па и неки од мухамедоваца, те тако сви скупа дођоше пред кулу капетанову и затражише Вуја и Михаила, претећи, ако их не пусте, да ће бити триста чуда. Тада се капетан нађе у чуду: наређење паше босанскога гласило је да их треба држати добро, те хоћаше тако учинити, али с друге стране опасност од ускомешале светине биваше све већа. Зато их пусти обојицу,¹⁴⁴⁾ који праћени светином одоше у Рисан, и тамо, да би ову што боље придобили уза се, дадоше јој да једе и пије колико може.¹⁴⁵⁾

Недовољна енергија новљанског капетана у овој прилици запрепасти которског провидура тако да се није могао начудити како их је онај могао пустити и уступајући захтевима светине да Вују и Михаилу да маха да наставе започети посао. Видећи какви су Турци он је рачунао да ова двојица могу лако у дело привести своју мисао, и по његовом мишљењу последице од тога имале су бити врло зле за млетачку републику, јер Вујо и ако јој се показивао наклоњен, више је радио за другога и радије је ишао Грдану, да се договара с њим него да новости саопштава њему, провидуру.¹⁴⁶⁾ А да Вујо доиста није мислио да се остави старих мисли, провидура су нарочито уверавале вести како овај и брат

¹⁴⁴⁾ У денешн котор. провидура од 10. септембра. *Senato secreta, Dispacci dei rettori e proved.in Dalmazia*, filza au. 1611).

¹⁴⁵⁾ У денешн которског провидура од 8. октобра 1611. год. (*Ibidem*).

¹⁴⁶⁾ У денешн провидуровој од 10. октобра 1611. год. (*Ibidem*).

му Михаило гледају да кршом распродаду имаће па да се иселе у Италију те да оду кнезовима, за чији су рачун радили и одакле ће много слободније делати на започетом послу.¹⁴⁷⁾

Ну да једном оставим на страну излагање рада ове двојице посредника између војводе мантованскога и српских главара, па да објасним зашто сам ово учинио.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

ДАНАШЊА СРБИЈА ПОД РИМЉАНИМА

(НАСТАВАК)

Освојење римско.

Кад су Римљани први пут с оружјем у руци стали на нашу земљу, не можемо рећи. Први њихов озбиљнији судар са Скордисцима десио се године 135 пре Хр. Ливије, ер. 56 каже о том: Марко Косконије претор у Тракији борио се са Скордисцима срећно (M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit). Речима „у Тракији“ место где је била битка означено је сасвим неодређено; али је тешко да су Римљани упали били у земљу где су Скордисци живели. Јамачно су то Скордисци упали у Македонију, па их је Косконије одбио и изван границе македонске разбио. Такве су упаде они често чинили, као што се види из Страбона 7, 5, 12: тако су се били намножили да су долазили и до пирских, пеонских и трачких планина (*ἐπὶ τοσοῦτον δ' ἡνέξηθησαν, ὥστε καὶ μέχρι τῶν Ἰλλυριῶν καὶ τῶν Παιονικῶν καὶ Θρακίων προήλθον ὄρεων*).

После једно двадесет година, 114 год. пре Хр., помињу многи извори један пораз који су Римљани претрпели од Скордиска: конзул Гај Порције Катон до ноге је потучен. У Ливија читамо о том ово, ер. 63: Cato Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit (Катон Порције конзул рђаво је у Тракији ратовао са Скордисцима). Флор опет каже I 39 (3, 4, 4): војска је до ноге потучена (omnino totus interceptus exercitus). Напоследку Еутропије пише IV, 24: C. Cato consul Scordiscis intulit bellum ignominioseque pugnavit (Гај Катон, конзул, заратио је на Скордиске и срамно се борио). Према Еутропијевом изразу „заратио је на Скордиске“ могло би се закључити да су тај пораз Римљани претрпели на скордишкој земљи. Па Момзен тако и узима, јер он вели у својој Римској Историји, IV 170, да се то десило in den serbischen Gebirgen. Али то није сигурно, јер из Ливијевих речи „у Тракији“ излази истина

¹⁴⁷⁾ У денеши провидуровој од 8. октобра 1611. год. (*Ibidem*).

да се бој десио изван Македоније, али, као што смо већ горе видели, тешко у области где су живели Скордисци.

Исто тако није поуздано ни да је год. 112 пре Хр. конзул Марко Ливије Друз напао Скордиске у њиховој земљи, како опет Момзен узима (на истом месту). Велики историк то закључује из речи Флорових: Друз је ишао још даље и забранио им је да пређу Дунав (*Drusus ulterius egit et vetuit transire Danuvium*), и вели да је Друз први од Римљана доприо до Дунава. Али пре свега, као што ћемо одмах видети, предање нам изреком вели, да је први од Римљана доприо до те реке Скрибоније Куријон. Затим Ливије каже да је и ова битка била у Тракији, ер. 63: Ливије Друз конзул борио се у Тракији срећно против Скордиска, племена галског порекла (*Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit*). Напоследку у Феста читамо да је Друз само задржао Скордиске у њиховим границама, 9, 2: *Marcus Drusus intra fines proprios continuit* (Марко Друз задржао (их) је у њиховим границама).

И за трећи судар са Скордисцима, за победу Марка Минуција Руфа над њима год. 109 пре Хр., такођер није сигурно да се десио у данашњој Србији, како тврди Момзен (на истом месту). Извори наши причају о том догађају ово: Ливије, ерп. 65: Марко Минуције, проконзул, борио се срећно против Трачана (*M. Minucius proconsul adversus Thraces prospere pugnavit*), Флор I, 39 (3, 4, 5): Минуције их је (то јест Скордиске) разбио на реци Марици, изгубивши многе своје, кад је с коњицом прелазио залеђену реку (*Minucius toto vastavit Hebro, multis quidem amissis, dum perfidum glacie flumen equitatur*), Фест, 9, 2: Минуције их је (то јест Скордиске) на залеђеној Марици поразио (*Minucius in Hebri fluminis glacie vastavit*), Еутропије, 4, 27: Минуције Руф победио је у Македонији Скордиске и Трибале (а *Minucio Rufo in Macedonia Scordisci et Triballi — victi sunt*), Велеј, 2, 8, 3: у то време држао је сјајан триумф над Скордисцима онај Минуције, који је сазидао тремове који су и данас чувени (*per eadem tempora clarus eius Minuci, qui porticus, quae hodieque celebres sunt, molitus est, ex Scordiscis triumphus fuit*). Као што се дакле види по Флору и Фесту Римљани су ову победу однели на Марици. Али Момзен држи да је ту омашком (управо он вели само: код Флора) речено Марица на место Морава (*Margus*), јер Скордисци су — а њих овде изреком помињу Велеј и Еутропије — били на Морави а не на Марици. Према томе Момзеново мишљење само је једна хипотеза, и у толико га пре не треба акценитрати што Фест Куријонов поход на Дарданце (о ком ћемо одмах говорити) прича међу илирским, а Минуцијев међу трачким походима, како је опазио Zippel (*Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus* 1877, стр. 150).

Тек год. 97 пре Хр. помиње се сигурно један поход римски на Дарданце који су, као што нам је познато, великим делом живели у данаш-

њој Краљевини Србији. Опсеквенс (Obsequens) каже гл. 48 под том годином: Дарданци побеђени (Dardani subacti). Но питање је, колико овом треба веровати, као и то, докле су Римљани продрли у дарданској земљи и какве је управо врсте било то покорење. Други Римљанин који је у овим крајевима ратовао био је чувени Сула. Апијан пише о томе, Mithrid. 55, ово: Енете и Дарданце и Синтеје, који су становали око Македонаца и често упадали у Македонију, нападне и пустошаше их (*Ἐνέτοὺς καὶ Δαρδανέας καὶ Σιντοὺς, περίοικα Μακεδόνων ἔθνη, συνεχῶς ἐς Μακεδονίαν ἐμβάλλοντα, ἐπιὼν ἐπόρθευε*). То потврђују Граније Лицинијан и Еутропије и веле да је Сула осим Дарданаца том приликом и Скордиске тукао. У првог читамо, стр. 35 бонског издања: и док се дебатuje о условима, [легат] Хортензије беше разбио Меде и Дарданце, који су кињили савезнике. Сам Сула беше унао с војском у Медију.... Тиме учини те му се Дарданци и Денселети [и Скордисци], који су Македонију пустошили, покорише (ac dum de condicionibus disceptatur, Medos ac Dardanos, qui socios vexabant, Hortensius [legatus] fugaverat. ipse Sulla ex[er]citum in Mediam ind[u]xerat... quo Dardanos e[t] Denseletas [Scordiscosque], qui Macedoniam ve[ha]bant, in deditionem recepit). Еутропије опет каже, 5, 7: Међутим у то доба Сула је и Дарданце, Скордиске, Далматинце и Меде делом победио, а делом примио под заштиту (interim eo tempore Sulla etiam Dardanos, Scordiscos, Dalmatos et Maedos partim vicit, alios in fidem accepit).

Много знатнији пак од свих тих похода био је већ више пута поменути Куријонов. Гај Скрибоније Куријон, проконзул у Македонији од 75 до 73 год. пр. Хр., наставио је на северу од своје провинције рат који је његов претходник Апије Клаудије започео кратко време пре своје смрти (умро је 76). Има код Нонија један фрагменат из друге књиге Салустијевих Историја који гласи: исте године у Македонији Гај Куријон у почетку пролећа пошао је са свом војском у Дарданију и скупио могао новац који је Апије био разредио (eodem anno in Macedonia C. Curio principio veris cum omni exercitu profectus in Dardaniam quibus potuit modis pecunias ab Appio dictas coëgit). Даље о Куријоновом ратовању по нашим крајевима говоре ови извори: Ливије, епит. 92: садржи (то јест 92. књига његовог дела) дела која је починио проконзул Куријон у Тракији против Дарданаца (res ab Curione proconsule in Thracia gestas adversus Dardanos... continet); Фест, 7: Куријон, проконзул, покорио је Дарданце и Меде и први је од римских војвода допao до Дунава (Dardanos et Moeciacos Curio pro consule subegit, et primus Romanorum ducum ad Danuvium usque pervenit); Еутропије, 6, 2: он је победио Дарданце и допao је до Дунава и заслужио је тријумф и свршио је рат за три године (is Dardanos vicit et usque Danubium penetrauit triumphumve meruit et intra triennium finem bello dedit); Орозије, V, 23: Скрибоније... је обрнуо оружје против Дарданије и покорио

je (Sertorius... in Dardaniam arma convertit eamque superavit). Као што смо напред рекли, Фест рачуна овај поход међу илирским походима. Из тога излази као вероватно, за што у осталом у неколико говоре и наведени извори, да је Куријон у главном био покорио Горњу Мезију, јер је у Фестово време та провинција припадала дијецези Илирику.

Међутим ове су крајеве канда Римљани на кратко време после тога опет изгубили. Г. 62 букнуо је у Дарданији устанак против Римљана услед глобљења чувеног тријумвира Антонија, који је тада управљао Македонијом и околним областима, римска је војска претрпела пораз и Дарданија је постала независна од Римљава. Дијон Касије пише о том ово, 38, 10, 2: пленећи (Антоније) дарданску земљу и околне крајеве, он није смео да чека Дарданце који су му се приближавали, него побеже с коњаницима, те они опколе пешаке, изагнају их из земље и отму им плен (*τὰ... τῶν Δαρδάνων καὶ τὰ πλησιοχώρων σφίσι πορθήδας οὐκ ἐθόλησεν ἐπιόντας αὐτοὺς ὑπομεῖναι, ἀλλὲ ὥς καὶ ἐπ' ἄλλο τι μετὰ τῶν ἐλπέων ὑποχωρήσας ἐφυγεν, καὶ οὕτως τοὺς πεζοὺς ἐκείνοι περισχόντες ἐκ τε τῆς χώρας βιαίως ἐξήλασαν καὶ τὴν λεῖψαν προσαφείλοντο*). Јамачно је тада престала римска власт и над Мезима или северним делом доцније Горње Мезије, пошто је дарданским ослобођењем била прекинута веза између те области и Римљана.

На три деценије пре Христа један добар део наше земље налазио се под Бастарнима. Дијон каже, 51, 23, 3: они (то јест Бастарни) су покорили Мезију која је лежала према њима а затим и њене суседе Трибале и Дарданце који су живели у трибалској земљи (*καὶ τότε τὸν Ἰστρὸν διαβάντες, τὴν τε Μυσίαν τὴν κατ' ἀντιπέρας σφῶν καὶ μετὰ τοῦτο καὶ Τριβαλλοὺς ὁμοῦρον αὐτῇ ὄντας τοὺς τε Δαρδάνους ἐν τῇ χώρᾳ τῇ ἐκείνων οἰκοῦντας ἐχειρώσαντο*). Њих је ослободио од нових господара и подвластио их опет Римљанима 29. год. пре Хр. Марко Лициније Крас, син опет једног првака у римској историји, тријумвира и познатог богаташа Краса. Повода су Красу дали да уђе у Мезију Бастарни тиме што су били прешли преко Балкана и дошли у извориште Маричино. У Дијона Касија 51, 23, 3 и 4 читамо: док су то они чинили (то јест, докле су се ограничавали на област северно од Балкана), нису дошли у додир с Римљанима; али кад пређоше Хемус и упадоше у земљу Трачана Дентелета, који су с њима били у савезу... (*τέως μὲν οὐδ' ταῦτ' ἐποίουν, οὐδὲν σφίσι πρᾶγμα πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἦν. ἐπεὶ δὲ τὸν τε Αἰμόν ὑπερέβησαν καὶ τὴν Θράκην τὴν Δευθελιτῶν ἐνσπονδὸν αὐτοῖς οὖσαν κατέδραμον* итд.). Крас одмах пође на њих и претера их преко Балкана па га онда и сам пређе. Ту заузме Сегестику, што може бити једино данашња Софија. Онда упадне у Мезију, то јест област сев. западно од Софије. Док се он овде бавио, скупе се Бастарни на реци Чибрици. Крас опет пође на њих, победи их, па се опет окрене у Мезију да је потпуно покори. И доиста, и ако с муком и опасношћу, он у главном

изврши своју намеру и освоји је целу. То сазнајемо из Дијона који пише 51, 25, 1: пошто је он то учинио (то јест потукао Бастарне), окрене се Крас на Мезе и, нешто заплашивањем а нешто силом, покори их све изузевши мало њих, али тек с муком и опасношћу (*πράξας δὲ ταῦτα ὁ Κράσος ἐπὶ τοὺς Μυσσοὺς ἐτρέπετο, καὶ τὰ μὲν πείθων τινὰς τὰ δὲ ἐκφοβῶν τὰ δὲ καὶ βιάζόμενος, πάντας μὲν πλὴν πάνυ ὀλίγων, ἐπιπόνως δὲ δὴ καὶ ἐπικυνδύνως κατεστρέψατο*). Пошто је то учинио, Крас се вратио у Македонију истим путем којим је дошао, а не преко Дарданије. Према томе дакле он се, што се наше земље тиче, био свакако ограничио на њен северо-источни део. Па крају можемо узгред поменути и ово. Крас је, кад је овај рат водио, био конзуларни (конзул је био год. 30 пре Хр.) проконзул (намесник) у Македонији. Али је он уз то имао и команду над извесним делом царске војске, као царски мандатар. Отуда Дијон каже да он није био *αὐτοκράτορ στρατηγός* (самосталан командант).

Последњи од Римљана, изгледа, ратовао је у нашој земљи, јамачно 15. год. пре Хр., доцнији цар Тиберије. Под том годином пише Ђорђе Синкел (Georgius Synkellos): Цар Тиберије покори Виндике и остале народе који живе поред Тракије (*Τιβέριος Καῖσαρ Οὐνδικῶδες καὶ τοὺς λοιποὺς παρακειμένους τῇ Ορᾷ ἐπέταξεν*); јерменски превод Еусебија пак: Цар Тиберије је покорио Виндицензе и све који су били око Тракије (Caesar Tiberius Vindicenses et omnes, qui circa Thraciam erant, subegit); на послетку Јероним (Hieronymus): Тиберије је начинио римским провинцијама области у којима су живели Винделици и трачки суседи (Tiberius Vindelicos et eos qui Thraciarum confines erant, Romanas provincias facit). Под овим суседима трачким јамачно треба разумети Скордиске и остала племена у доцнијој Горњој Мезији и данашњој Краљевини Србији. У Светонија читамо, Tiberius 16: (Тиберије) је показао велику истрајност покоривши и под римску власт подвргаваши цео Илирик, који се налази између Италије, Норика, Тракије, Македоније, реке Дунава и Јадранског Мора (*perseverantiae grandi pretium tulit toto Illyrico, quod inter Italiam regnumque Noricum et Thraciam et Macedoniam interque Danubium flumen et sinum maris Adriatici patet, perdomito et in dicionem redacto*). А Велеј, говорећи несумњиво о истим догађајима, вели, II 39, 3: Покорио је (то јест Тиберије) оружјем Рецију, Винделицију, Норик, Панонију и земљу Скордиска (*Raetiam autem et Vindelicos ac Noricos Panoniosque et Scordiscos novas imperio nostro subiunxit provincias; ut has armis, ita auctoritate Cappadociam populo Romano fecit stipendiariam*). Да се то пак десило, како кажу поменута три обрађивача Еусебијева, 15. год. пре Хр., врло је вероватно; на то време упућују од прилике и Велеј и Дијон. Из горњег Велејевог податка излази да је Тиберијев поход био негде у време ретијско-норичког и далматинско-панонског рата. Према Дијону Касију опет, он је покорио Скордиске пре 12. год., јер код њега 54, 31, 3 стоји: послуживши се (то јест Тиберије) са Скордис-

цима, који су им (то јест Панонцима) били суседи, као са савезницима (τοῖς Σκορδίσκοις ὁμόροις τε αὐτῶν καὶ ὁμοσκεύοις οὔσι συμμάχοις ὅτι μάλιστα χρησάμενος). Ципел налази (стр. 246) да пада у очи што Ти- берије у истој години ратује у два тако удаљена краја као што су Вин- делиција и Тракија (управо област на трачкој граници); али ту нема ништа чудновато, јер је ретијско-винделички рат био управо свршен победом од 1. августа 15. год., док су напротив ратови на Доњем Ду- наву вођени обично у зиму, кад би се река заледила.

Питање је сад, кад је наша отаџбина постала провинцијом. Мом- зен је некад мислио да је провинција Мезија основата још 29. год. пре Хр., дакле одмах пошто је освојио Крас (Eph. epigr. II стр. 250); али је он доцније оставио ту хипотезу. И донета она је била сасвим неосно- вана, као што се најбоље види из тога, што су Римљани и после Кра- совог похода још дуго водили из Македоније ратове са северним обла- стима Балканског Полуострва. Цумпт, Commentationes epigr. 2, стр. 254 каже да је то било 16. год. пре Хр.; али он за то не даје ближих раз- лоба. Ципел пише о том ово (245): „Већ год. 11 пре Хр., како изгледа, управљао је ту (то јест у Мезији) један властит царски намесник. Тада је Дионисов свештеник Вологез подигао један велики трачки устанак а у Македонији није било војске да га угуши; с тога буде позват у про- винцију Луције Пизон, коме испадне после тешких бојева да савлада устанике. Дијон пише сад 54, 34, 6: Λούκιος Πίζων ἐκ Παμφυλίας, ἧς ἦρχε, προσετάχθη σφίσι. Али Памфилија је била далеко од бојишта; ако је она била, како је вероватно, тада спојена са Сиријом, то мора падати у очи, што Дијон зове Пизона намесником само Памфилије; к том била би то врло опасна мера држати сиријску војску три године, јер је толико трајао Пизонов трачки рат по Велеју 2, 98, далеко од њене провинције и тако источну границу царства оставити незаштићену. Ми ћемо с тога тешко пристати уз Марквардта, који, Staatsverw. 1, стр. 259 А. 4, чини Пизона сиријским легатом, него ћемо примити Цумптову конјектуру, по којој на место ἐκ Παμφυλίας у Дијоновом тексту треба читати ἐκ τῆς Μυσίας. Осим тога Македонија није могла бити без трупа док Мезија није одвојена као самостална провинција; већ само из тога, што год. 11. пре Хр. налазимо Македонију незаштићену, могли бисмо закључити, да је тада Мезија била већ самостална провинција“. Ова је конјектура нашла одобравања и код Момзена (Röm. Geschichte V 14 прим.), али је она напуштена сасвим откад је утврђено да се епиграм Анти- патров Anthol. gr. X 25 (стих 3 и даље δός με δι' εὐπλώτοιο πρὸς Ἀσίδα κύματος ἐλθεῖν, Περίωνος δολιχῇ νηὶ συνεσπόμενον, т. ј. пусти ме да идем у Азију повољним морем, пратећи Пизона на дугачкој лађи) односи на Пизонов пут у његову провинцију. Погрешно је напоследку и то да је Мезија постала провинцијом најдаље 6 год. по Хр. То се мишљење оснива на речима Дијоновим LV 20, 3: ὁ τῆς πλησιοχώρου Μυσίας ἄρχων

(намесник суседне Мезије), којима се изреком каже да је те године у Мезији Аул Цецина Север био легат. Али ту Дијон несумњиво чини једну антиципацију; то је код њега често случај и то вреди на пример и за речи *τὴν Μυσίαν χεῖρωσιν* које он меће у уста Августу у једном говору од 27 год. пре Хр. (LIII 7, 1), кад зацело још није постојала провинција Мезија.

Двојако се мисли о томе пита су Римљани учинили с доцнијом Горњом Мезијом, кад су је освојили. По једнима она је чинила у административном погледу за све Августово доба део једне велике провинције, која је обухватала још и Далмацију, Панонију, Рецију и Норик, и која се звала Илирик. За то би ово били докази. Дијон Касије, 53, 12, при набрајању провинција које су цар и сенат поделили 27 год. пре Хр. међу собом не наводи и Мезију. У Monumentum Ancyranum уопште Мезија се не помиње, и онда може бити обухваћена само изразом Илирик. Исто тако ни Белеј у опису Августовог времена не зна за име Мезија. То вреди и за Страбона. Плиније, даље, у опису целог Илирика, n. h. III 149, наводи „provincia quae Moesia appellatur (провинција која се зове Мезија). Исто кажу и Флавије Јозеф и Апијан, кад Меze називају *Ἰλλυριοί* (de bello Iud. II 16, 4 § 369 ed. Niese) и *κοινὴ δὲ πάντας Ἰλλυρίδα ἡγοῦνται, ὅθεν μὲν ἀρχαῖοι τῆςδε τῆς δόξης, οὐκ ἔσχον εὐρεῖν, χωρῶμενοι δ' αὐτῇ καὶ νῦν* (уопште рачунају их све у Илирију; откад постоји код њих то мишљење, нисам могао наћи, али они и данас тако мисле).

Ципел (стр. 243) и Момзен (Röm. Gesch. V 13, прим. 1) сматрају то мишљење за невероватно. Главни разлог за њ, то јест да Дијон при набрајању провинција које су цар и сенат били поделили међу собом не помиње Мезију, обара Момзен примедбом, да се Дијоново набрајање уопште не простире и на клијентске државе и прокураторске провинције. Да је, каже он даље, Мезија била првобитно део Илирика, она би онда, кад је постала самостална провинција, задржала то име, и за разлику од првобитног Илирика имала би само један детерминатив, јер то је било правило код Римљана при деоби провинција. Исто тако говори против поменутог мишљења и то, што 27 год. пре Хр. Илириком управља један сенатски намесник, јер је мало вероватно да је једном сенатском намеснику могла бити поверена толика и тако важна област. Ципел и Момзен држе за вероватније да наша данашња отаџбина није одмах после Красовог рата стављена непосредно под римску управу, да није начињена саставним делом римске државе, него да је подељена на више ситних феуда који су раздељени међу домаће кнезове. С временом ти су феуди бивали постепено све више и више спајани с римским царством, док цела земља није уједињена у римској руци.

Име Мезија ограничено је за цело Августово доба на један мали крај доцније провинције, на област у којој је живело племе Меза (гл.

прошлу главу); то се види из Дијона (LI 27, 1 и д. и из титуле praefectus civitatum Moesiae et Triballiae). У доцнијем значењу ми га налазимо тек од Тиберија, од 15. год., под којом Тацит ann. I 80 каже prorogatur Sabino provincia Moesia. Овај цар је преуредио Илирик и балканске земље и од тада је римска област на доњем Дунаву чинила један дистрикт велике провинцијалне области која је постала уједињавањем балканских земаља под именом Мезија. На прве године Тиберијеве владе упућују канда и неки натписи. Тако у натпису CIL IX n. 5363 читамо да је неки L. Volcacius Primus био trib(unus) milit(um) leg(ionis) Macedonicae in Moesia непосредно после своје префектуре у северној Панонији, а то је морало бити пре 17 год. пре Хр. Да су пак и Дарданци били обухваћени тим именом Мезија излази из Дијонових речи, LI, 27, 1 и д.: некада (то јест око год. 29 пре Хр.) Мези и Гети заузимали су целу област између Дунава и Балкана; с временом неки су од њих и друга имена имали, док после Мезија не постаде заједничко име за целу земљу између Саве, Далмације, Македоније, Тракије и Паноније. Ту живе многа различна племена, а међу њима и Трибали, како су се некада звали, и Дарданци, који се и сад тако зову (*τὸ μὲν γὰρ πάλαι Μυσοὶ τε καὶ Γέται πάσαν τὴν μεταξὺ τοῦ τε Αἰμου καὶ τοῦ Ἰστροῦ οὖσαν ἐνέμοντο προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ ἐς ἄλλα τινὲς αὐτῶν ὀνόματα μετέβαλον καὶ μετὰ ταῦτα ἐς τὸ τῆς Μυσίας ὄνομα πάνθ' ὅσα ο Σάονος ἐς τὸν Ἰστρον ἐμβάλλον, ὑπὲρ τε τῆς Δελματίας καὶ ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας τῆς τε Θράκης, ἀπὸ τῆς Παννοντίας ἀφορίζει, συνεχώρηκε, καὶ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἄλλα τε ἔθνη πολλὰ καὶ οἱ Τριβαλλοὶ ποτε προσεγορευθέντες, οἱ τε Δάρδανοι, καὶ νῦν οὕτω καλούμενοι*). Но треба приметати да је Дарданија и то посебно име чувала све до четвртог (или трећег?) века, кад је постала опет засебна целина и чинила сама једну провинцију; на пример Птоlemeј, пошто је побројао градове у Горњој Мезији, вели, као што смо напред видели: а у Дарданији четири града (III 9, 4) а Орозије I 2, 57-59 наводи поред Мезије још посепце и Дарданију (a circo Dardaniam, a meridie Moesiam).

Као провинција Мезија се помиње први пут 15. год. по Хр. (у већ цитираном месту код Тацита ann. I 80), а јамачно је она то и постала у почетку Тиберијеве владе. Провинцијализирање њено стоји свакојачко у вези с премештајем мезијских легијона на Дунав, који пада, као што ћемо видети у глави о војсци, у ово време. На Тиберија упућује вероватно и Апијан, кад вели, III 9, 30: (Мези) нису покорени под Августом. Њих је подвластно Тиберије који је постао римски цар после Августа (*οὐδ' ἐς φόρον ὑπαχθέντας οὐδ' ἐπὶ τοῦ Σεβαστοῦ, ὑπὸ τῆς Τιβεριῶνος τοῦ μετὰ τὸν Σεβαστὸν τοῖς Ῥωμαίοις αὐτοκράτορος γενομένου*), и мало даље опет: и Тиберије је покорио (Мезе) као цар (*καὶ Τιβέριος εἴλε (τοὺς Μυσοὺς) κατὰ τὴν μοναρχον ἐξουσίαν*). Цумпф (с. е. 2, стр. 253 и д.) и Марквардт (Staatsverw. 1, стр. 147) мислили су да је ту

Апијан учинио једну грубу погрешку и да је освојење Мезије, које је Тиберије извршио под Августом, ставио у доба његове владе. Али Ципел има право, кад вели да ту о једној обичној омашци Апијановој не може да буде ни речи, пошто се изреком каже, да Мези нису покорени под Августом него за Тиберијеве владе. Само ни Ципел није умео да протумачи овај доиста погрешни податак; Апијан је јамачно имао пред очима факат, који је он као административни чиновник без сумње био тачно запазио, да се Мезија као име једне провинције налазило у пореским рачунима тек од Тиберија. После 15 год. провинција Мезија помиње се чешће. Тако на пример стоји за преторија Martius Macer у CIL XI n. 1835 да је био leg(atus) Tib(eri) Claudi Caes[aris Aug(usti) pr(o)] pr(aetore) provinc(iae) Moesiae leg(ionis) IV Scyt[hic(ae) et leg(ionis)] V Maced(onicae). Даље, као што смо већ поменули, Плиније каже у говору о Илирику, n. h. III 149: provincia quae Moesia appellatur. Итд.

Год. 15. по Хр. пренео је Тиберије на конзулара и намесника Мезије Гаја Попеја Сабина и Македонију и Ахају, које су дотле биле поверене сенату; упор. Тацита ann. I 80: Сабину је продужена управа над провинцијом Мезијом, пошто су јој додате још и Ахаја и Македонија (prorogatur Sabino provincia Moesia, additis Achaia ac Macedonia). Последње две провинције вратио је сенату тек цар Клаудије 44. год. Под намесником сједињених провинција, који се звао legatus Moesiae (CIA III n. 616 = Eph. epigr. I n. 109 и д) и у исто време био главни командат мезијске војске, стајао је, како је Домашевски, то успешно извео, један легат преторског ранга и као командант два мезијска легиона управљао је облашћу Мезијом: упор. Tac. ann. II 66 под год. 18. по Хр.: Latinius Pandusa pro praetore Moesiae (Латиније, Пандуза, пропретор Мезије) и друга места код Домашевскога стр. 3 и д. До краја Домицијанове владе није било Горње и Доње Мезије, него су оне заједно чиниле једну провинцију, Мезију; тек Домицијан је њу поделио на поменуте две и та подела постојала је све до Диоклецијанове, о којој смо већ говорили (у првој глави). Ипак и после Домицијана канда су Горња и Доња Мезија неколико пута спајане (гл. идућу главу).

Намесници

Под провинцијом Римљани су разумевали област која је плаћала данак и имала своју нарочиту управу, односно свог нарочитог намесника. Познато је да је Август римске провинције био поделио на царске и на сенатске, и да су царским постале махом пограничне. И Мезија је дакле постала једна од царских провинција. Тим провинцијама управљали су намесници у царско име, дакле били су заступници цареви. Они су се звали legati Augusti pro praetore и били су двојаког ранга: consulares (бивши конзули), у провинцијама с више од два легијона, и тима је цела титула гласила legati Augusti pro praetore, viri consulares, и prae-

тори (бивши претори), где је био довољан један легијон, и они се зову *legati Augusti pro praetore, viri praetorii*. Према томе Мезијом и после Горњом Мезијом, као и Далмацијом, управљали су конзуларни легати; уз то за време 15—44 у Мезији легати преторског ранга (гл. напред). Намеснике именује сам цар, а остају у служби докле их он хоће. Они имају *ius gladii*, и под собом толико *legati legionum*, које треба добро разликовати од њих, колико је у њиховој провинцији легијона.

Познати нам легати који су управљали нашом данашњом земљом и *legati praetorii* из 15—44 ово су:

Мезија.

C. Poppaeus Q. f. Q. n.¹⁾ Sabinus. Г. 12—18 и 33/34.

Tac. ann. I 80: *prorogatur Poppaeo Sabino provincia Moesia, additis Achaia et Macedonia.*

Dio LVIII 25: *Ποππαῖος Σαβῖνος τῆς τε Μυσίας ἐκατέρας καὶ προσέτι καὶ τῆς Μακεδονίας ἐς ἐκεῖνο τοῦ χρόνου παρὰ πᾶσαν ὥς εἰπεῖν τὴν τοῦ Τιβερίου ἀρχὴν ἡγεμονεύσας, ἥδιστα προσηλλάγη πρὶν τινα αἰτίαν λαβεῖν.*

Гл. напред стр. 1311.

Latinus Pandusa. Год. 18.

Tac. ann. II 66: *eas litteras Latinus Pandusa pro praetore Moesiae — in Thraciam misit.*

Гл. напред стр. 1312.

L. Pomponius Flaccus. Год. 15 и 19—22.

Ovid. ep. ex Ponto IV 9, 75:

Praefuit his, Graecine, locis modo Flaccus et illo

Ripa ferox Istri sub duce tuta fuit.

Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli

Hic arcu fisos terruit Getas.

Tac. ann. II 66: *defuncto Pandusa... Pomponium Flaccum veterem stipendiis et arta cum rege amicitia eoque accomodatiorem ad fallendum, ob id maxime Moesiae praefecit.*

Pomponius Labec. Од 25 до 33.

Tac. ann. VI 29: *Pomponius Labeo quem praefuisse Moesiae retuli, per abruptas venas sanguinem effudit.*

Dio LVIII 24: *ἄλλοι τε οὖν, οἱ μὲν ὑπὸ τῶν δημίων οἱ δὲ καὶ ὑφ' ἐαυτῶν, ἀπέθανον καὶ Πομπώνιος Λαβέων. καὶ οὗτος μὲν τῆς τε Μυσίας ποτὲ ὁκτῶ ἔτεσι μετὰ τὴν στρατηγίαν ἀρξας...*

P. Memmius Regulus. Одг. 36 по Хр. до првих година Клаудијеве владе.

Nipperdey ad Tac. ann. V, 11.

Hertzberg, Gesch. Griechenl. unter d. Römern II стр. 8.

¹⁾ Q. f. Q. n. значи Quinti filius, Quinti nepos, т. j. Квинтов син, Квинтов унук.

Eph. epigr. I стр. 109—112: Πολ[λί]ου [Μ]ε[μ]υτον 'Ρήγγου πρῶ-
[σβευτοῦ τῶν Σε]βαστῶν καὶ ἀντι[στρατήγον Μ]υσίας?...

A. Didius Gallus (?). Год. 45.

Био је можда legatus Augusti pro praetore, јер у Tac. ann. XII 15 стоји: At Mithridates Bosporanus amissis opibus vagus, postquam Didium, ducem Romanum, roburque exercitus abisse cognoverat...

L. Martius L. f. Macer. Под Клаудијем, а после 45.

Borgh. III 183 (Arretium): L. Martio L. f. Pompt. Macro... leg. Ti. Claudii Caes. Aug. pro pr. provinciae Moesiae leg. IV Scyth. et leg V Maced.

Flavius Sabinus, брат Веспасијанов. Од 51 до 57.

Tac. hist. III 75: (Sabinus) quinque et triginta stipendia fecit, domi militiaeque clarus innocentiam iustitiamque eius von argueres; sermonis nimius erat. id unum septem annis quibus Moesiam, duodecim quibus praefecturam urbis obtinuit, calumniatus est rumor.

Ti. Plautius M. f. Silvanus Aelianus. Г. 62 или 57.

CIL XIV 3608: ... pro praet. Moesiae in qua plura quam centum mill. ex numero Transdanuvior. ad peaestanda tributa cum coniugib. ac liberis et principib. aut regibus suis transduxit.

M. Aponius Saturninus Г. 67—69.

Tac. hist. I 79: M. Aponius Moesiam obtineus

Ibid. V 26: Aponius in Moesia.

" II 85: Aponius Saturninus Moesiae rector

" III 5: Aponio Saturnino, cum exercitu Moesico celeraret.

Fonteius Agrippa. Г. 69—70.

Tac. hist. III 46: Fonteius Agrippa ex Asia ... Moesiae praepositus est.

Ioseph. b. Iud. VII 4, 3: οἱ Σαρμάται ἀδελφοὶ μὲν τὸν Ἰστρὸν ἐπε-
ραιώθησαν εἰς τὴν Μυσίαν — καὶ τὸν πρεσβευτὴν τὸν ὑπατικὸν Φοντή-
τιον Ἀγρίππαν ὑπαντιάσαντα κατεργῶς μαχόμενον κτείνουσι.

Rubrius Gallus. Год 70.

Ioseph. b. Iud. VII 4, 3: Οὐδεσπασιανὸς δὲ τὰ γεγενημένα καὶ τὴν
πόρθησιν τῆς Μυσίας πυνθόμενος Ῥοῦβριον Γάλλον ἐκπέμπει δίκην ἐπι-
θῆσοντα τοῖς Σαρμάταις.

C. Vettulenus Civica Cerialis. Г. 79—82.

Eph. ep. IV p. 496 (диплома од 19. Септембра 82): sunt in Moesia sub C. Vettuleno Civica Ceriali.

P. Helvius Pertinax. Око 178.

Hist. Aug. Pert. 2: atque Moesiae utriusque — regimen accepit.

M. Cornelius M. f. Nigrinus Curiatius Maternius.

CIL II 3783 (из Tarraconensis): M. Cornelio M. f. Gal. Nigrinio Curiatio Materno cos. leg. Aug. pr. pr. provinc Moesiae...

Горња Мезија

L. Funisulanus L. f. Vettonianus. Г. 86(?)

CIL III 4023 (Andautonia): L. Funisulano L. f. Ani. Vettoniano... legato pro pr. prov. Delmatiae item prov. Pannoniae item Moesiae superioris...

Henzen 5432 (Forum populi): L. Funisulanus L. f. Ani. Vettonianus... leg. Aug. pro pr. provinc. Delmatiae item provinc. Pannoniae item Moesiae sup...

P. Tullius Varro. Под Трајаном (?)

Henzen 6497 (Tarquinii): P. Tullio Varronis fil. Stel. Varroni... leg. Aug. pro pr. Moesiae superior...

C. Avidius Nigrinus. После Тројанове владе.

Arch.-epigr. Mitth. XIII стр. 143. Eponab(us) et campestribus sacr(um) M. Calventius Viator (centurio) leg. III F(laviae) f(elicis) exerc(itator) eq(uitum) sing(ularium) C. Avidi Nigrini leg(ati) Aug(usti) p(ro) pr(aetore).

C. Curtius C. f. Iustus. Отирилике 158|9

Arch.-epigr. Mitth. VII (1883) стр. 190 (Viminacium): pro salute et imp. Caes. T. Ael. Anton. Aug. Pii et M. Caes. vet. leg. VII C. p. f. probati Serviano et Varo et Pontiano et Attico cos... m h(onesta) m(issi) per Curtium Iustum leg. Aug. pr. pr. et leg... et sunt numero CCXXXIX.

M. Statius M. f. Priscus Licinius Italicus. Отирилике 160.

CIL VI 1523 (Рим): M. Statio M. f. Cl. Prisco Licinio Italico... leg. Augg. pr. pr. prov. Moesiae super...

M. Claudius Fronto. Јамачно. 169|170,

CIL III 1457 (Sarmizegethusa): M. Cl. Ti. filio Quirin. Frontoni cos. leg. Aug. pr. pr. trium Dac. et Moes. sup....

CIL VI 1377 упор. III стр. 236 (Трајанов форум): M. Claudio Ti. f. Quirina Frontoni cos. leg. Aug. pro pr. provinciarum Daciae Porolissensis et Daciae Maluesis et Daciae Apulesis, simul leg. Aug. pr. pr. prov. Moesiae super...

M. Servilius Q. f. Fabianus Maximus. Између 161 и 169.

CIL VI 1517 (Рим): M. Servilio Q. f. Hor. Fabiano Maximo leg. Augustorum pro praetore provinciarum Mysiae superioris item Mysiae inferioris...

Пошто цареви (Augustorum) који се помињу могу бити само Марко Аурелије и Вер, то је Сервилије био легат прво Горње на после и Доње Мезије негде између 161 и 169.

P. Mummius Sisenna Rutilianus. По свој прилици 170|171.
CIL XIV 3601 (Tibur): P. Mummius P. f. Gal. Sissenae Rutiliano cos...
legato Aug. pr. pr. Moesiae superioris.

Натпис је овај датиран 1. Јуном 172. год. (dedicata cal. Iun. Maximo et Orfito cos).

...Pompeianus (Можда T. Claudius Pompeianus; гл. Спом. Краљ.
Срп. Акад. XXXVIII н. 6). Год. 195.

Споменик н. н. м.: per...] n(um) Pompeianum leg(atum) Aug(usti)
pr(o) pr(aetore).

Камен је датиран годином 195; но можда Помпејан није био само
те године легат у Горњој Мезији.

Q. Anicius Faustus. Око 202—209.

CIL III 1685 (Бела Паланка): Imp. Caesari divi Marci Antonini fil.
Germanici Sarmatici filio divi Commodi fratri divi Antonini Pi[i] nepoti
divi Hadriani pronepoti divi Traiani Parthici abnepoti divi Nervae abne-
poti L. Septimio Severo Pio Pertinaci Aug. Arabico Adiabenico Parthico
maximo pontifici max. trib. pot. imp. XI cos. III procos. r(es) p(ublica) sua
Ulp(iana) curante Q. Anicio Fausto leg. Augustorum pr. pr.

Овај је камен подигнут према речима trib. pot. III imp. XI cos. III
(кад је Септимије Север имао по четврти пут трибунску власт, импе-
раторство по једанаести а конзулство по трећи пут), између 202 и 209
године.

CIL III 1686 (Бела Паланка): Iuliae Domnae Augustae matri ca-
strorum r(es) p(ublica) sua Ulp(iana) curante Q. Anicio Fausto leg. Augu-
storum pr. pr.

L. Marius Perpetuus. Почетак 3. века.

CIL III 1178 (Apulum): L. Mario Perpetuo cos. Dac[iarum] III leg.
Aug. pro pr. provinciae Moesiae super.

Натпис није млађи од Каракале или Елагабала, јер се ту једна ле-
гија зове Antoniniana.

M. Caecilius Novatilianus. Средина 3. в.

CIL IX 1572 (Беневентум): M. Caecilio Novatilliano... praesidi prov.
Moes. sup.

L. Vitrasius L. f. Flamininus. Време неодређено.

CIL X 3870 (Кануа): L. Vitrasio L. f. Pos(!) Flaminino cos... leg. pr.
pr. Italiae transpadanae et provinciae Moesiae superioris

Далмација

M. Valerius Corvinus Messala. Г. 6. по Хр.

Dio LV 29: *Οὐαλέριος Μεσσαλῖνος ὁ τότε καὶ τῆς Δελματίας ἄρχων.*

Vell. II 112: felix eventu, forte conatu prima aestate belli Messalini opus mandandum est memoriae. Qui vir animo etiam quam gente nobilior, dignistimus... praepositus Illyrico subita rebellione cum semiplena legione vicesimae circumdatus hostili exercitu, amplius viginti milia hostium fudit fugavitque et ob id ornamentis triumphalibus honoratus est.

Рат о коме се овде говори водио је он 6. год. пре Хр. с Далматима и Панонцима.

C. Vibius C. f. Postumus. Г. 9. по Хр.

Vell. II 116: celebri etiam opera diligentique Vibius Postumus vir consularis, praepositus Delmatiae ornamenta meruit triumphalia.

P. Cornelius P. f. P. n. Dolabella. Г. 14—18/19 по Хр.

CIL III 1741 (Епидаур, Драч): P. Cornelio Dolabellae cos... leg. pro pr. divi Augusti et Ti. Caesaris Augusti civitates superioris provinciae Illyrici.

Титула царева казује да је натпис из год. 18/19 по Хр.

CIL III 2908 (Iader): Ti. Caesar divi Aug. f. Augustus imp. pontif. max. trib. potest XX cos. III leg. VII leg. XI. P. Cornelio Dolabella leg. pro pr.

L. Volusius Saturninus. Између 37 и 41.

Eph. epigr. IV 366 (Далмација): Iuliae August. divi Augusti matri Ti. Caesaris Aug. L. Volusio Saturnino leg. pro pr. C. Iulius C. f. Sulla.

Осим тога Сатурнин се помиње још на неким натписима који су нађени у Далмацији као leg. pro pr.

Aulus Plautius. Пре год. 44.

CIL V 698 (ager Tergestinus): — hanc viam directam per Atium centurion. post sententiam dictam ab A. Plautio legato Ti. Claudii Caesaris Aug...

Упор. Mommsen к CIL V 698.

M. Furius Camillus Scribonianus. До 42.

Suet. Claud. 13: bellum civile movit Furius Camillus Scribonianus, Delmatiae legatus; verum intra quintum diem oppresus est.

Dio LX 15: ἐπειδὴ τε οὐδεμίαν ἰσχὺν ἐκέκτητο, ἔπεμψε πρὸς Φούριον Κάμιλλον Σκριβωνιανὸν τῆς τε Δελματίας ἄρχοντα καὶ δύναμιν συνήν πολιτικὴν καὶ ξενικὴν ἔχοντα.

Устанак који је Скрибонијан подигао против Клаудија и у ком је погинуо био је 42 год. по Хр.

C. Ummidius C. f. Durmius Quadratus. Г. 44 по Хр.

CIL X 5180. 5182 (Casini): C. Ummidio C. f. Ter. Durmio Quadrato cos... leg. divi Claudii in Illyrico.

P. Anteius. Г. 51/52.

CIL III 1977 (Солин): Ti. Claudio Drusi f. Caesari Aug. Germ. pontif. max. trib. p. XI imp. XXIII cos V censori p. p. P. Anteio leg. pro pr.

Taj је натпис из г. 51/52 по Хр., као што се види из цареве титуле.

A. Ducenius Geminus. Под Нероном.

Arch.-epigr. Mitth. IX 4 (Далмација): iussu A. Duceni Gemini legati Aug. pro praetore...

M. Pompeius Silvanus. Г. 69/70.

Eph. ep. II 563 (Asseria):... iudices dati a M. Pompeio Silvano leg. Aug. pro pr.

L. Funisulanus L. f. Vettonianus. Под царем Домицијаном.

CIL III 4023 (Andautonia): L. Funisulano... legato pro pr. prov. Dalmatiae.

Henzen 5432 (Форум): L. Funisulanus... leg. Aug. pro pr. provinc. Dalmatiae.

Q. Pomponius Rufus. Г. 93 по Хр.

CIL III стр. 859 (диплома од 13 Јула 93): sunt in Dalmatia sub Q. Pomponio Rufo.

CIL VIII 13 (Лептис): Q. Pomponius [Q. f. R]ufus cos. pont. ...[leg. Aug.] propr. provinc[iae] M]oesiae Dalmati[ae].

M. Cutius M. f. Priscus Messius Rusticus Aemilius Pappus Arrius Proculus Iulius Celsus. Г. 147.

CIL 1282 (Salpensa): ...T. Aelio Hadriano Aug. Pio pontifici maximo tribuniciae potestatis X imp. II cos. IIII p. p. M. Cutius... cos. leg. eius pro pr. provinciae Delm.

Овај је натпис из год. 147 по Хр., како казује царева титула.

...Fulvius G. f. Maximus. Из друге пол, 2. в.

C. J. Rh. (Бон): ...Fulvius G. f. Maximus leg. [A]ug. pr. pr.

M. Didius Severu Julianus. Око 170.

B. d. J. 1869 стр. 133: M. Didio . .[Sev]ero Juliano ...leg. Aug. [pr. pr. prov.] ...Dalmatiae.

Q. Flavius Scapula Tertullus. Под Марком Аурелијем?

CIL III 2809 (Scardona): ...Scapul[a Tertullus] leg. Augg. pro[v. Dalmatiae].

L. Junius Cufinus Proculianus. Г. 184.

CIL III 3202 (Далмација): Imp. Caes. M. Aurelius Commodus Antonius Aug. Pins Sarm. Germ. Maximus Brittanicus pont. max. trib. pleb. VIII imp. VI cos III p. p. pontem Hippi fluminis vetustati corruptum restituit sumptum et operas subministrantibus Novensibus (!) Delminensibus Riditis curante et dedicante L. Junio Rufino Proculiano leg. pr. pr.

Натпис је из 177, како казује титула царева.

Cassius dio Cocceianus. Чувени историк Г. 226.

Dio II 36: *μετὰ γὰρ τοι τὴν ἐν τῇ Ἀφρικῇ ἡγεμονίαν τῇ τέ Δελματία... προσετέχθη...*

Claudius Hereneianus. Г. 247.

Arch.-epigr. Milth. IX Стр. 10 (Далмација): Imp. Caes. M. Jul. Philippus Aug. trib. pot. cos. p. p. procos. A. M. Jul. Philippus nobilissimus Caesar consul curanti Claudio Herenniano viro clarissimo legato Augustorum pro praetore.

Натпис је према царским титулама из г. 247.

L. Domitius Gallicanus Papinianus. Век 3.

CIL II 4115 (Tarco): L. Domitio Gallicano Pafiniano c. v... leg. Aug. pr. pr. Dalmatiae.

Натпис упућује на 3. век.

Blaesus.

CIL III 6407 (Promona? упор. CIL III стр. 361): ...Blaeso leg. pr. pr.

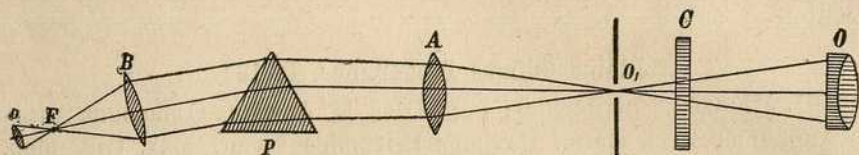
(НАСТАВИТЕ СЕ)

СПЕКТРОСКОПИЈА

КАО МЕТОДА ЗА ИСПИТИВАЊЕ ПРИРОДЕ НЕБЕСНИХ ТЕЛА

(НАСТАВАК)

И код ових спектроскопа има врло различитих и врло компликованих конструкција. Зато ћемо овде објаснити само основни склоп једног таквог инструмента и главни принцип тога склопа. Такав један тип представљен је на следећој слици. Овде O (сл. 10) представља ахроматичан

Сл. 10.

објектив, који прима светлосне зраке непосредно са светлосног извора, спроводећи их на свој начин до процена O , који се налази у жижи сабирног сочива A . Пред проценом наменштено је цилиндарско сочиво C , које ће зрак, па с тим и спектар, проширити. Оно се, до душе, може ставити ма где у правцу светлосних зракова; али се у пракци показало као најподесније, да се наменшта пред проценом, док се са објектива O скупљени зраци још нису пресекали на проценовом отвору. Пошто зраци прођу и кроз призму P , дају одговарајући свој спектар. Тај спектар пада на објектив помоћног дурбина, па се помоћу дурбиновог окулара o и посматра.

Код сложених спектроскопа обраћа се највећа пажња на тачност мерења спектара, те с тога, кад се употреби јача дисперзија, могу се прегледати од једаред сразмерно мале партије спектра. На тај се начин може згодно измерити цео спектар, мењајући у видном пољу тог инструмента редом све спектралне боје и мерећи растојања карактеристичних сјајних или тамних линија.

Најбољи инструменти ове врсте налазе се у потсдамској опсерваторији и има их разних конструкција. Такав је н. пр.

Vogel-ов спектроскоп. Код њега се процеп може и уклонити, те се онда добија један окулар-спектроскоп. У њему има систем од три призме „à vision directe“, а са стране се налази слична направица за мерење, какву смо поменули на стр. Једна модификација тог инструмента јесте т. зв.

Cleap-ов спектроскоп. Овај се разликује од пређашњег у томе, што се овде на место сабирног сочива C меће цилиндарско сочиво, које има улогу, да прошири слику процена тако, да је употреба оног цилиндарског

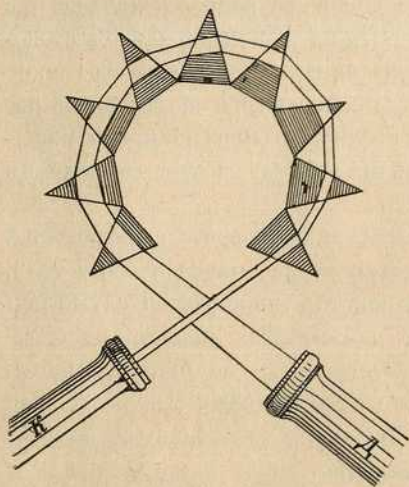
сочива пред окуларом у пређашњој конструкцији, сасвим излишна. На тај начин овде се проширује сам зрак, пре но што је дошао до призме, а у првом случају шири се сам спектар.

Secchi-jeva конструкција оваког једног инструмента састоји се просто у употреби нарочитог система призама „à vision directe“. Ту је помоћни дурбин тако удешен, да се његово померање ради удешавања при посматрању спектра, може непосредно мерити на једном нарочитом степованом луку. У том систему има пет призама и то: три призме од крона две призме од флинт-стакла. — Од осталих важнијих спектроскопа ове врсте, можемо поменути онај, што га је конструисао Repsold према Vogel-овим подацима и који се при посматрањима у Бечу везује са великим рефрактором опсерваторије.

До сада смо описивали у главном три основне врсте спектроскопа. Расматрајући их, видели смо, да се примењују на разнолика небесна тела, звезде и т. д. Поменули смо и један спектрометар, који једино служи при испитивању Сунца. Ну поред њега има и нарочитих још других спектроскопа, од којих неки служе само за Сунце, неки за протуберанце и друге предмете Сунчеве околине. Нас би далеко одвело, кад би почели набрајати разнолике конструкције тих апарата, с тога ћемо се ограничити само на најглавније и најинтересантије.

1°. Први је такав спектроскоп којим се служио сам Kirchhoff и Bunsen. Та се конструкција сачувала још и сада, када је у овим инструментима постигнут велики напредак и извршене знатне измене. Помоћу њега је Kirchhoff добио и израдио први тачан цртеж Сунчевог спектра. У главном, он има на једном постољу две цеви, нагнуте међу собом под извесним углом, али се нигде не додирују. Једна је цев колиматор са процепом и сабирним сочивом, а друга је обичан дурбин, који се може окретати око центра поменутог постоља. Између дурбиновог објектива и колиматоровог задњег отвора, налазе се четири призме од флинт-стакла, поређане у један лук тако, да светлосни зрак, прошавши кроз процеп и колиматор, пада на прву призму, која се налази одмах до задњег отвора колиматоровог. Ту се преломи и при излазу пада на другу призму, из ње преломљени и скренути зраци падају на трећу, па на четврту, од које спектар пада на објектив помоћног дурбина, те се на тај начин посматра кроз дурбинов окулар. Поменуте четири призме такве су, да код првих три преломни угао износи по 45° , а код последње 60° , која је одмах до објектива дурбиновог. Пред процепом намешта се једна призма и то само до половине процепа тако, да она друга половина остане слободна. Ова пак служи на то, да прима зраке са ког другог светлосног извора и спроводи их даље кроз спектроскоп. На тај начин могу се у исто време посматрати два спектра, што је врло zgodно при упоређивању. Те призме само скрећу зрак кроз дурбин даље, а не разлажу га у спектар (види слику 7).

2°. Грађењем великих спектралних апарата, помоћу којих се сунчани спектар испитује до најмањих детаља највише се одликују енглески конструктори а међу њима најугледније место заузима J. Browning у Лондону. Један такав инструменат има девет призама од флинт-стакла. Распоред тих призама представљен је шематички на слици 11. као и правац

Сл. 11.

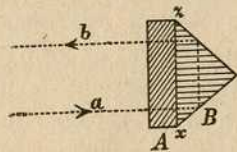
и појава са светлосним зраком, при његовом пролазу кроз њих. Овде цев К представља колиматор, са процепом и сабирним сочивом, а пред процепом призма за упоређење. Цев Д представља обичан дурбин. Поменутих девет призама флинт-стакла поређане су у један круг. Свака од њих има преломни угао по 60° и свака за се дејствује толико, колико све четири призме Кирхофљевог апарата заједно. На тај се начин спектар Сунчеве светлости веома јако проширује тако, да се у видном пољу дурбина Д не може сав од једаред ни прегледати, већ само поједини, врло мали делови. На слици је представљено шта бива са таквим једним зраком.

Ту се, дакле, види, да се узан светлосни снопић при излазу из колиматора све већма шири пролазећи кроз систем призама повијајући се и у лук тако, да при излазу из последње призме пада као широка светлосна пантљика т. ј. као веома раширен спектар на објектив дурбина Д, кроз чији се окулар и посматра добивени спектар. На овоме принципу има врло много израђених инструмената различитих конструкција, које се све свode на промене тих призама. Ну при посматрању Сунчевог спектра може се број призама повећати само до неке извесне границе, јер ваља имати на уму, да се много светлости губи рефлексијом са тако многобројних призмних површина. Због тога ваља призме редукovati на што мањи број, а с друге пак стране велики број призама потребан је ради веће дисперзије спектра, што се особито захтева при детаљном проучавању његовом. Ако се узме више од шест призама, таква је конструкција врло неспретна за руковање.

Да би се та незгода отклонила J. Browning је измислио такав stroj, да се ток зракова у апарату тако поврати, да два пута прође кроз исте призме пре но што доспе као последњи спектар на објектив помоћног дурбина. Такав апарат има свега шест призама; али које дејствују као дванаест призама истог састава. Свака има преломни угао по 60° . То интересно извртање зракова бива на начин, који ћемо представити само код једне призме. На овој слици (сл. 12) представљен је верти-

кални пресек *последње призме А*, на чијој је задњој страни прилепљена канада-балсамом једна правоугаона призма В. Хипотенузина раван ове правоугаоне призме је таман толика, да потпуно покрива дотичну страну призме А од 60° преломнога угла. Сад се обраћа пажња, да светлосни зрак изишавши из колиматорске цеви пада на доњу половину прве призме, која је одмах иза задњег отвора ове цеви. Пошто је зрак на тај начин прошао кроз свих шест призама, онда прелази и у правоугаону призму В; јер је распоред ових призама тако удешен, да се зрак тако повија при пролазу кроз њих, да у шестој призми мора прећи у помоћну правоугаону призму В, као што показује правац стрелице а. Ушавши светлосни зрак (управо спектар) у ову призму, пада на њену катетину раван ХУ под таким углом, да подлежи тоталној рефлексији управо на више до друге катетине равни УZ. И овде наступа тотална рефлексија, те је тако зрак упућен да пролази кроз горње половине оних шест призама, као што показује стрелица в. Тако изилази најзад као знатно раширен спектар на горњој половини оне призме, према којој је управљен објектив помоћног дурбина, те се кроз његов окулар спектар посматра. — То би биле најглавније врсте оних спектроскопа, који служе за посматрање Сунчевога спектра. Код свих се Сунчева светлост спроводи кроз колиматор помоћу хелиостатног огледала.

Сл. 12.

3°. За детаљна испитивања појединих партија Сунчевог котура, као што су спектри пега, факула, а нарочито *протуберанаца* постоје и нарочити инструменти. По конструкцији својој ти се апарати јако разликују од досадашњих. Ми већ знамо шта су то протуберанце, а знамо и то, да се голим оком могу нешто приметити само при тоталним помрачењима Сунчевим. Дурбином се тада виде јасније. Онда их видимо зато, што је Земљина атмосфера тада слабије осветљена, него што су оне; а иначе их не видимо просто зато, што је наша атмосфера много обасјана Сунчевим зрацима. Ако се, помоћу неког дурбина, пројектује слика Сунчевог обода на процеп, онда ће се добити обасјани спектар наше атмосфере, који је просто престављен ослабљеним Сунчевим спектром. Налази ли се на том ободу каква протуберанца, онда ће се и њен спектар са сјајним линијама појавити као пројектован на слаб континуиран спектар Земљине атмосфере. Код оваквог стања ствари, јасно је сада разумети, да ће спектар протуберанце бити у толико јаснији и одређенији у колико спектар наше атмосфере буде слабији. Ради тога су и спектроскопи, који служе за посматрање таквих предмета и удешени тако, да што већом дисперзијом умањавају интензитет атмосферског континуираног спектра, како би се већма истакао протуберанцин спектар са сјајним линијама. Ако се сад отвор процена мало прошири, помоћу нарочитог завртља, неће се опазити никаква промена у интензитету протуберанциних линија,

док ће се интензитет континуираног спектра атмосфере повећати. Тим проширавањем процепа, може се дотерати дотле, да протуберанцини спектар са сјајним линијама ишчезне сасвим. Из овога се може јасно видети, да ваља употребити у толико јачу дисперзију у колико се већма шири отвор процепа. Кад је процеп тако наменен, да има тангентијалан положај на Сунчев обод, онда дужина сјајних протуберанцининих линија одговара пречнику протуберанце на том месту. Помера ли се сада тај процеп полагано према Сунчевом ободу, онда се добијају сукцесивни пречници протуберанцини из којих се закључује на облик и величину њену. Ову су методу показали прво Lockyer и Janssen, а теорију о овакој једној методи — посматрати облик и величину протуберанаца у свако доба — израдио је Zöllner на неколико месеци пре, но што су ова двојица извршили експеримент. Кад смо рекли да је са јачом дисперзијом знатно ослабљен континуиран спектар наше атмосфере и да је тада лакше посматрати спектар протуберанце, онда је по себи јасно, да се они детаљи самих протуберанаца, који су по сјајности слабији и од оног континуираног спектра атмосфере, не могу посматрати. То је омогућено само са увођењем јаче дисперзије атмосфериног спектра.

Спектрални апарати ове врсте, према томе, у многоме одступају од досадашњих. Они се и много лакше граде, а поред тога код њих се не употребљују онако масивни стативи, као код осталих. У конструкцији њиховој и овде се одликовао већ познати нам из раније J. Browning у Лондону. Он је израдио такав један спектроскоп за J. N. Lockyer-а са шест тешких призама од флинт-стакла. Овај спектроскоп Lockyer је наметашао иза окулара свога телескопа, те му је овај служио као неки други колиматор. Призме су овде поређане у један лук, а ток зракова сличан је у неколико, са оним, који смо преставили на с. 11. Ту дакле постоји телескоп (а и рефрактор), који служи на то, да светлост упути правцем у колиматорску цев спектроскопа, који има даље још и потребне призме и помоћни дурбин за посматрање спектра.

4°. Са свим другојачи распоред поставио је проф. Young у својем сунчаном спектроскопу. На једној хоризонталној плочи утврдио је он: дурбин (велики), колиматор, систем од пет призама са преломним углом од по 15° и најзад обичан дурбин за посматрање спектра. Сунчев зрак спроводи се кроз велики дурбин помоћу хелиостатног огледала. Код таквог распореда постигнута је врло велика дисперзија тако, да иста износи 80° само између Фраунхоферових линија А и Н.

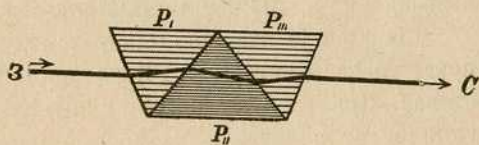
5°. Помоћу спектроскопа сличне конструкције, који се налази у O' Gylla-ској опсерваторији, дисперзија је тако јака, да се у њему врло лако виде 4—5, а у повољнијим приликама и 6 линија између двеју натријумових линија D_1 и D_2 .

Пре но што би завршили овај преглед најважнијих и најинтересантнијих спектроскопа, мислимо, да неће бити излишно — и ако се ова

ствар мало по дужи протеже — на овоме месту поменути и нарочите конструкције оваких инструмената, који су веома важни, како због лакоће у руковању, тако и због чистоће и јасноће спектра, који се у њима добијају. То су т. зв.

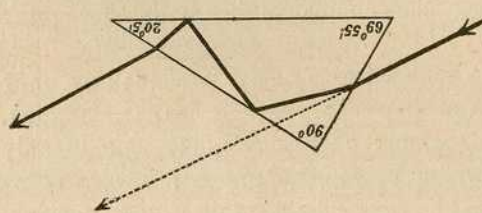
6°. *Спектроскопи „à vision directe“*. Ми смо још раније говорећи о окулар-спектроскопима поменули, да су за њих најподесније призме „à vision directe“. Тамо смо у главном преставили важност оваке конструкције, а овде ћемо само скренути пажњу на неколике инструменте (окулар-спектроскопе), који су са њима снабдевени, а служе за спектроскопска испитивања Сунца и његове околине.

Најпростију комбинацију таквих призама извршио је Amici још 1860 г. Он је комбиновао две призме од крон-стакла p , и p_{III} (сл. 13) и једну призму од флинт-стакла p_{II} , која има преломни угао 90° и која је углављена између две призме p , и p_{III} . Принцип такве комбинације је, да зраци Z пошто прођу кроз све три призме, при своме излазу као спектар C ни мало не скрену од правца, којим су дошли до прве призме. Тај принцип је у исто време и општи принцип призама „à vision directe“. Код описаног система, тај се принцип постиже различним степеном преламања поменутих трију призама, које — тако рећи — једна другој служе као регулатори.

Сл. 13.

A. Herschel употребио је само једну призму, коју је тако удесио, да му и она служи као читава група призама „à vision directe“. Ту је призму тако склопио, да јој углови износе: 90° , $69^\circ 55'$ и $20^\circ 5'$. Светлосни зрак Z , пада на означену површину призме (сл. 14) под извесним

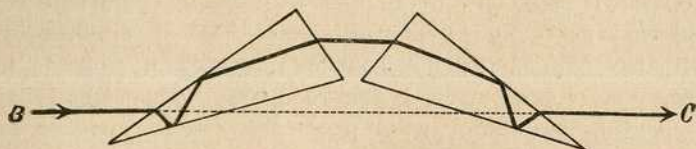
Сл. 14.

углом, претрпи двоструку тоталну рефлексију са унутрашњих призмних површина — што је скопчано са означеним угловима њеним — изилази као спектар C у паралелном правцу са светлосним зраком Z . Такву призму употребљавали су још неки аутори; али

је састављање њихово врло пипав и тежак посао. Ту се мора обраћати најстрожа пажња, да се призмине равни тако удесе, како би увек били испуњени захтевани углови, иначе циљ није постигнут.

Интересантна је комбинација J. Browning-ова са две Хершелове призме. Принцип те комбинације јасно се види из путовања светлосног зрака Z (на слици 15) до спектра C . Помињемо овде само то, да се код Хершелове једне призме спектар види у C , дакле у паралелном правцу са правцем Z , док се код ове комбинације Browning-ове спектар

дотичнога зрака види у продужењу правца светлосног зрака, којим је доспео до инструмента, дакле у једној линији, а не паралелном. Таква је комбинација свакако боља; али су незгоде за Хершелову једну призму овде још већа потенциране. Овде се захтевају две, сасвим истоветне

Сл. 15.

призме, иначе, ако једна одступа ма у чему, резултат неће бити повољан. Због тога се овакав строј врло нерадо употребљује, већ се конструктори враћају опет ка модификацијама Амисијевог принципа комбинације призама.

Janssen је извршио такву комбинацију од пет призама, од којих је прва, трећа и пета (сл. 16) од крон-стакла, а друга и четврта од флинт-стакла. Прва и пета призма имају различите углове по: 81° , 54° и 45° . Остале три призме (једна крон, а две флинт) имају по један угао од 90° . Зрак Z са светлосног извора, даје свој спектар у C и то у истој линији,

Сл. 16.

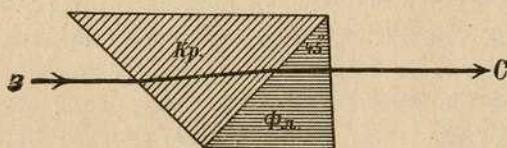
по којој је и дошао до призама. Такав начин комбинације сада је највише употребљен и примењен код свих најобичнијих и најподеснијих спектроскопа.

Dr. Hofmann употребио је у своме спектроскопу комбинацију од 7 призама, међу којима су четири (прва, трећа, пета и седма) од крон, а три (друга, четврта и шеста) од флинт стакла. Сличну комбинацију од 7 призама усвојио је и J. Browning у своме малом т. з. *целином спектроскопу*. Па ипак се најчешће узима овака комбинација са пет призама.

Због таквог строја спектроскопа „à vision directe“ — да се помоћу њих спектар може посматрати у једној правој линији са светлосним извором — они су веома подесни да се везују и са различитим дурбинима. Везивање њихово са дурбинима и телескопима бива помоћу нарочитих завртања, којим се спектроскоп утврди за окуларну цев тих инструмената. То је први извршио Zöllner. Такав је и Lockyer-ов телес-спектроскоп, који смо поменули на стр. — Поред Browning-а у грађењу тих инструмената одликује се и Merz у Минхену, који је по овој конструкцији израдио један т. з. „универзални спектроскоп“, помоћу кога се особито

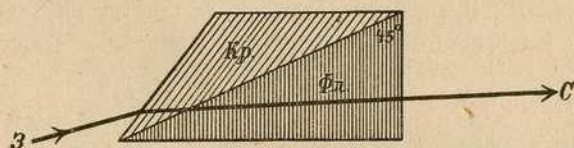
тако испитују спектри хромосфере и протуберанаца. У неколико само измењеним спектроскопом служио се и патер Secchi. Има и комбинација од две групе призама „à vision directe“, као што је W. Huggins-a итд.

У новије доба, готово једино у Енглеској, примењују се спектроскопи ове врсте, код којих се, место целог система таквих призама, узима половина система. Такву је измену предложио Christie, директор опсерваторије у Гриничу. Група призама, коју је он усвојио, јесте просто преполовљен систем Amici-јевих призама тако, да пресечна раван пресеца правоуглу призму флинт-стакла, по самој том правом углу, који је тај начин дели у два једнака дела. Једна таква група призама представљена је на сл. 17, где *кр.* представља правоугаону призму од крон-стакла, а *фл.* половину пресечене правоугле призме од флинт-стакла, чији преломни угао сада износи 45° . На слици је представљен и правац светлосног зрака *З*, као и положај спектра *С* према њему. Место

Сл. 17

ове, некад се употребљава и комбинација призама, какву представља сл. 18. Она је састављена опет од две призме; једна је од крон, а друга од флинт-стакла, која је и у овом случају пресечена преко правог угла. У инструменту су ове призме тако удешене, да се могу покретати, услед чега би се згодно још могао звати аутоматичним спектроскопом. Остали њихови делови исти су, као и код обичних спектроскопа. У обичним спек-

Сл. 18.

троскопима оваке конструкције налазе се по три оваке групе призама, удаљене на извесном растојању међу собом. Добра је страна Christie-јевог спектроскопа у томе,

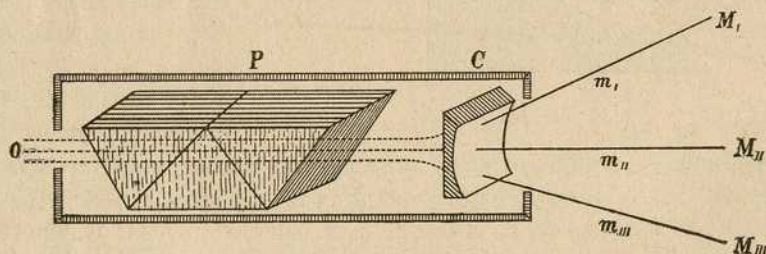
што се помоћу једног јединог завртња све призме могу по вољи тако покретати, да се може довести у видно поље дурбиново ма који део спектра и да се овај може произвољно замењивати другим. Главна им је мања — као што вели г. v. Konkoly, који их је у Гриничу, као и у самој фабрици разматрао — у томе, што су спектри у њима веома слаби, па се поред тога не може код њих применити ни велика дисперзија, каква се у неким приликама захтева. Њих нема готово нигде по опсерваторијама европског континента.

7°. *Спектроскопи за падалице.* Знајући са каквом брзином прелазе падалице и метеори преко неба и како нас само за који тренут ока служе својом светлошћу, изгледало би можда на први поглед немогућно испитивати спектроскопски те, тако нагло пролазне појаве. Експерименти,

чињени са њима, показали су, да је могућно. Комбинација призама „à vision directe“ нашла је овде једну од највећих и најважнијих примена својих. За сада има у главном две разне врсте конструкција инструмената ове врсте и ми ћемо их обе прећи, само у општем прегледу. Једну је конструкцију израдио J. Browning, а другу г. v. Konkoly.

Конструкција првог инструмента у главном нема никаквих нових делова. У једној цеви налази се систем Amici-јеве комбинације призама. (сл. 13) На њеном задњем делу намештен је обичан дурбин за посматрање. Објектив се његов налази одмах до призама, како би одмах примио спектар из њих. Отвор (пречник) објектива износи 20 с. м., а жижина му је даљина 26 с. м. Из тога се види, да инструменат није велики. Окулар овог дурбина састављен је од два план-конвексна сочива. Пошто се за спектроскопска испитивања падалица захтева што пространије видно поље, то се и први окулар гради скоро толики, колики је и објектив. Он је смештен у нарочиту цев тако, да се може по вољи кретати ка другом окулару или од њега. Тако се може видно поље повећавати до извесних граница. Помоћу тог спектроскопа на небу се види највећи простор од 7° . Да би се спектар у неколико проширио, меће се пред првим окуларом једно цилиндарско сочиво. Тим се инструментом служио Huggins, A. Herschel, а доцније и г. v. Konkoly, који се њиме користио приликом спектроскопских испитивања јулијских метеорских ројева. За време једне ноћи он је — помоћу тога спектроскопа — испитао 5—6 метеорских спектара. Овај резултат учинио му се не довољан, те с тога се латио конструкције другог спектроскопа.

Измене, које је г. v. Konkoly извршио, састоје се у томе, што је он уклонио цео дурбин из пређашње конструкције, а пред групом Amici-

Сл. 19.

јевих призама ставио је једно велико, а слабо издубљено (с једне стране) цилиндарско сочиво. Тако се цео тај апарат састоји од једне групе призама P (сл. 19) и цилиндарског, планконкавног сочива C. Све је то смештено у једну цев, као што је на слици представљено. Добра страна овога инструмента састоји се у овоме. Ако су M_1 , M_2 и M_3 три узастопна положаја при падању једне падалице и ако m_1 , m_2 и m_3 представљају снопове светлосних зракова са поменутих положаја, који падају на ци-

линдарско сочиво, то ће се ти зраци тако преломити, да се оба крајња зрака (M_1 и M_2) могу посматрати подједнако кроз отвор спектроскопа О, као што се и са слике види. Такав распоред веома је подесан, да се једна падалица може пратити готово целим путем њеним, док не ишчезне. Видно поље таквог спектроскопа захвата на небу простор од 22° . Природно је, да се помоћу њега може много лакше посматрати каква падалица, него са пређашњим, чије је видно поље само 7° . За време једног метеорског роја у августу г. v. Konkoly је за три ноћи овим спектроскопом посматрао преко 130 метеорских спектара, што јасно убеђује о користи од овог инструмента. Он је непрестано држао управљен овај спектроскоп на радијациону тачку тог роја, те му је посматрање било потпуније. Он тврди, још и то, да се овим спектроскопом може успешно посматрати падалица и онда, када се види голим оком да сине, па се брзо управи спектроскоп на њу, док још није ишчезла. Истим путем, за испитивање оваких спектара, отпочели су радити и енглески посматрачи и то независно од г. v. Konkoly-а.

Свршивши на овај начин преглед најважнијих спектралних апарата, ваља на закључку да скренемо пажњу на још једну врсту спектроскопских инструмената који служе за:

Фотографисање спектара. Овде ћемо поменути само најглавније инструменте, и принципе, по којима су израђени. Напомињемо још одмах, да таквих справа у опште нема много и да им је принцип веома прост. То су у самој ствари обични спектроскопи, какве смо ми већ помињали с том само разликом, што се место дурбинског окулара, кроз који се спектар оком посматра, на овим инструментима намести обична фотографска плочица, на којој ће се ухватити „негативан лик“ спектра, те да се са ње после пренаша и на нарочите хартије као „позитиван лик“. То је битно код свих спектрографа, као што се ови инструменти обично и називају. Разлике пак у њиховим конструкцијама основане су, било на лакшем руковању са њима, било на јасноћи ликова, који се помоћу њих добијају. Ми помињемо овде три такве конструкције. Једну је извршио L. Rutherford у Њу-Јорку, а остале две проф. H. W. Vogel.

Rutherford-ов апарат има ове саставне делове: колиматор, систем призама, дурбин и додатак за фотографисање. Колиматор је обичан, као и код досадашњих спектроскопа и врши исту улогу. Систем призама састоји се од 7 четвоространих призама, које су поређане у круг. Такав распоред основан је на истом принципу, као и систем Browning-ових призама, које смо поменули на сл. 11 и 12, а то је, да зрак из колиматора прође прво кроз доњи њихов део и доспевши до седме призме, на којој је залепљена канада-балсамом једна правоугла призма, претрпи у овој тоталну рефлексију на више. Одавде се опет из истог узрока одбије и упуту преко горњих партија ових призама натраг, тако да по изласку из последње (у овом случају, то је прва на коју је ударио зрак из ко-

лиматора) призме иде одмах на објектив помоћног дурбина. Овај је пак, код овог инструмента намештен одмах непосредно изнад колиматора. Са тога дурбина уклоњен је окулар, а место њега намештена је једна правоугла призма, која примљени спектар тоталном рефлексијом скреће управо на више у фотографску комору, која је тако намештена, да гради прав угао са дурбином. На горњем крају ове коморе међу се препарисане фотографске плочице ради добијања негативних ликова спектара.

Проф. Н. W. Vogel конструисао је два спектрографа: један већи, други мањи. Помоћу њих се могу фотографисати спектри са слабом светлошћу и испитивати хемиско дејство зракова у развојно доба дана и развојно доба године.

Већи спектрограф састављен је од основних делова, које чини колиматор, са процепом и ахроматичним сабирним сочивом. На округлом постољу налазе се две призме чији преломни углови износе по 60° , а чије су преломне ивице хоризонталне. На излазу спектра из призама налазе се два сабирна сочива, као објектив фотографске коморе. На крају те коморе намештена је фотографска плочица са осетљивим хемиским слојем, на којој се добија лик спектра. Да би се помоћу тога апарата до извесног степена повећала дисперзија умеће се између колиматора и призама, а у правцу зрака једна Амиси-јева група од пет призама. У том случају овај инструменат дејствује као спектроскоп са 4 призме од по 60° прелом. угла. Применивши овде Lockyer-ову направицу процепа, може се помоћу овог инструмента снимити извесан број разних металних спектара, заједно са Сунчевим. Спектри, добивени овим спектрографом, веома су потпуни и сасвим одговарају свима захтевима, које наука од њих изискује.

Мањи спектрограф истог аутора одликује се својом простотом, груписанијом формом и врло је згодан за руковање тако, да се веома корисно може употребити при путовању. Снимци спектара, добивени помоћу њега, нису баш тако јасни и чисти. Нарочито тамне линије нису у њима тако чисте, као код пређашњег. Због тога се он не може употребити за тачнија спектроскопска испитивања, већ само за одређивање општих карактера извесних спектара, а и за испитивање хемиског дејства Сунчевог спектра. То је у главном обичан фотографски апарат (фотографска комора). На предњем делу те коморе намештен је спектроскоп са процепом, Амиси-јевим системом призама, намешта се једно цилиндарско сочиво које има улогу, да добивени спектар већма рашири.

Са овим смо завршили преглед спектралних апарата, а у једно и све, што смо имали рећи о овој методи у општем прегледу. У следећем размотрићемо и најглавније резултате, које је астрономији прибавила ова метода. Тако ће нам се створити јаснија слика њене огромне примене.

Резултати спектроскопских испитивања за тела Сунчевог система.

При навођењу резултата добивених спектроскопском методом, ми ћемо почети прво са централним телом нашег система — Сунцем, а за

тим прећи и на остале чланове система: планете, комете и падалице. Ово је свакако један од најинтересантнијих делова, с тога ћемо се на њему задржати нешто више. Нас би и сувише далеко одвело, ако би се упуштали у набрајање свих детаљнијих резултата, те зато ћемо се ограничити само на најглавније и најпоузданије, који за сада постоје. Од личног броја теорија и хипотеза, које природно прате сваки овакав посао, ми ћемо у најкраћим потезима означити само оне, које су најглавније.

Сунце.

Ма да Сунце од искони обасјава Земљу и остале чланове свога система и ма да га људи од вајкада сваког дана гледају, ипак су научни погледи о природи његовој дошли веома позно. Стари народи, гледали су у њему свети и чисти огањ, коме су придевали још разне, више мање фантастичне особине. Тек са проналаском дурбина, могле су се зар јавити неке основаније теорије о изгледу његовом. Прва појава, која је дурбинима констатована, биле су т. з. пега његове. Изглед ових пега давао је повода многим и занимљивим претпоставкама. Све те претпоставке косиле су се јако са ондашњим стањем науке и философским назорима онога доба. Колико је то јако било, примера ради наводимо овде одговор, који је добио језуитски патер Scheiner од свога духовнога старешине, када му је саопштио откриће сунчевих пега и молио га да му допусти публикавање једнога дела о томе открићу. „Ти не видиш добро, рече му духовни старешина. Ја сам проштудирао Аристотелове списе два пут, од корице до корице, па нигде не нађох места да се о томе говори, што ти причаш. Изби ти те мисли из главе, синко. Буди уверен, да тих твојих Сунчевих пега нема, а ти их видиш само зато, што ти неваљају стакла или очи твоје“. Философи су једнако исповедали, да је Сунце светско око, а оно не може боловати ни од какве очне болести те да на њему може бити каквих било пега. Ну на скоро су и они морали признати, да на Сунцу одиста има пега.

Па и после открића Сунчевих пега, свеколика посматрања била су и сувише недовољна, да би могла послужити као материјал за какву озбиљну научну теорију. Тако је све стајало до проналаска спектралне анализе. Тек пре 3—4 деценије година пронађена и примењена ова метода у астрономији, привредила је до данас огромну количину резултата и питање о саставу Сунчевом дошло је у нов и савршенији стадијум.

Сунчева околина, састоји се од: *фотосфере*, *хромосфере* и *короне*. Сви ти делови виде се било голим оком (фотосфера), било пак дурбином при тоталним Сунчевим помрачењима (хромосфера и корона). Али спектроскопом констатован је још један део Сунчеве околине, састављен од разноликих гасова и пара у коме се врши апсорпција, те услед тога и постају тамне Фраунхоферове линије. Тај се део обично назива *слој инвертања*. У њему „плива“ фотосфера у облику наших цирусних облака,

али који нису од водене паре. Сви се ти делови налазе на веома високом ступњу температуре; али која је ипак мања од температуре самога Сунца, те се и овом околношћу тумачи чистоћа оних тамних линија у спектру.

Испитивање састава сваког појединог дела, створило је сада једну особиту грану астрономске спектроскопије — *спектроскопију Сунца*. Као најподесније прилике за овака испитивања показала су се помрачења Сунчева. Том се приликом веома успешно испитивала хромосфера и корона његова. Тотално Сунчево помрачење од 18. августа 1868 г. било је прво, када је спектрална анализа први пут успешно примењена. Оно је било од епохалног значаја за ову методу. Особито пак, од кад су Lockyer и Janssen — тако рећи — препородили Сунчеву спектроскопију, показавши независно један од другогa методу, по којој се Сунчева околина може с успехом спектроскопски испитивати и онда, када нема помрачења, дакле сваког дана — ако је само ваздух чист, од тада је и ова метода знатно коракнула. Од тада је спектроскопско испитивање Сунца отпочело са највећом жестином по целој Европи и Сев. Америци. Најодличнија места међу свима раденицима на овом пољу заузимају: N. Lockyer у Енглеској, A. Zöllner у Лајпцигу, Spörer у Анкламу, Young у Princeton-у (New Jersey), Secchi и Respighi у Риму; Janssen у Медону код Париза Vogel и Lohse у Потсдаму и још врло велики број других — не мање заслужних — научника. Ну ова имена блистају од почетка до краја.

Фотосфера.

Фотосфера је онај део Сунчев, који ми голим оком сваког дана једино и видимо. Она обавија са свих страна право Сунчево тело, које се никако не може видети. Према томе научно су врло мало основана мишљења о саставу његовом. Galilei је обавијао Сунце једним финим еластичним флауидом у коме пливају пеге, као што пливају облаци у нашој атмосфери. Патер Scheiner прича о неком ватреном океану, који због различитих струја и паљевина, што владају на њему, има разнолик изглед и даје материјала за стварање различитих предмета. Слично овоме, само нешто одређеније, мислио је и Cassini. По њему је Сунчев котур, који видимо, „светлосни океан, који обавија чврсто и тамно тело Сунчево. Силни покрети, који се врше у ваздушном омотачу, оголићавају с времена на време врхове тога тамног тела, а то су она црна језгра Сунчевих пега“. Ту претпоставку заступао је и шкотски астроном Wilson, када је (1769 г.), посматрајући кретање једне пеге, у неким променама налазио и само потврђење таквога мишљења. Он је опазио, да се пенумбра пегина, кад је пега била на источном крају, видела само с оне стране, која је била окренута од обода. Кад је пега дошла око средњих Сунчевих партија, видело се њено језгро, као и цела пенумбра. Већ на западном крају видела се пенумбра само с оне стране, која је опет била окренута од обода.

У Ову појаву објаснио је на тај начин, што је сматрао пегу као неко лев-
касто удубљење у Сунчевој атмосфери: дно овог удубљења престављало
је језгро, а бокове пенумбра пегина. На основу тога Wilson је поставио
своју теорију о Сунцу, коју је Herschel доцније још већма разрадио. Та
је теорија владала непрестано, скоро до половине прошлога столећа.
Herschel је мислио, да је само тело Сунчево тамно и да је обавијено
са два омотача различитих пара и гасова, који су омотачи слични нашим
облацима. По његовом философском гледишту, узимао је, да је тело Сун-
чево настањено становницима.¹⁾ У пегама је посматрао само тело Сунчево.
које се могло видети онда, када се у том околном слоју начине извесни
отвори или дере.

Ну доста о тим претпоставкама. Према гледишту модерне физике,
хладно и тамно тело Сунчево не може никако опстати. Висока темпе-
ратура, коју фотосфера зрачи, мора се подједнако распростирати како
на више у атмосферу Сунчеву, тако и на ниже, ка самом телу његовом.
Услед те температуре и цела је атмосфера његова усијана. Овака атмо-
сфера мора дакле дејствовати и на само Сунчево тело, да га усија,
па баш и да је било некада тамно и хладно. То је Kirchhoff доказао
теоријски, а Draper и експериментално потврдио. Па и поред толиких
јасних доказа противу тамног и хладног тела Сунчевог, ипак је ова
теорија владала, док јој спектрална анализа није задала једном за свагда
— самртни удар. Већ први став ове нове методе срушио је хипотезу
о настањеном Сунчевом телу. Ако се само сетимо она три најосновнија
закона, на којима се оснива спектрална анализа, ствар ће нам се одмах
разјаснити. Та три закона јесу:

1. Усијана чврста или течна тела, дају континуиран спектар;
2. Усијани гасови дају спектре, који су састављени само од сјајних
линија, а које су карактеристичне за поједине материје. Под великим
притиском кад су, гасови дају и континуиран спектар;
3. Кад светлост, која даје континуиран спектар, пролази кроз какав
гас, то ће јој овај апсорбовати све оне зраке, од којих се сам спектар
тога гаса састоји. Тако постаје апсорпциони спектар.

Посматра ли се дакле спектар Сунчеве светлости, онда се види
бојена пантљика континуираног спектра испрекидана многобројним ап-
сорпционим линијама. На основу горњих закона, а и ове појаве, ми можемо
само закључити, да се Сунчево тело наводи на веома високоме усијању
и да оно, само за се, даје континуиран спектар. Само за агрегатно стање
његово, питање још није решено. Kirchhoff узима да је оно чврсто или
бар течно. Новији испитивачи хтели би да му припишу гасовито стање.
Има мишљења, по којима се узима, да је Сунчево тело течно као катран,
мед или кит. Изгледа, као да ће овладати ово последње мишљење. Поред

¹⁾ А. М. Clerke. Geschichte der Astronomie, стр. 69—74

тога, из расматрања спектра изводимо даље и то, да је Сунчево тело обавијено атмосфером, у којој такође влада висока температура, да би се у њој могле одржавати у парном стању све оне материје, које су представљене појединим Фраунхоферовим линијама. — Упоређујући положаје ових тамних линија са спектрима појединих метала Ångström је доказао да на Сунцу има следећих метала: *гвожђа* (са преко 1000 тамних линија), *титана* (са 118 лин.), *калцијума* (са 75 лин.), *мангана* (са 75 лин.), *никла* (са 33 лин.), *кобалта* (са 19 лин.), *хрома* (са 18 лин.), *баријума* (са 11 лин.), *натријума* (са 9 лин.), *магнезијума* (са 4 лин.) и *водоника* (са 4 лин.). Овим металима Lockyer додаје још и: *алуминијум* (са 2 лин.), *калијум* (са 2 лин.), *ванадијум* (са 4 лин.), а вероватно још и *литијум* (са 1 лин.), *берилијум* (са 3 лин.), *цинк* (са 2 лин.), *стронцијум* (са 4 лин.), *олово* (са 3 лин.), *кадмијум* (са 2 лин.), *цер* (са две лин.), *уран* (са 3 лин.), *паладијум* (са 5 лин.) и *молибден* (са 4 лин.). Према наводима пак Dr. Samter-а у Берлину нису на Сунцу доказани: *олово*, *молибден*, *уран* и *ванадијум*. Код свих метала, који су доказани на Сунцу, примећено је још и то, да атомске тежине њихове нису велике. Изузетак чини само баријум.

Међу Фраунхоферовим линијама нису нађене подударности ни у једној линији са елементима: *златом*, *сребром*, *живом*, *калајем*, *антимонном*, *арсеном*, *силицијем* и још неким. Поред овога још је примећено, да тамо нису констатовани ни металоиди. Н. Draper је уочио неке сјајне линије у Сунчевом спектру за које мисли, да ће њима бити карактерисан спектар *кисеоника*. Ну Н. С. Vogel јасно је доказао, да такве линије и не постоје у Сунчевом спектру, те је на тај начин констатовао: *да кисеоника нема у Сунчевој атмосфери*. Сјајне линије, које је Draper видео, Vogel тумачи, да се оне привидно појављују као такве, просто услед контраста према суседним партијама спектра. Janssen је пак био уочио неколике тамне пантљике у Сунчевом спектру, па је мислио, да ће оне бити обележје кисеониково. Да би решио то спорно питање извршио је он у октобру (15 и 16) 1888 г. посматрања спектроскопска на Монблану. Тада се јасно уверио, да су те пантљике биле телурске, дакле да не долазе од кисеоника. Па при свем том ипак није могао одлучно закључити, да кисеоника тамо нема, већ држи „да се овај гас тамо не налази у оном стању, у коме би могао дејствовати на спектрално-аналитичке појаве“. Кисеоник Сунчев може се преставити у облику емисионог или апсорпционог спектра. Неки најновији огледи канда утврђују извесан изврнут емисиони спектар кисеоника, али треба још доста огледа, да би се то могло с поуздањем и тврдити. А што се тиче апсорпционог спектра кисеоника који се виђа у спектру Сунчевом, он по свој прилици долази једино од наше атмосфере (А. В. Pluvinel 1899. VII).

(НАСТАВИТЕ СЕ)

НОВИНЕ ЗА ФЛОРУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

ОПШТИО

Д-р ЛУЈО В. АДАМОВИЋ

(НАРТАВАК)

Фамилија Guttiferae Engl.

77. *Hypericum transilvanicum* Čelak. Џ. По планинским панџацима око Равног Бучја. Цвета јуна, јула.

Много личи на *H. Richeri* Vill. од којег се разликује: ваљкастом стабљиком, која је само при врху не приметно са две црте изријена; лишћем, које не обухвата стабљику, него просто седи; краћим петељкама; овално-ланцетастим чапирним кришкама, које нису ројтасте него само зупчасте, зупцима, који се завршују црном жлездом.

Геогр. ареал: Ердељ, Бугарска.

78. *Hypericum Boissieri* Petrov. var. *latifolium* Adamov. Џ. (сравни: Адамовић „Новине за Фл. Краљ. Срб.“ стр. 6.).

По осојним кршевима у Градишници идући Добром Долу. Цвета јуна, јула.

Биљка је нежнија и ситнија, лишће много шире а међу тим релативно краће и затубастије него у типске врсте.

Геогр. ареал: Србија, Бугарска.

Фамилија Violaceae D. C.

79. *Viola Vandasii* Vel. Џ. По шибљацима, плотовима и трњу целог јужног региона око Пирота (сравни: Ничић Прилог за Фл. Краљ. Срб.). Цвета маја. Г. Ничић наводи ову биљку под именом *V. danubialis* Borb. Међу тим опис не одговара Борбашовој него Веленовској биљци. *V. danubialis* Borb. је незнатан варијетет обичне *V. elatior* Fr., док *V. Vandasii* Vel. на против припада другоме типу тог сродства. Она се одликује штркљастим растом, лиснатијим стабљикама, срцасто овалним лишћем, које је ивицом оштро зупчасто, врло заокруженим залисцима итд.

Геогр. ареал: Бугарска.

80. *Viola sciaphila* Koch Џ. По утринама и шибљацима у осоју Сарлака код Пирота. Цвета априла. (Сравни: Адамовић „о вегет. ј. и. Срб.“ стр. 30.).

Глатка биљка; стабљика је приземна. Лишће је срцасто, на дугим дршкама, ободом рецкасто. Залиски су зашиљени, нешто ројтасти. Цвеће

је малено, насађено је на дугачке петељке, боје је плаве са беличастом мамузом, која је 2—3 пута дужа од чашиних израштаја.

Ситна и рана љубичица, слабо мирисава; сродна је са *V. ambigua* WK. по карактерише је голо, широко овално лишће са отвореним срцастим дном, и овална гола чахура.

Геогр. ареал: Швајцарска, Тирол, Аустрија, Шлеска, Бугарска.

Фамилија Umbelliferae Juss.

81. *Bupleurum flavicans* Boiss. Heldr ☉. (Синон. *B. apiculatum* v. *albicans* Vel.). По пашњацима и камењарима на Сарлаку, Шабановом Трапу, око Гњилана близу Пирота. Цвета јула, августа. Врло је сличан и сродан са *B. apiculatum* Boiss. Held. од којег се разликује штркљастим узрастом, ширим лишћем, од којег дође има три нерва, дужим амбеловим краковима, већим и ширим омотачевим листићима, који су само при врху ситно рецкасти и целом површином испалим нервима мрежасто испреплетени. *B. apiculatum* на против одликује се нижим растом, ужим доњим лишћем, које је ивицом посувраћено, мањим омотачковим листићима, који су скоро целом дуљином рецкасти, сушни и мање испреплетени нервима.

По моме мишљењу није добра врста него само варијетет од *B. apiculatum*, с којим обично у друштву расте у разним прелазним формама.

Геогр. ареал: северна Грчка, Бугарска, Тракија.

82. *Bupleurum diversifolium* Roch. ☿. По предалниским пашњацима на Острозубу и на Старој Планини: око Сивићевог Падишта испод Тупанара и Бабин Зуба око Бате и Латинца затим на Власини и Стрешеру. Цвета јуна, јула.

Дуговечна, глатка биљка. Ризом тера обично једну, једноставну стабљику, која је тек од половине разграњена. Доње је лишће дугуљасто-линеарно, при основи нешто шире а при врху постепено сужено. Горње је при основи раширено у сушан, надувен рукавац, који обухвата потпуно стабљику. Амбрели немају омотача или су подбочени само једним ланцетастим приперком.

Краци амбрела су скоро сви подједнаке дужине. Омотачак се састоји из пет до шест линеарно-ланцетастих листића. Цвеће је отворено жуте боје.

Дименсије: стабљка је висока 25—50 см., доње лишће 10—15 см. дуго а 4—5 мм. широко; рукавци горњег лишћа скоро 10 мм. широки. Врло је сличан и сродан са *B. orbiculatum*, ну овај се разликује већим и штркљастим растом, формом горњег лишћа (нарочито рукаваца) дужином амбелових кракова, бојом цвећа итд.

Геогр. ареал: Ердељ, Банат, Мађарска (јужна) Бугарска.

83. *Bupleurum orbelicum* Vel. Ж. По бујним предалпским ливадама под Миџуровим врхом идући Поповој Ливади а и на Св. Николи Старе Планине, на висини од 1400—1700 м. Цвета јуна, јула.

Дуговечна, са свим глатка биљка. Ризом је потврђи, разграњен, тера обично само по једну стабљику. Стабљика је дупке, усправљена, укочена, лисната и тек од половине разграњена у дуге, једноставне гране. Доње је лишће дугуљасто-линеарно, са много уздужних нерава, при основи је постепено сужено а при врху је нешто затубасто. Горње је при основи раширено, те личи на зељаст рукавац који у пола тек обухвата стабљику, први врху је постепено сужено у линеаран наставак. Амбрели су на дугим петељкама и подбочени су омотачем, који се састоји из 2—6 зељастих листића, који су ланцетасти и зашиљени. Амбелови краци врло неједнаке дужине има их 6—10. Листићи омотачка су линеарно-ланцетасти, дужи од амбелчића и имају три уздужна нерва. Цветићи су наранџасте боје.

Димензије: стабљика 35—60 см. висока; доње лишће 3—4 мм. широко, 20—25 см. дуго; рукавци средњег лишћа (на стабљници) око 8 мм. широки; дужи амбелни краци 3—4 см. дуги амбелчић има од прилике 1 см. у пречнику. Ова се врста у много чему приближује *B. diversifolium*-у, ну опет је ова потоња друкчија због надувених скоро опнастих рукаваца горњег лишћа, које са свим обухвата стабљику, даље с тога што нема омотача, што су јој листићи омотачка краћи, што јој је цвеће отворено жуте боје итд.

Геогр. ареал: Бугарска.

84. *Pimpinella polyclada* Boiss. Heldr. Ж. (синон. *P. parnassica* Boiss Н.). По предалпским папњацима на Острозубу више Рупља, на Стрешеру, Бесној Кобили, Власини и Мотини. Цвета јуна, јула.

Дуговечна глатка биљка. Стабљике су усправљене, браздовите, при врху рачвасто разгранате. Доње је лишће перасто-дељено; листићи су исечени на врло узане режњеве, који су ивицом цели. Горње је лишће такођер перасто дељено на врло узане, линеарне листиће. Подцветно је троперо, кончато, насађено на врло широку, крилатну дршку, која је ивицом сушна. Амбрели су сложени од 8—13 кракова, исто тако и амбелчићи. Цвеће је ситно, бело. Плод је дугуљаст а завршен је кончастим стубићима, који су скоро дужи од њега.

Димензије: стабљика је висока 20—35 см. листићи доњег лишћа 8—12 мм. дуги а 0.3—0.7 мм. широки.

На први поглед лако се може да побрка ова биљка са *Carum graecum* или *Meum Mutellina*, којима по хабитусу доста личи. *Pimpinella Saxifraga* L. која је горњој врсти најсроднија, разликује се већим узрастом, ваљкастом, маљавом стабљиком, лишћем са крупним, овалним листићима, овалним плодићима. Ову сам биљку најпре нашао на Стрешеру,

Мотини и око Власине у врањском округу (сравни: Адамовић Allgem. bot. Z. 1896 г.).

Геогр. ареал: Грчка, Италија.

85. *Biasolettia balcanica* Ț. (Синон: *B. tuberosa* Vel. Panč. Petrov.). По предалпским пашњацима на Басари, Видличу, Острозубу, Стрешеру, Ракошу и целој Старој Планини (сравни: „о вегет. ј. и. Срб.“ стр. 32 и „Новине за Фл. Краљ. Срб.“ стр. 7.). Цвета маја, јуна.

Кртола је пуна, округласта или јајаста, лешникове величине. Стабљика је усамљена, већ од основе усправљена и ситно маљушава; од половине на више је гола, у горњем делу или само при врху грана се у 1—3 једноставне гране, које су танке и дунке стоје. Лишће је голо или доње кратким чекињцама обасуто, обимом је троугално, два пут перасто сечено; кришчице су врло узано линеарне, чекињаве. Рукавци су сви голи, доњи су нешто сужени, горњи су беличасти, двошпасте. Амбrellи су на усамљеним гранама, сложени су од 6—10 усправљених кракова. Листићи су омотачка узано-линеарни, дуго зашиљени и исте дужине као петељчице. Петељчице су дунке усправљене, скоро исте дужине као плод, који је црн, сјајан.

Димензије: стабљика 20—45 см. висока; краци штита 2—3 см. дуги; обод лишћа 2—3 см. у пречнику; плод 3—4 мм. дуг.

Разликује се од *B. tuberosa* Koch, која расте у Италији, Далмацији, Црној Гори, Херцеговини, Босни и Истри, у овоме: много је нежнија, стабљика је од основе одмах усправљена (код *B. tuberosa* је вијугаво усправљена), лишће је мање, са много тањим, вијугавим кришчицама, рукавци су са свим голи (код *B. tuberosa* свагда ивичицом трепавичасте), гране усправљене (код *B. tuberosa* нешто више разведене) кракови штита су усправљени, тањи и у мањем броју, листићи омотачка су ужи и дужи, плод прилично мањи. *B. balcanica* се нешто приближује сродством и грчкој *B. parnassica* Boiss. Heldr. али ова је много нежнија, са врло разведеним гранама, ширим омотачевим листићима и свагда са 3—7 крака у штиту. Албанешка (и северо-грчка) врста *B. pindicola* Hauskn. одликује се опет штркљастим растом, рачвастим гранама, длакавим рукавцима, ширим кришкама листића, ширим омотачковим листићима, већим плодићима итд.

Ову су биљку пок. Панчић и пок. Петровић држали за *B. tuberosa* Koch и као такову је описали. (Дод. Фл. Кнеж. Срб. и Фл. окол. Ниша стр. 336. sub Freyera!)

Наши се примерци не слажу потпуно с описом ауторовим, а то у овим тачкама: што је стабљика ређе усамљена (само у вишим пределима нпр. на Миџору, расту и код нас усамљени примерци) већ махом избијају по 2—4 из исте кртолице; што се стабљика не грана при врху (или у горњем делу) него или одмах у доњем делу или од половине; што су

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

гране већином рачвасте а не просте и на послетку нешто мало у дименсијама.

Геогр. ареал: Бугарска.

86. *Anthriscus Vandasii* Vel. ☿. У јапади Бабин Зуба под самим врхом, под Тупанцем и под Миџуром по присојним суватима, на висини од 1700—1900 м. Цвета јуна, јула. (Сравни: Адамовић: „о вегет. ј. и. Срб.“ стр. 32.).

Дуговечна биљка. Ризом је дебео, вертикалан. Стабљика је лисната, дебела, гола, нешто цртаста усправљена и већ од основе много граната; гране стоје дупке исправљене. Доње је лишће на ваома дугим дршкама, ободом је широко троугласто-овално, три до четири пута перасто дељено; кришчице су на дугим петељчицама, мањаве су и зашиљене. Горње лишће седи. Рукавци су скоро кожасти и имају много нерава, при основи су широки а при врху сужени. Амбрели су доста мали, насађени су на танке, наспрамне или пршљенасто поређане петељке, имају од прилике по десет крака, који су дупке усправљени. Омотач или се састоји из једног листића или га никако и нема. Омотачак се састоји из 4—5 листића, који су овални, зашиљени, кожасти, при врху и ивицом трепљави. Цветићи су бели, има их скоро по дванаест у амбрелчићу, и насађени су на подебље, усправљене петељчице, које су скоро подједнаке дужине као и плод. Плод је линеарно-дугуљаст, го или чекињаст.

Димензије: стабљика је 1—2 м. висока. Дршке доњег лишћа 35—40 см. дуге; обод доњег лишћа скоро 20 см. у пречнику; дршке крижака дуге су 5—6 см., краци амбрела 2.5—3 см. дуги а плод 7—9 мм. дуг

Својом штркљавошћу и разграњеношћу разликује се ова биљка од свих сродних врста. Најсроднија јој је *A. fumarioides* Spr., која се одликује овим карактеристичним знацима: немањем доњег лишћа (докореног), мањим горњим лишћем, које је два пут перасто дељено, ситнијим кришкама, разведеним крацима амбрела, мањим плодом итд. У осталом *A. fumarioides* је три пут мања и нежнија биљка.

Геогр. ареал: Бугарска.

87. *Heraclеum ternatum* Vel. ☹. Поред потока у подгорју Старе Плавине: око Слапа и Широких Лука, испод Латинца, Белана, Вртибога и др. места. Цвета јула.

Глатка, двогодишња биљка. Стабљика је усправљена, дубоко изриљана јуздужним браздама, при врху је подељена обично и три гране. Лишће је на врло дугим дршкама, све је глатко, само оздо око нерава оштрикаво длакаво, по облику је шапасто дељено у три режња, који имају дуге дршке; средњи режањ је много већи, обимом је срцасто округласт, и подељен је на пет дубоких крижака, које су ивицом рецкасте. Рукавци су нешто надути, дугуљастии. Амбрели се налазе на врху грана;

немају омотача; кракова има сваки амбрел по 20—30 неједнаке дужине. Омотач се састоји из 8—10 линеарно зашиљених листића. Цветићи су жућкасти. Плод је гладак, округласто-елиптичан, три пут краћи од петељке. Маснице су мрке, све сопасто задебљале.

Димензије; стабљика 50—100 см. висока; средњи лисни режањ 12—20 см. у пречнику; они са страна 10—13 см. дуги, а 6—10 см. широки, краци 8—10 см. дуги; плод 5—6 мм. дуг, 4·5—5·5 мм. широк. Врло сличан и сродан са *H. sibiricum* али се овај одликује маљушавом одећом, лишћем на 2—3 пара крижака сечено, мањим бројем и краћим крацима, дужим плодом, омотачком са 3—5 листића, подједнаким масницама.

Геогр. ареал: Бугарска.

88. *Peucedanum aegopodioides* Vandas \mathfrak{Z} . (Синон. *P. serbicum* Petrov! *P. rivulare* Petrov!) По шумским пределима, нарочито покрај потока и река. На Сувој Планини, Стрешеру, Острозубу, око Марковог Калета и целој Старој Планини. Цвета од јула до јесена.

Ову је биљку пок. Петровић (Дод. Фл. окол. Ниша стр. 90.) описао под два имена, као две разне врсте! У ту је погрешку унао ваљда с тога, што биљка збиља много варира у димензијама а нарочито пак у боји цвећа. Примерке са белим цветом назвао је *P. rivulare* а оне са црвеним: *P. serbicum*. Ну боја цвећа није никакав карактеристичан знак, који би могао да оправда успостављање нове једне врсте.

Геогр. ареал: Србија, Бугарска, Босна, Кападоција.

89. *Ferulago monticola* Boiss \mathfrak{Z} . По сушним, каменитим пашњацима брдских крајева; на Видличу, Кукли и др. брдима. Цвета јула.

Глатка, дуговечна биљка. Стабљика је усправљена, ваљкаста, густо лисната, једноставна а само при врху у гране цвасти разграњена. Лишће је у обиму дугуљасто, три пут је перасто исечено на узане линеарне бацкаве кришке. Амбрел је сложен од 6—10 скоро подједнаких кракова. Листићи омотача су дугуљасто овални. У омотачка су листићи овални, посувраћени. Плод је 10—12 мм. дуг, а 7—8 мм. широк.

Од сродне и врло сличне *F. silvatica* Bess. разликује се нарочито мањим бројем кракова на амбрелу и много већим и ширим плодом. *F. silvatica* има обично 8—14 кракова у амбрелу, овално-елиптичне плодове, који су обично 4—7 мм. дуги и 3—5 мм. широки.

По свој прилици ће у пиротској околини бити још која врста овог рода. Ну пошто се обично врсте између себе величином и формом плода разликују, то их је врло лако превидети и побркати.

Геогр. ареал: северна Грчка, Македонија, Бугарска, Србија, Банат.

90. *Angelica Pančićii* Vnds. Џ. Покрај потока брдског и предалпског региона око Бате, Крвавих Бара, Понора, Равног Бучја, Широких Дука, Козје Грбине, на Поповој Ливади, под Миџуром, Жарковом Чуком, и по осталим крајевима Старе Планине. Цвета јуна, јула.

Крупна, дуговечна, једнодома биљка. Стабљика је висока, дебела, цртаста, шушља, гола; гране су јој рачвасте, усправљене, разведене, голе, под самим амбрелима тек нешто чекињавим длакама обасуте. Лишће је голо; доње је веома крупно, три пута троперасто исечено на овално елиптичне кришке које су ивицом рецкасте; горње је мање, два пут троперасто исечено, све је лишће насађено на бобуљичаве, црвенкасте, врло надуване рукавце. Омотача нема. Амбрели су велики, имају скоро шесет кракова, који су обрасли оштрикавим длакама. Амбрелићи имају од прилике 100 кракова; омотачак је сувраћен и састављен од десетак листића, који су при основи ланцетасти, нагло сужени, зашиљени и имају један уздужни нерав. Цвеће је ситно, мушко беле или црвенкасте боје а женско аптеално са црвеним тучковима. Плод је овално дугуљаст, ивицом широко крилат, гредице су зближене, затубасте и покривају маснице.

Димензије: стабљика је 60—150 см. висока; листићи доњег лишћа 5—6 см. дуги, 3—4 см. широки; краци амбрела 7—9 см. дуги; плод 4—5 мм. дуг, 3—3.5 мм. широк.

Ова се балканска врста разликује од обичне и сличне *A. silvestris* L. крупнијим растом, већим пропорцијама свих делова а нарочито поделом лишћа. Код *A. silvestris* је стабљика снижа и тања, лишће једаред или двапут троперасто, крила на плоду ужа итд. Од *A. brachyradia* Freyn разликује се голим лишћем, крупним, широким, бобуљичавим рукавцима, краћим крацима амбрелића.

Геогр. ареал: Бугарска.

Фамилија Primulaceae Vent.

91. *Androsace hedraeantha* Grsb. Џ. (Синон. *A. carnea* Panč! non L!) (Сравни: Formanek l. c. стр. 80.). По камењарима на врху Миџура. Цвета јуна, јула. Дуговечна биљка. Корен тера више стабљичица, које састављају збвен бусен. Лишће је скупљено у резету; ситно је, дугуљасто-линеарно, затубасто, ивицом цело, ретко кад при врху једним или двама зупцима урезано, глатко или само ивицом трепљаво. Бик је за време цветања кратак, после се продужи, присут је сивим пепељком. Цвеће је скупљено у главичаст амбREL са 3—5 цветова. Листићи омотача су глатки, голи дугуљасто ланцетасти, зашиљени. Петељке су краће од чаше а скоро дуже од омотача. Чаша је гола, зупци су јој троугални, зашиљени и исте дужине као и цев. Круница је бледо ружичасте боје, нешто дужа од чаше.

Димензије: лишће је 5—10 мм. дуго и 2—3 мм. широко; бик за време цветања 10—15 мм. а после 3—5 см. дуг; чаша 3.5 мм. дуга и 3 мм. широка.

Панчић (I. c.) је ову биљку сматрао за западно јевропску врсту *A. carnea* L., која је до душе са овом доста слична али ипак различита у облику лишћа, одећи, величини итд. *A. carnea* расте на Пиренејима, у јужној Француској, Швајцарској и Тирољу. Много је сроднија горњој врсти *A. obtusifolia* All., која је крупнија, маљава, има уже листиће, шиљасте чашине кришке и петељке дуже од омотача.

Геогр. ареал: Тракија, Источна Румелија, Бугарска.

Фамилија Gentianaceae Juss.

92. *Gentiana bulgarica* Vel. ☉. (Синон. *G. serbica* Form. I. c. p. 67.). Расте по планинским и предалпским пашињацима на Миџуру и на Владини. Цвета јуна, јула.

Једногодишња, гола биљка, са четвртастом стабљиком, која је већ од основе разграђена у више танких, дугих гранчица, које су дупке усправљене. Лишће је дугуљасто, затубасто. Приперци су линеарно дугуљасте. Цвеће је у снопићима на врху грана, насађено је на подуже петељке. Чашини су режљеви врло танки, линеарни, 4—5 дужи од чашине цеви. Круница је гола, бледо-љубичаста; кришке су јој елиптичне, затубасте; цев је при основи сужена, у гротлу брадата; брада је скоро исте дужине као и крунични режљеви. Чахура је елиптично-дугуљаста, нешто зашиљена.

Дименције: стабљика 10—15 см. висока; доње лишће скоро 2·5 см дуго а 1 см. широко, чашина цев 3—4 мм. дуга; круница 1·5—2 см. дуга; чахура 1—1·5 см. дуга а 4—5 мм. широка.

Изгледом и карактерима сродна је далматинској *G. crispata* Vis. али се ова одликује: доњим лишћем, које је при основи овално и мало зашиљено, овалним чашиним кришкама, које су коврчасте и краће од круничне цеви, круничном цевљу, која је цилиндрична и преко два и по см. дуга.

Ову је биљку у последње време брао и Форманек (I. c.) и као нову врсту назвао: *G. serbica*. Ну пошто су диференцијали, које он износи, ништавне природе, то се не може да сматра ни за варијетет од типске бугарске врсте.

Геогр. ареал: Бугарска.

93. *Gentiana lutescens* Vel. ☉. По предалпским ливадама на Басари, Видличу, Сувој Планини, Острозубу, Стрешеру, Власини, Копаннику а и по целој Старој Планини. На Басари расте форма са белим цвећем: *albiflora mih.* Цвега јуна, јула.

Једногодишња, бледо зелена биљка. Стабљика је усправљена и често већ од основе граната. Доње је лишће овално-ланцасто у дршку сужено; најгорње је при основи широко-овално или срцасто, при врху постепено зашиљено. Цвеће је обично усамљено на дугим петељкама у па-

зуху лишћа и гранчица. Петељке су нежне и крилато ђошкасте. Приперака или нема или стоје по два уза сваки цвет, облика су јајасто-ланцетастог и много су краћи од петељака. Круница је жућкаста или бледо-љубичаста, ситним жлездицама обасута; кришке су зашиљење и два до два ипо пута су краће од цеви. Чашине кришке су линеарно-дугуласте, при основу раширене. У круничном гротлу има брада, која је кратка и њене су кришчице на дуго између себе срасле. Чахура је линеарно-дугуласта, зашиљена.

Дименсије: стабљика 8—17 см. висока; доње лишће 3—3·5 см. дуго а 7—10 мм. широко; горње 2·5—3 см. дуго а 6—8 мм. широко. Цвеће 2·5—3 см. дуго; чашина цев скоро 8 мм. дуга.

Сродна је са *G. obtusifolia* W. али ова има шире лишће, краће чашине зупце и нешто мање крунице. *G. caucasica* M. B. разликује се опет краћим цветним петељкама, збивенијим цвећем, ужим чашиним зупцима, два пут већим семењем.

Геогр. ареал: Бугарска.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

РАЗВИТАК И САДАШЊЕ СТАЊЕ ГРЧКИХ ГИМНАЗИЈА

— ПО РЕФЕРАТУ **Dr. К. Загојаниса**, ПРОФ. ПЕДАГОГИКЕ НА АТИНСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ од 1901. г. —

* * *

I.

Опште напомене о средњим школама или гимназијама

6. фебруара 1834. г. издала је грчка влада закон о основним школама, па се одмах приступило уређивању средњих школа. А да би се организација ових школа што правилније извела, састављен је просветни одбор, који је израдио законски пројект, и који је 31. децембра 1836. г. краљ потписао. Тако је постао „закон о уређењу јелинских школа и гимназија“, који је у главном остао непромењен, ма да су до сад изашле многе министарске наредбе и расписи, који га објашњавају и допуњују, или измењују наставни план и начин испита. Да се пак изврши темељна реформа гимназија, било је више покушаја од 1886. г., али су сви остали безуспешни, јер су вазда законски пројекти за реформу средњих школа у Народној Скупштини одлагани за боља времена.

Учење у гимназији, према споменутом закону, траје седам година, и дели се у два одсека: виши се одсек учи четири године и зове се

гимназија, а нижи три године, и зове се *јелинска школа*. Задатак је јелинске школе двострук: 1. да даде претходну спрему ученицима, који ће продужити гимназију, због чега се и сматра као њен нижи ступањ, и 2. да даде заокружено опште образовање онима, који ће да уђу у практични живот по завршетку исте; она зато служи и практичним потребама грађанског, средњег staleжа.

Јелинска је школа, дакле, у Грчкој што је у Аустрији нижа гимназија или сада шесторазредни курс (1—6) гимназије у Пруској.

Главна је задаћа гимназије: спремање ученика за слушање виших наука у универзитету. Сведоџба о положеном испиту зрелости даје право за учење и у другим стручним школама. Ученици са овом сведоџбом имају право да буду постављени за чиновнике на више положаје у државној служби, за коју се не тражи никакво научно или иначе више стручно образовање.

Прва гимназија заједно са јелинском школом отворена је 1833. г. у Науплији, онда грчкој престоници. 1835. г. отворена је по једна гимназија, опет заједно са јелинском школом, у Атинама и Сири, када је отворено и десет других јелинских школа у другим варошима. Крајем 1836. г. било је већ пет гимназија и двадесет и четири јелинске школе, што је за онда било довољно. Ну, пошто су потребе за васпитање расле, а и средства су допуштала, особито што се имало доста наставника, отворише се постепено гимназије у свакој главној провинциској вароши, а јелинска школа у свакој окружној. Доцније су отворене гимназије и јелинске школе и по другим варошима, и сада има у Грчкој четрдесет гимназија, сто деведесет и шест потпуних јелинских школа и осамнаест непотпуних са два или само са једним разредом.

Осим ових многих класичних гимназија отворена је 1886. г. у Атинама и једна гимназија у којој су главни наставни предмети: природне науке, математика и нови језици, а зове се „практични лицеј“.

Нека је допуштено мало упоређења. Грчка има $2\frac{1}{2}$ милиона становника а четрдесет класичних гимназија, што ће рећи да на 62.500 душа долази једна гимназија. 1890. г. Пруска је имала триста и осам гимназија на 29.955.281 душу, а то је једна гимназија на 97.257 душа. Ово упоређење довољно казује да Грчка сразмерно има више гимназија него Пруска, а то је за њу већ сувише. Узрок је овом великом броју гимназија: што је образовање једнострано; све се дало у бригу како да постане некакав научник и чиновник, због чега многи школовани људи остају без рада и службе, и зато су врло штетан ред грађана, који се зову научни пролетаријат. Овога би пролетаријата било мање, кад би се отворило више школа са практичним смером као што су школе за пољопривреду, за морепловство, трговину и т. д. Ну, овога није било, овога ни сад нема колико би било неопходно, и зато ученици гомилама јуре

у универзитет, хотећи да постану чиновници, што се сматра готово као једино достојно занимање за слободног и образованог грађанина, у толико пре што Грци и не познају добре последице друкчијег образовања осим класичнога, а ова је заблуда потекла опет из једностраног система вишег општег образовања њиховог.

Други је узрок једностраном правцу школовања, овом великом друштвеном злу, **политика**, а ево на који начин: посланички кандидат, да би добио више гласова, обећава својим бирачима, пријатељима и рођацима, да ће овога и онога њихова човека потпомоћи да постане чиновник, ако на избору победи. И ако победи, а пријатељ је владин, то се у већини случајева и испуни његово обећање, те тако извесни послаников пријатељ добије обећано место, а други, који је дотле у истој служби био, буде отпуштен, обично без икакве мотивације осим ове: што посланик, који му је раније изразио службу, није више посланик, а ако је била промена владе, није пријатељ новој влади. Овај успех извесног броја бирача намамљује и друге из истог места те стављају сличне захтеве, кад томе дође време, своме посланику, само ако имају некога, који је свршио гимназију или има универзитетску сведоцбу, а знамо да су ово погодбе за више чиновничке положаје. Ну, и бирачи, који таквога још немају, подтакнути овим мамцем, означе неког својег младића за будућег чиновника, пошљу га у гимназију, и ако према диспозицијама није за гимназију, да би само ма на који начин добио сведоцбу испита зрелости или и универзитетску диплому, ако му допуштају средства, и тако стекне право за нижи или виши чиновнички положај. И сад мисли, што су их бирачи раније имали само у памети, јављају се као захтеви, које упућују посланичком кандидату, којем сунаклоњени, ако их овај није својим обећањима предахитрио. Ова обећања и захтеви испуне се раније или позније због чиновничке несталности и честог мењања сваке владе. Ну, и кад се ово не би догађало, последице су ипак рђаве што младић, који је једанпут означен за чиновника па не буде постављен, сматра да је за њ недостојно да ради неки практични посао; тако је и са онима који су били у служби, па су из споменутог узрока отпуштени. Ако се помисли да се сличне ствари понављају у свакој вароши, у свакој варошници и сваком селу у Грчкој, признаће се да је умесна напомена, да је и политика узрок што млади људи трче у гимназију и универзитет, надајући се државној служби, и ако од природе нису склони за више образовање. Извесно је да многе не би привлачила гимназија, кад би политичке прилике биле друкчије, и кад не би посланици употребљавали чиновничка места као средство да лове гласове, и кад би било чиновничке сталности.

Трећи је узрок овоме злу што се претерано гледа кроз прете припревођењу и отпуштању ученика, чему су опет криве политичке прилике. Пошто наставник није у свом положају *самосталан*, то се ниједан

неће збацити док га посланик из његове области, а његов је и владин пријатељ, помаже код министра; по смрти посланиковој или по паду владе мора и његов штићени наставник претрпети ма какву штету, отпуштање или бар непријатно премештање или и деградирање. Кад тако положај наставника зависи од посланика, то му овај и може да ставља луде и неумесне захтеве при превођењу и отпуштању ученика, чији су родитељи или стараоци политички пријатељи посланикови, који опет траже то од посланика као услугу и награду што су за њих гласали на избору. А посланику се ови обраћају зато што знају да наставници зависе од посланика, и што им је о томе причао сâм он. Посланици употребе, дакле, као средство за задобивање гласова и то, да ће код наставника дејствовати да синови и сродници њихових политичких пријатеља пређу у старији разред, ако и не заслужују, или да не буду отпуштени, кад то заслуже. Наставници стоје сад пред дилемом да не послушају глас савести или захтев послаников; не учине ли последње, то их посланик не престане само да протежира, већ тражи да се такви наставници и преместе или опусте. Због овога наставници, који су сиромашни или су слабог карактера, бирају прво, и ако их савест мучи, и тако избегну не само материјалну штету, већ од посланика, које су обвезали овим услугама, траже унапређење и да се преместе у боља места. На овај начин и ово је разлог те се сваке године научни пролетаријат пуни неспособним елементима. Па ипак има прилично наставника, који из горње дилеме бирају први излаз, и зато се често премештају а при унапређивању буду прескочени; обично су то способнији наставници, који неће да презру глас савести за рачун унапређења.

Четврти је узрок оскудност општег образовања средњег сталежа, које би одговарало потребама садашњости, а тако исто и оскудица у специјалном образовању овог истог сталежа. Законом су одређене јелинске школе, које ваља да дају опште образовање средњем сталежу, и оне су у своје време давале доста. Али је сад друкчије, јер ове школе и с погледом на године учења и с погледом на наставни план и спрему наставника остале су исто што беху и пређе, док су међутим потребе за већим образовањем и средњег сталежа са напретком културе у опште порасле и у Грка. Јелинске школе не постижу извесну заокруженост у образовању, које би задовољавало захтеве садашњости. Пошто ово осећају и ученици као и њихови родитељи и стараоци, то су последњи и слали ученике у гимназију с почетка да им деца у два нижа разреда само заокругле образовање. Ну, у овим разредима настава отпочиње изнова, или управо почиње научно разрађивање наставних предмета, који су у јелинским школама обрађивани елементарно, а завршује се тек кад се сврши цела гимназија. Отуда се празнине у гимназији не само не попуњавају, већ постају још веће што год се више шири духовни хоризонт ученички; зато такви ученици продужују гимназију, и ако за ово нису

спремни. Овоме доприноси много још и мамац да се по свршеној гимназији стиче право да ученици могу ући у универзитет и задобивају право на чиновничку каријеру, чега не може бити док се не положи испит зрелости, о чему знају сви ученици и на основу традиције, па и остају у школи док не сврше гимназију, а уверени су да ће је свршити, ако иоле имају стрпљења да у понеком разреду остану по две године. И тако многи ученици уче у гимназијама у месту да се посвете практичним пословима. Боље уређење јелинских школа, којих има доста, као и отварање стручних школа за средњи сталеж знатно би умањили садашње зло. За ово говоре и родитељи и искуство, јер пре три године отворена је једна индустриска трговачка школа, коју посећују врло многи ученици; а за ово говори и оно што се дешава у других народа.

Ну, сад је на реду да разгледамо изближе како изгледају јелинске школе и гимназије.

II.

Јелинске школе

Ове су школе удешене према латинским школама у Баварској, јер их је уредио у почетку споменути просветни одбор под утицајем познатог филолога и организатора средњих школа у Баварској Фр. Тирша. Из овога се већ може извести закључак да је и њихово име узето по угледу на баварске сличне школе, у којима има првенство латински језик, па се и зову латинске школе, а овде стари јелински, па се зато и зову јелинске школе.

Наставник, који управља потпуном јелинском школом, зове се директор (Scholarch). Он добива упутства непосредно од министарства просвете, којем се непосредно и обраћа. Он води надзор над наставом и унутрашњим редом у школи; старешина је колегама и има право да их опомене, ако су немарљиви у дужности; руководи већима и брине се о владању ученика у школи и на улици. Непотпуном јелинском школом управља наставник вишег (II) разреда, који има иста права и дужности као и директор потпуне школе, само нема исто звање и исту плату.

Јелинске школе у варошима у којима има гимназија сматрају се као део гимназије, због чега су обично у једној истој згради. Ове школе имају тада опет засебног управитеља, који има исте дужности као и директор независне јелинске школе, али директори гимназија, којима су оне придодате, имају врховни надзор над њима и право критике свега што се у њима ради у колико то налазе за потребно. Ово право гимназиских директора, које је санкционисано законом од 1885. г. распростра је и на све потпуне јелинске школе, које припадају истом округу или су у истој области. Њих мора директор гимназије једанпут годишње да походи и о томе да подноси извештај министарству просвете. Надзор над

непотпуним јелинским школама врши, према споменутом закону, окружни надзорник народних школа.

За ступање у први разред јелинских школа пређе је било довољно сведожба из основне школе да је ученик свршио четврти разред и да је на крају године успешно положио испит. Ну, од пре неколико година тражи се да ученик полаже у почетку школске године пријемни испит пред наставничким саветом јелинске школе, па ако га положи, онда се тек прима у I разред. Ко га не положи, мора још једну годину учити IV разред основне школе, да би му се допустило поновно полагање, и тек ако га по други пут положи, прима се у први разред јелинске школе.

У закону није одређено колико година може имати ученик при ступању у ову школу; али обично са навршеном осмом годином примани су ученици. Ну, како је последњим законом одређено да у први разред основне школе могу ући деца, која су напунила шест година, то ће од сад ступати у јелинску школу ученици са навршеном десетом годином. Ученици из приватних школа и ученици, који су приватно код куће учили, морају и данас полагати пријемни испит. Ово је од вајкада важило као што и сад важи за оне који хоће да ступе у неки виши а не у први разред, и ако добро положи испит из свих предмета претходног разреда, примају се у старији разред.

Сваки разред јелинске школе има својега наставника, који обично предаје све предмете осим цртања и гимнастике. Ако у разреду има више од педесет ученика, онда се отвара друго одељење, које опет добива својега наставника.

Наставници јелинских школа, осим директора, деле се у три класе (Hellenodidaskali), I, II и III кл.; пређе су наставници III кл. обично постављани за директоре, који предају у најстаријем (III) разреду. У II разреду предају обично наставници II кл., а у I р. I класе. Ако су сви наставници исте класе, онда најстарији по годинама предаје у најстаријем разреду.

По закону од 1836. г. добивали су наставници I кл. 120 др. месечно, II кл. 150, а III кл. 175 др. 1846. г. одређена је плата наставницима I кл. 100 др., II кл. 130, а III кл. 160 драхми, а онима, који имају звање и дужности директора 200 др. Повишице се добивају сваких пет година као и пређе.

За наставнике су могли бити постављени (закон од 1836. г.) они који су свршили гимназију, а од 1846. г. тражило се да су положили и испит зрелости и били у универзитету, па су морали још полагати и нарочити испит пред директором и професорима неке државне гимназије. Испит су полагали из свих предмета, који се уче у јелинској школи, али се није тражило много више него што се тражи на испиту зрелости. Приличан напредак у образовању наставника учињен је 1851. г., јер сад изађе наредба да могу полагати испит само они који су две године учили

у Филозофском факултету и суделовали у практичним вежбањима у семинару. И ове су кандидате испитивали из свих предмета, али је за испитивање био састављен одбор од професора, који предају дотичне предмете у универзитету. Због тога су и захтеви били сад већи него пређе, а нарочито из класичних језика, јер је наређено да испитивачи буду пажљивији при оцењивању кандидатског знања. Кандидати су морали сад знати више из ових језика, али не и из осталих предмета, а разуме се да су ипак и у овима били спремнији од ранијих кандидата пошто су и ове предмете морали слушати у универзитету.

1885. г. изишла је уредба да у будуће доктор философије, математике и физике, пре него постане професор гимназије, мора две године радити као *Scholarch* у јелинској школи, а од 1892. г. само се доктори или лиценцијати филологије, математике и физике могу постављати за директоре, а не као пређе и обични наставници (*Hellenodidaskali*) III кл. Овим уредбама прилично се умножио број ваљаних наставника, те су и могли бити уклоњени многи наставнички помоћници. Ну, и у овоме има погрешака, тако на пр. што је управа јелинских школа у рукама младих људи, који су тек изишли из академске слушаонице, затим што директори и сад имају готово све наставне предмете у III р. у својим рукама. Отуда је и дошла незгода да филолози предају и математику и физику, а математичари и физичари класичне језике, то јест, све предмете којима се нису занимали откако су изишли из гимназије, или су се њима бавили само узгредно.

Наставни је план израђен први пут 1836. г., а измене су у плану биле 1855., 1867., 1884., 1886., 1896. и последње 1897. г. Измене су чинили шефови одељења за средње школе у министарству просвете, који су, можда, припитивали и друге људе за које су држали да су стручни. Само се зна да су програме од 1867. и 1897. г. радили нарочити одбори, којима је министарство поверило тај посао. Према наставном плану у јелинским школама уче се ови предмети: вера, стари и нови грчки језик, латински и француски језик, географија, историја, математика, природне науке, вештине.

Из вере се учи Св. Писмо у I и II р. а у III р. црквена историја: осим тога ученицима се чита и тумачи еванђеље ради бољег разумевања Св. Писма, а уз ово се уче и важније црквене песме.

За стари грчки језик било је с почетка по 12 часова недељно у сваком разреду, а учи се поглавито граматика. Наставницима је готово сасвим непозната индуктивна метода. Тек од 1884. г. почела се обраћати већа пажња и ауторима и садржини онога што су ови писали. У I р. читају се неколике Езопове басне, и онда *Apollodor* и неколике приче; у II. р. *Anabasis* од Ксенофона; а у III р. *Aristid*, *Themistoklos*, *Ksenophona Hellenika*.

Према наставном програму од 1884. г. новом грчком језику циљ је: да се уведу ученици у нову грчку литературу, зато су тачно одређени одељци, који ће се читати из појединих писаца и песника, па су према томе израђене читанке. Овако је и према најновијем наставном програму.

За писмена вежбања тражи се да ученици у I р. преписују песме и басне, а затим описи животиња, биљака и других предмета; у II р. долазе описи планина, река, тица и дрвећа: у III р. описи природних појава, писма и преобраћање песама у прозу. За граматiku није ништа наређено због сличности књижевнога језика са старим грчким, па овај помаже усавршавању и у граматички новог грчког језика. У синтакси има разлика у колико је нова синтакса много простија, али ипак има и сличности, зато и није потребно да се нова синтакса учи засебно, јер при учењу старе синтаксе увек се полази од онога како је у новом грчком језику.

Француски је језик имао по 12 ч. у сва три разреда према наставном плану од 1836. г. 1865. г. укинут је француски у I р., а у два виша број часова је смањен, те од тада варира између 4 и 6 ч. Од 1884. г. већ у II р. преводe ученици просте реченице и кратке приче. Ортографији се поклања пажња, чега ради ученици преписују код куће обрађене комаде из читанке, уче на памет речи и састављају реченице, а уче на памет и сасвим просте мале приче. Граматичка је грађа распоређена овако: у II р. о члану и о бројевима и заменицама; у III р. наука о облицима. У најновије време само из овога језика одвојена је граматичка грађа сасвим од осталогa за што су остављена 2 часа, а за изговор и писмена граматичка вежбања 1 час недељно.

Латински језик учи се само у III р. као припрема за учење у гимназији, због чега је и био обавезан само за оне који ће ићи у гимназију. Граматичка је грађа: наука о правилним облицима и преводe реченица. Метода је као и у старом грчком језику. Нови наставни план одређује 2 ч. за превод и 1 ч. за граматiku.

Географија се учи у сва три разреда, и то: у I р. о Грчкој; у II р. остала Европа; а у III р. остали делови света. Очигледна настава није довољно заступљена; ученици уче механички гола имена, па је зато 1887. г. наређено да деца уче читати географске карте, а у најновије време да предузимају тако звана путовања у памети (Phantasieeisen). Ипак зато и данас преовлађује у настави статистички и политички материјал.

Историја се учила с почетка само у два виша разреда, и то до 1884. г. у II р. стара и опширније грчка историја, а у III р. средњи и нови век, а од 1884. г. само грчка историја. Од 1888. г. историја се учи и у I р. и то у биографијама по угледу на пруске гимназије, а у III р. учи се, управо понавља, према појединим земљама.

По најновијем наставном програму циљ јој је: знање главних догађаја из грчке и важнијих из историје осталих народа. Метода је као

и у вери: наставници траже да им ученици на првом месту памте факта, те и не може бити говора о дубљој дидактичкој обради.

Математика се учи у сва три разреда, и то практична аритметика, основи геометрије и алгебре. Очигледност се не примењује довољно, рачунање је усмено занемарено; у геометрији је једино очигледно средство: цртање на табли, што је сасвим недовољно за правилно схватање тела. Нови програм наглашује очигледност, ради чега се препоручује да ученици граде облике и тела од хартије и да се вежбају у практичном израчунавању садржине и обима а без икаквих теорија и да се уче брзо применити ово знање на проблеме практичног живота.

Природне науке имају по 2 ч. у II и III р., а уче се основи хемије, физике и космографије. Последњом изменом тражи се зоологија у I и II р. зимског течаја, и ботаника у оба разреда летњег течаја и најпростије и најважније природне појаве у III р.

Вештине. Гимнастика је уведена 1882 г. по 3 ч. у сваком разреду, и министарство је отворило нарочиту школу за спрему учитеља гимнастике. Она често попуњава празнине у часовима и то не ради ученичког здравља, већ што посланици хоће да наместе по којег политичког пријатеља за наставника гимнастике.

Лепо писање уведено је 1836. г. а цртање 1855. г., а после опет 1884., јер је 1867. г. било избачено, али још није заступљено у свима школама, пошто нема наставника.

Да се певање уведе као наставни предмет, никад се није ни помињало.

III.

Гимназије

Управник је гимназије директор (Gimnasiarch). Он има сва права и дужности као и Scholarch у јелинској школи како према ученицима тако и према наставницима и министарству. Само се стручњак у класичним језицима поставља на ово место. Пре је за ово била доста диплома лиценцијата или доктора философије, а од 1885. г. сваки мора имати бар 5 г. службе као наставник гимназије или учитељске школе, па да ово место добије.

Сталних гимназиских надзорника нема, али министарство просвете може, кад нађе за потребно, послати у све или само у неке нарочите изасланике, обично професоре философског факултета, а ако ових нема довољно, онда и старије директоре или професоре атинске гимназије.

Ученик мора имати сведоцбу да је свршио јелинску школу и положити пријемни испит, и онда ступити у I р. Ко овај испит не положи, за њ вреди што и за оне који хоће да ступе у јелинску школу.

Ко хоће у старији, II, III или IV разред у почетку или у току школске године, подноси уверење да је био у истом разреду у другој којој гимназији. Пријемни испит полажу и они који долазе из приватне гимназије, и то само у почетку школске године. Они могу бити примљени, према успеху на испиту, и у нижи разред од онога у којем су били и из којег желе прећи у старији.

Сви се наставници у гимназији зову професори. Осим директора, који обавезно предаје грчки у најстаријем разреду и још неки предмет, који му се свиди, и у којем разреду хоће, треба у гимназији да буде још шест професора, и то три класичара, један математичар или физичар, један теолог и један професор француског језика. Ну, оволико их ипак нема свака гимназија, негде нема професора теологије, а негде ни наставника француског језика.

Филолози предају на првом месту класичне језике а затим историју. Ретки су способни професори за философску пропедевтику, коју морају зато да предају класичари. Природне су науке пети предмет, који они предају, и ако и за њ немају довољне спреме. Математику, физику и космографију предаје обично математичар, који је спреман као што су и класичари спремни за класичне језике. Каткад предају и понеку грану природних наука и хемију. Нарочити професор за природне науке поставља се у местима, у којима има више од једне гимназије; у овоме случају он предаје природне науке у два гимназијама. Место математичара поставља се каткад природњак, који предаје све што би предавао математичар, за шта је, разуме се, подесији физичар.

За нове језике у универзитету нема засебних катедара, и зато има мало добрих професора француског језика; они који су добри, обично су учили по туђим универзитетима. Понеки су на страни изучили само практичан говор, и у недостатку стручнијих, добивају за професоре француског језика, и ако не познају француску литературу, а тако исто и понеки опет страици, који не знају новог грчког језика. Да би се сузбили последњи наставници, 1892. г. прописано је да у будуће може постати професор француског језика само онај који има сведоџбу атинског универзитета или којег туђег универзитета или лицеја у Француској, Швајцарској или Белгији, и испитом докаже да зна добро нови грчки језик.

Професор француског језика предаје и историју, средњи и нови. век, и географију, која иначе припада класичарима; она се у опште слабо предаје, јер у Атинама нема у универзитету катедре за географију. Где нема професора теологије, ту веру предаје филолог, који, откако је напустио школску клупу, никад није ни чуо за вину теологију.

Директор, који мора предавати грчки у најстаријем разреду, и обично још философску пропедевтику, има свега 13—14 часова недељно. Где нема потпун број наставника, он узима још неки предмет ма у ко-

јем разреду, и онда има 16—17 ч.; у гимназијама са много ученика и потпуним бројем наставника, може имати и мање од 13 ч.

Филолози и математичари имају обично 20—21 ч., ну не морају толико имати, а може бити и више према томе, да ли има или нема довољно наставника. Професор францускога језика осим својих 12 ч. добива обично још 3—5 ч. историје или географије, а може имати и више од 15—17 ч. Теолози као вероучитељи добивају 14—20 часова.

По закону од 1836. г. плата је професорска 200 драхми месечно, која расте после сваке пете године са по 40 др. месечно, али не сме прећи 300 др. Директор има додатак од 50 др., који после сваке пете године расте са по 10 др. месечно, али не сме бити већи од 100 др. Законом од 1846. г. одређена је плата математичарима и филолозима по 250 др. месечно, а после пет година 300 др.; учитељи нових језика 200 др., која сваке пете године расте са по 40 др. месечно до 300 др. Директор добива 300 др. и додатак од 50 др. Вероучитељи имају по 150 др. месечно, а после пет година 200 др. Овако је све још и данас.

Наставни је план прописан кад и за јелинске школе, а међан је кад и овај.

Из вере се у I р. чита и тумачи јеванђеље са 2 ч. недељно; у II р. Црквена Историја и као лектира Св. Писмо; у III р. Катихизис и елементи литургије; у IV. Етика и као лектира Св. Писмо. Метода је примитивна као и у јелинским школама.

Стари грчки језик. У I, II, III и IV. р. синтакса (број часова: 4—5, 4, 2, 2). Веза између синтаксе и лектире професорима је обично нешто непознато. Ипак лектира се не сматра као граматичко срество, већ се обраћа пажња садржини, и ако још не колико би требало. У I р. чита се *Hellenika* (књига III—VII по избору) или Аристотелова Атинска држава (Гл. I—XLI), Херодот (књ. V—IX по избору) и један или два говора Лизисова; у II р. Ксенофонове *Memorabilien*, од Тукидида историске ствари и један или два говора од Демостена; у III р. Демостенове Филипике, Тукидидови говори и од Платона један или два краћа дијалога; у IV р. читају Платона, Протагору, Горгија или Федона, једну или две драме од Софокла и једну од Еврипида. Тумачење Омира почиње у II р. и то Одисејом са 3 ч. недељно, а у III р. Илијада, 4 ч. недељно, што се продужава и у IV р. са 3 часа. При крају у III р., кад се у главном свршило тумачење Илијаде, почињу се тумачити и неколики лирски песници.

Латински језик. У I р. понављање правилних облика као и неправилних; у II р. понављање неправилних и почетак систематске наставе у синтакси; у III р. продужава се и завршује синтакса. Метода је као и у грчкој граматичи. Лектира: у I р. првог поглавља *Lhomond* и онда *Cornelius Nepos*; у II. р. *Caesar, Bellum Gallicum* (избор из треће декаде

и из књ. 31—45), а од песника Ovid; у IV р. Цицеронове *Disputationes Tuscularae* I или V, *de officiis* I или III, Virгилова *Aeneis* и Хорацијеве *Оде*.

Француски језик. У I р. понављање о правилним облицима и допуна неправилних глагола, из синтаксе о реду речи и употреби *avoir* и *être*; у II р. понављање неправилних глагола и главније о временима, индикатив и конјуктив; у III р. све остало из синтаксе. У сваком разреду усмена и писмена вежбања у школи и код куће у превођењу на француски. Сваког часа вежбање у говору на основу протумаченог чланка или догађаја из обичнога живота. Учење на памет речи и фраза. Лектира: у II р. *Voltaire, Histoire de Charles XII* или *Ségur, Histoire de Napoléon et de la grande armée*, а другог подгођа: *Prosper Mérimée Colomba* или приче од *Daudet-a*; у III р. *Michaud, Croisade* I или III или *Thiers, Expédition en Egypte*, и од почетка јануара једну од ових драма: *Cid, Horace von Corneille, Athalie* или *Britannicus* од *Racine-a*; у IV р. *Montesquieu, Grandeur et décadence des Romains*; од почетка јануара тумачење једне од ових комедија од Молијера; *L'avare, Le Bourgeois Gentilhomme, Les Précieuses Ridicules*. У оба виша разреда, кад се сврше драме или комедије, читају се неколике лирске песме од *André Chénier, Béranger, Alfred de Vigny, Alfred de Musset*, а пре свера од *Victor-a Hugo*. Одређена је и приватна лектира за оба виша разреда и то приче од *Corpée* или *Erckmann-Chatrillant-a*.

Историја. У I р. историја Римљана до Константина Великог; у II р. од Константина Великог до 1453. г. поред главних ствари из *Occidents-a* у средњем веку; у III р. историја грчка до 146. г. пре Христа с нарочитим обзиром на друштвено уређење и културу; у IV р. историја модерне Европе и грчка борба за ослобођење. Метода је као и у јелинским школама (наставник предаје, ђак учи на памет код куће, па то идућег часа у школи репродукује). Дубља разрада историске грађе и овде је нешто необично.

Географија. Према последњој уредби, да се ученици не би преоптеретили, географија се не предаје засебно, већ у вези са историјом, где то ова захтева. Метода је као и у јелинским школама.

Математика. У I р. учи се први део планиметрије; у II р. тежи делови аритметике, планиметрија и алгебра, које се завршују у III р.; у IV р. стереометрија. Тригонометрија је била обавезна за све ученике и учила се у IV р., па је тако и данас, само што долази после стереометрије и планитригонометријз. Што се тиче методе, има се напоменути ово: тражи се многа грађа, више се теорише него у јелинским школама, мало је практичног вежбања особито у геометрији, и ако се последњим програмом јако истичу вежбања. Настава тече овако: наставник окрене леђа ученицима, пише бројеве или црте на табли и решава проблем или

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ма какав математички задатак. О очигледности и индуктивној методи ни помена нема, исто тако и о вези математике са природним наукама. У математику се рачуна и математичка географија, која се зове космографија и учи се у IV р. са 3 ч. недељно после стереометрије и тригонометрије.

Природне науке. У I р. учи се зоологија; у II р. ботаника; у III и у IV р. физика. Хемија се учила у IV. р. са 1 ч. недељно према плану од 1884., али је сад сасвим избачена.

У природним наукама преовлађује вербализам због недовољно наставних средстава и што се учи систематски; не почиње се описом јединака, већ анатомијом и физиологијом човечјег тела и биљака, и онда се прелази на карактеристику врста, родова и фамилија, па се никад и не стигне да се описују јединке. Последњим се програмом тежи да се оваква настава прекине.

За физику има доста наставних средстава, али их наставници не употребљавају, те отуд и овде вербализам и памћење голих речи.

Вештине. Цртање и певање непознати су у гимназији. Гимнастика се ради у сва четири разреда. Било је уведено и војно вежбање, али је укинута последњим планом, те је опет остала само гимнастика у свима разредима.

IV.

Заједничке одредбе за јелинске школе и гимназије

Свима овим школама као и црквом управља министарство просвете. У министарству има одељење за средње школе, на врху којег је начелник, обично пређашњи гимназиски наставник. Он је министров саветник и помоћник за све гимназиске послове, али његове су одлуке обавезне, кад их усвоји министар, а каткад је потребно да их санкционишу скупштина и краљ.

Министарству је потчињен надзорни одбор, *ефори*, који воде надзор над јелинским школама и гимназијама. Овај одбор састављају: окружни начелник као председник (*Regierungspräsident*), интелегентнији свештеник, председник општине и два грађанина, које наменује општински одбор. Задаћа је овоме одбору да надзирава потчињене школе и да се саветује о одржању и поправци истих, ради чега се састаје свака три месеца, а каткад и ванредно. Ванредно се састаје на захтев директоров, ако се десио озбиљан неред у школи или ако је неки ученик учинио велику кривицу, да би га требало истерати из једне или из свих школа у земљи, а за то нису власни директор ни наставници. У овим случајевима седницама су присутни и сви наставници дотичне школе, у којима се решава већином гласова. На послетку задатак је овога одбора да присуствује годишњим испитима, и да подноси извештај министарству о стању школе, о напредовању или манама у образовању ученика и у

опште да изнесу школске потребе. Ну, овај задатак врши одбор само формално, јер не присуствује редовно испитима, па зато овај извештај и не подноси.

Школска година почиње 1. септембра, а свршава се 30. јуна и дели се у два полгођа, зимски течај до краја фебруара и други летњи од 1. марта до 30. јуна. Велики школски одмор траје два месеца (јули и август), и осим недељних дана не ради се у току школске године 20—25 дана због народних свечаности и великих црквених празника. За испите у почетку школске године треба 15—20 дана, те и настава почиње између 15—20 септембра, а на крају године 20—25 и 10—15 дана у јелинским школама. Осим овога 6—8 дана утроши се за спрему око испита код куће, и 15 дана за понављање у школи. Укупно око овога припремања утроши се 56—68 дана у гимназијама и 46—58 дана у јелинским школама. До скоро су били и испити на крају првог течаја, за што се трошило још 10 дана, ну, они су скоро укинати.

Испити су пријемни у почетку године, кад ученици хоће да ступе у гимназију, а врше се пред свима професорима и обухватају све предмете, који се уче у III р. јелинске школе, и то писмено и усмено из грчког, математике и историје; из осталих предмета само усмено.

Пријемни испит за I р. јеленске школе, који је у најновије време уведен, полаже се из четири вида рачуна са простим бројевима, из вероу науке, правилног читања новог јелинског текста и нове грчке граматике; писмено се тражи само да брзо пишу и не греше у ортографији.

Накнадни испити полажу се из појединих предмета у почетку године ради превођења ученика, који нису показали довољан успех. Из колико се предмета може полагати накнадни испит, с почетка није било одређено, па се хтело и то да уради. 1884. г. није могло бити накнаднога испита из грчког језика, већ би ученик због недовољног успеха понављао разред, па ма какав успех показао из осталих предмета. Исто тако забрањен је накнадни испит из више од два предмета, ако је један од њих математика или латински језик, а други је неки други предмет, и из више од три остала предмета.

Доцнијим наредбама још строже су забрањени накнадни испити из математике или латинског језика, и у исто време из још некога предмета, као и из три друга предмета, те ученик мора понављати разред, ако покаже слаб успех из математике или латинског језика и још којег предмета, а исто тако ако има слаб успех из три друга предмета. Поновни је, дакле, испит допуштен само из математике или само из латинског језика или само из друга два предмета, па и то ако је успех учеников „прилично добар“, кад се оцене из свих предмета саберу и тај збир подели са бројем свих предмета (оцена треба да изађе 5, „прилично добар“). Резултат поновног испита зависио је пређе само од професора, који је предмет предавао, а сад о томе одлучује цео колегијум.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Трећа врста испита, који се пређе полагао у почетку а сад на крају године, јесте испит зрелости, који се у прво време полагао и писмено и усмено, и то усмено из свих предмета, који се уче у гимназији, али у самој ствари био је ограничен само на програм из IV р. Писмени се испит састојао из превода старог грчког текста на латински језик, писменог састава на новом грчком језику и решења математичких задатака. Уредбом од 1884. г. тражио се писмени испит из свих предмета. Грчком је језику додат и превод на стари грчки и превод са латинског на нови грчки језик, пошто је избачено превођење са старог грчког на латински језик, и то из неког писца, који није читан у школи. Исто је ово наређено и за француски језик. Писмени испит из осталих предмета ограничен је на програм из IV р., изузев математике и историје, из којих је предмета обухваћена сва грађа учена у свима ранијим разредима. Исто је наређено и за све предмете уредбом од 1884. г. и за усмене испите; из језика се сад тражило превођење само из онога што се обрађивало у IV р., изузев грчког језика, из којег се тражило да ученици преводе поједина места из Илијаде, која нису превођена у школи. На испитима нема министарског изасланика, већ се врше пред свима наставницима и ефорима, ако и ови дођу. Одлуке се доносе већином гласова.

До 1884. г. били су испити у јелинским школама само усмени, а од тада су и писмени из свих предмета. Из грчког језика тражи се превод старог текста, који је читан у III р., а затим неколики одговори на граматичка питања, која поставља наставник. И усмени и писмени испити ограничени су на програм за III р. осим математике, из које се тражи да знају све што се учило и у I и у II р.

Четврта врста испита, који од вајкада постоје, јесу испити за превођење ученика из разреда у разред на крају школске године. Ко ове испите не положи добро, не може прећи у старији разред, ма како да је добар успех имао преко године. Пређе су ови испити били само усмени а сад су и писмени и то из историје, математике и грчког језика. Из старог грчког диктује се ученицима неки текст, који треба да напишу правилно.

На писменим испитима ма које врсте осим пријемног испита ученик добива три питања, која се извлаче пре почетка испита из сваког предмета, и ученик је дужан од њих два да реши правилно. Текстове из грчког, латинског и француског језика за писмени испит, ако нису читани у школи, бирају директор и професори; читани се текстови такође извлаче („одређују коцком“) и то где је узет и један који није читан, онда се узимају два питања, иначе три. У првом случају ученици морају превести само један текст, а у другом два; све текстове диктују наставници.

V.

О реалци

Грчка има само једну реалку. Циљ је ове школе да спрема ученике за учење позитивних наука. Сведоџба о положеном испиту зрелости у реалци даје право да ученици могу учити у политехници и војној академији, у физичко-математичком и медицинском факултету атинског универзитета. Ова сведоџба даје иста права на чиновничка места као и сведоџба испита зрелости у гимназији.

Реалка има седам разреда; три нижа одговарају латинској школи, а четири виша гимназији. Прелазак из неког вишег разреда реалке у гимназију допуштен је у почетку школске године, и то кад ученик положи испит из грчког и латинског језика, пошто се ови предмети не уче у реалци. А ако неки хоће из гимназије да пређе у реалку, онда полаже допунски испит из математике, физике, француског језика и цртања.

У четири виша разреда реалке предају они који имају права и за професоре гимназије да буду постављени, а у нижим разредима Helleno-didaskol-и или доктори философије са платом Scholarch-a или Helleno-didaskol-a. Стране језике предају у нижим разредима они који имају право да предају и у гимназијама, а у вишим су разредима наставници странци, који су стекли више образовање у рођеној земљи. Веру и вештине предају такође стручни наставници. Директор реалке мора бити доктор математике или физике, а не може и филолог заузети овај положај.

Од гимназиских предмета у реалци се не учи латински и философска пропедевтика; из грчког језика има много мање часова него у гимназији, а тако исто и из вере и историје, али у толико је више часова дато физици, математици, новим језицима и цртању.

Природне се науке уче од II—V р. са по 2 ч. недељно у сваком разреду; настава је систематска као и у гимназији и пати од истих мана. У IV р. учи се географија биљака и животиња са нарочитим обзиром корисних животиња и биљака у техници и трговини.

Осим физике, која се учи у III р. елементарно, учи се она још у V и VI р. са по 3 ч. недељно, а затим минералогија и хемија опет са по 3 ч. нед. у V и VI р. И математика се учи опширније него у гимназији као и француски језик за који има 30 ч. недељно у свима разредима. Граматичка је грађа распоређена у четири нижа разреда; у прва два учи се наука о облицима, а у старија два синтакса. У V и VI р. понавља се опет граматика. Вежбања у француском језику почињу у I р. као и граматичка вежбања. За лектуру до IV р. служи крестоматија као и у гимназији, а од V р. читају се и тумаче писци, и то: у V р. Voltaire, Siècle de Louis XIV или Montesquieu, Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains; у VI р. говори од Bossuet-a

и трагедије од Racine-a или Corneille-a, из Rousseau, Oeuvres lyriques; у VI p. Boileau, Lafontaine, Molière, Villemain, Guizot, A. Chénier, V. Hugo.

Цртање се учи у свима разредима са 16 ч. недељно. У осталим предметима све је у главном као у гимназијама, а и у методи нема никакве разлике.

Може пасти у очи зашто се и у реалци учи стари грчки језик, али томе је узрок што Грци и немају никакве нове литературе, која би била довољна и подесна за више разреде, зато и у практичној школи имају мало класицизма, за њих је и ово практично, јер мора тако да буде.

Крагујевац.

Приказао

Љуб. М. Протић.

КАРАКТЕР СТАРИЈЕ ТРАДИЦИЈОНАЛНЕ ИСТОРИЈЕ РИМА

(НАСТАВАК)

Друга је хипотеза о постанку старије традиционалне историје Рима — да је она књижевнички производ. Већ Бел (Bayle) изражава се у том смислу на једном месту; он каже у свом чувеном речнику (чланак Tanaquil, примедба В), мит по ком је Сервија Тулија родио домаћи лар, овако: шта знамо ми да ли већина старих прича не воде порекло од каквог обичаја да се стари хероји славе на дан њиховог празника, и да не садрже у себи комаде за које се учинило да су најбољи.¹ И Вико изјављује неколико пута, али не упуштајући се у ближе образлагавање, да је стара римска историја „историјска митологија начињена према грчким митима.“ Али најбољи заступник те теорије био је А. W. Schlegel. Он о том говори овако: Најстарију римску историју измислили су Грци, она је грчки роман. О пореклу своје државе доцнији Римљани нису ни сами знали ништа поуздано. Услед дугог варварства и незнања оно мало споменика што се можда није било изгубило беше постало неразумљиво; запуштена кажа онеме сасвим или је била сасвим мршава и искидана. Стога, кад су Римљани почели долазити у ближи додир с Грцима, од рата с Пиром, они су били исто тако готови да приме грчка порекла (origines graecas), као што су Грци који су им ласкали били готови да им их дају. Они су брзо стали личити на људе незнаног порекла који су се уздигли; такви су људи необично срећни, кад им неко уме да прича што славно о њиховим прецима. Грци су водили у римској историјографији први реч, и Римљани нису знали ништа

¹Que sait on, si la plupart des anciennes tables ne doivent pas leur origine à quelque coutume de faire louer les anciens héros le jour de leur fête, et de conserver les pièces, qui avaient paru les meilleurs.

друго до да понављају за њима: већ најстарији међу њима, Фабије Пиктор само је препричавао Диокла са Пенарета. Угледање на Грке расло је све више до Августовог доба, кад је достигло до врхунца. А како је и могло да буде друкчије? Рим је био препун Грка, који су имали васпитање у својим рукама, те су младежи улевали презирање према чисто народном као варварском. Тако је напослетку дошло да су Римљани били најгори тумачи својих прича и да Италици нису имали ништа тако домаће и сопствено, што нису били узели од Грка.

И против ове је теорије устао и критиковао је нарочито Швевлер. Он вели ово: Да је римска историја најстаријег доба, у оној форми у којој је ми имамо, дело литерарног рада, не може се одрицати: одвојене и независне приче спојили су у целину и сув и мршав детаљ искитили су књижевници. Чак и по неки историјски детаљ може бити литераран производ, може бити измишљен да испуни јазове у традицији: тако на пример Ромулови походи против Фидене и Веје, који су измишљени или још боље позајмљени из доцнијег већ историјског доба, на пренесени у митско, да се дугогодишња влада једног врло ратоборног владоца, о којој се није знало много важно да прича, с неколико ратних дела украси. Један пример књижевничког рада исте врсте је и то што је тиранин Дионисије са својим поклоном у житу пренесен из гладне године 343 у гладну годину 263. Таке приче позајмљене из Херодота и уметнуте у историју другог Тарквинија порекла су без икакве сумње литерарног. Али исто је тако сигурно да основа, основни материјал традиционалне историје није плод књижевног рада. Те приче су без поговора старије од најстаријих литерарних покушаја на том пољу; најранији аналити, као Фабије Пиктор, Цинције Алимент, Еније, нашли су их већ готове, јер без те претпоставке било би то што се ти истовремени а један од другог независни писци у суштини слажу необјашњива загонетка. Те су приче дакле још мање елаборат грчких писаца, који су уопште тек много доцније сазнали за Рим и почели о римским старинама да пишу. Најстарији Грк, који се, како изгледа, ближе позабавио о најстаријој историји Рима, био је Тимеј, и он је нашао на пример причу о тројанској колонији у Лацији већ готову. Да су Грци, чији је убитачан утицај на римски морал сваком познат из славног Јувеналовог описа, и на римску историјографију штетно утицали, да су они код Римљана осећај за домаће, за традиционално отупели, и по који фалсификат унели у римску историју, то се не може одрећи. Листа и хронологија албанских краљева, на пример, елаборат који на челу носи печат књижевног рада, може бити из пера једног Грка. Особито су, изгледа, рђаво радили као писци мемоара и генеалогичка појединих фамилија, који су живели махом у кућама римске велике господе као клијенти, или су хтели тим производима да поласкају таквим високим личностима и да задобију њихову милост. По неком парвенију такав један Грк измислио је славно порекло, једног

старог краља или кнеза или једног Енејиног друга за претка. Како су ти грчки литерати уопште лакомислено с римском традицијом и историјом поступали у мемоарима и расправама, које су они посвећивали одличним меценатима, делом и дамама, можемо ми из више од једног примера видети. Али на традиционалну историју Рима и римске државе ови Грци нису могли имати врло великог утицаја. Та је историја постојала у народном веровању одавна и чврсто, кад су грчки литерати појурили у Рим у последњем веку републике, па се угнездили у кућама римске господје. Исто тако они ту нису никада дошли до таквог великог и општег утицаја да им је било могуће направити од једног свог историјског романа опште народно веровање код Римљана. Напослетку, изван Рима тај роман није могао бити написат: тако је тесно римска кажа приљубљена уз римске локалитете и споменике римске прошлости.

Тако Швеглер о Нибуровој и Шлегеловој хипотези. У исто време он је оснивач треће теорије, по којој је старија римска историја етиолошког карактера, по којој је то јест она измишљена да објасни разне римске институције, споменике итд. историјскога доба. О процесу постанка те традиционалне историје он говори ово: Чиста и права традиција о основању Рима и његовим најстаријим догађајима изгледа да се — ако је уопште кад и постојала — рано изгубила. Друкчије није ни могло да буде. Пошто она није записата, чиме би једино могла бити осигурана од пропасти и фалсификовања, нити је постала предмет народне поезије, па да бар у песми добије један чврст традиционалан облик, то је морала, по природи ствари, у току генерација занемети и угасити се. Врло је могуће, чак и вероватно, да Римљани већ у доба децемвирата нису знали ништа поуздано о пореклу свог града. Али није се остало при том незнању. Осећала се потреба да се каже што ближе о једном доба и догађајима при свем том што о њима није било никаквог историјског помена и стога је на основи тамних успомена и усамљених кажа, које су се биле очувале, из особних имена, монументата, установа, обичаја начињена једна историја којом су испуњени јазови у традицији. На хотимично, намерно варање и навластито фалсификовање историје при том не треба још ни из далека мислити; на против, тада су Римљани живели у мишљењу да су у тим причама срећно прави ток догађаја погодили и првобитну историју реконструисали; поступак је био наиван као уопште у митској поезији. Разуме се по себи да та тако измишљена историја није одмах од почетка чинила овакву целину какву ми имамо у римским историјским делима: та целина, у којој су доведени у прагматичну везу прича о Енејином доласку у Лацију с основањем Албе Лонге, ред албанских краљева с основањем Рима, тако да су римска историја и предисторија од Енејиног доласка до пада млађег Тарквинија повезане концем непрекидног историјског причања — та систематска целина по-

стала је дабогме тек спајањем и обрадом материјала, делом давако тек књижевним радом и рефлексijом.

Рашчланимо ли ту историју на њене саставне делове и испитамо ли сваки од њих посебно, према његовом постанку и генетским мотивима, показало се да су римске приче и традиције врло различног порекла и да изискују врло различна објашњења.

Пре свега мора се признати да су извесна основна факта традиционалне историје о краљевима историјска и узета из историјског сећања. Једно и ако у многим помућено сећање на главне моменте развитка римског устава сачувало се до почетка римске књижевности. Стога не треба одрицати извештајни степен вероватности државно-правним традицијама. Спојена двострука варош Римљана и Сабина; три основне трибе; њихов сукцесивни постанак; три коњичке центурије; сукцесивно умножавање сенатора до три стотине чланова; придолазак плебса; постанак нижих породица; тимократски устав; пад краљевства и основање републике — ти основни саставни делови најстарије уставне историје Рима према свој вероватности у главном су историјски, и ако су можда ближе околности, особито бројеви који се с њима помињу, као и каузална веза, у коју су их историци метнули, измишљене или конструисане. Из тог основног дела развила се после бујна лоза од поезије, лоза кажа, чији ћемо постанак одмах ближе испитати и у његовим клицама открити.

Разликује се у опште и с правом мит и кажа. Кажа је усмелена на чудновате догађаје, она се преноси у народним устима, особито у народној песми, с колена на колено, а машта је преноси у област чудноватог с више или мање самовоље, али без намере. Сасвим противно кажи је мит. Док кажа има за језгро један историјски факат, који поезија само искити, само квантитативно потенцира, дотле је код мита сасвим обрнуто једна одређена идеја језгро и генетски мотив, фактички ток напротив само је средство или материја, којом се песник послужи да ону идеју представи.

Применимо ли сад те погледе на римску праисторију, то се не може одрећи, да у њој има и митова и кажа. Као каже могу се сматрати, да наведемо неколико примера, јуначка дела једног Хорација Кокла, једног Муције Сцеволе, једне Клеције; једна слика каже је Брут; боју каже има битка на Регилском Језеру, па Коријоланово освајање, па пропаст три стотине Фабија и Цинцинатов поход на Алгид. Напротив пример је за мит прича да је Сервија Тулија родио домаћи лар у регији: мит, који изражава идеју да је у том крају био инкорпориран најинтимнији дух римског краљевства. Чист мит који је произашао из прастаре симболике природе је даље бој Херкулов (т. ј. бој небеског бога Санка) с Каком који бљује дим и ватру. Историјски мит је својење диспаратних елемената римског националног духа, у ком је тако чудновато спојен политичко-ратнички дух с дејзидемонијом, на диспаратне личности два основна

оснивача, од којих један, један ратоборни владалац, уређује државу и војне ствари, а други, мирољубив владалац, веру и божју службу.

Највећи део римских традиција ипак не потпада ни под појам каже, нити под појам чистог, идеалног мита: већина тих традиција пре су, да употребимо тај израз, етиолошки мити, то јест они причају догађаје и дела која су измишљена да генетски објасне један дати факат, један обичај или његово име, један култ, уредбу, место, монументат, светилиште итд. Етиолошки мит је једна особита врста мита. Он је мит у толико у колико је фактички ток ствари коју он прича слободно измишљен; али од правог мита он се разликује тиме што његова полазна тачка и његов мотив није једна идеја или идеално посматрање, него нешто емпирички дато, што том причом треба да буде објашњено и каузално основано. Етиолошки мити су најстарији, дабогме великом већином још детињски покушаји историјске хипотезе. Римска праисторија је богата у таквим митима: Евандров долазак у Италију, Херкулов долазак у Рим, историја с Потитијама и Пинаријама, спасење палладијума од стране Наутија, крмача с тридесет прасади, отмица Сабињанака, Таласијева лепотица, прича о Тарпеји, основање храма Јупитра Стратора, приче о постанку имена језера Curtius, чудо које је учинио Ато Навије и друге приче те врсте могу за то као пример да служе. Богата и поучна збирка таквих етиолошких мита су Плутархова „римска питања.“

Једна подврста етиолошког мита је етимолошки мит, који узима једно дато особно име за полазну тачку и покушава да објасни постанак његов тиме што му подметне један фактични догађај. И у митима ове врсте римска је историја врло богата; маса прича у њој постале су из особних имена. Тако прича о Аргосу, Евандровом госту (како и Сервије у Коментару о Вергилију каже: *Serv. Den. VIII, 345: Argiletum ab Argo illic sepulto* — Аргилет од Арга који је ту сахрањен); аргивска колонија у Риму; рођење Силвија Постума у шуми; одношај Евандра доброг човека према рђавом човеку Каку; Ромулово сисање; одношај сисанаца према руминалској смокви; тобожње порекло Фосе Клуилије; порекло Тарквинија из Тарквиније; нашашће Олове главе; рођење Сервија Тулија од једне робиње; Брутова блесавост; Сцеволина изгорела десница; Коријоланово освојење Коријоле итд.

Од етиолошких и етимолошких мита треба разликовати још једну врсту римских прича: оне митске приче у које су обучени фактички догађаји, које дакле стоје у средини између мита и каже. Ту припада на пример прича о Сибили, која под млађим Тарквинијем долази у Рим, том краљу нуди на продају по велику цену девет књига божанских пророштава, а кад је он за то исмеје три од тих књига а затим још три спали пред његовим очима, и напослетку три још преостале продаје краљу по првобитну цену. Тој причи служи за основу, без икакве сумње, један фактички догађај; факат да су сибилска пророштва под другим Таркви-

нијем вероватно из Куме дошла у Рим: али овај је факат обучен у поезију, дакле средина између мита и каже. Можда је иста ствар и с бројем римских краљева седам: ових седам римских краљева заступају и репрезентирају седам основних дела старије (предрепубликанске) историје Рима која су остала у историјској успоми. Тако каже већ Вико: Римљани су сваком од својих краљева извесне установе приписали, Ромулу на пример све законе који се тичу сталежа, Нуми све религијске законе, Тарквинију Приску установу свих инсигнија итд. То су они чинили по обичају свих пранарода да мисле у поетским карактерима (*di pensare per caratteri poetici*), и на другом месту: по обичају првих народа да мисле у поетским карактерима Ромулу, основачу Рима, приписате су све особине једног основача града.

Уопште имају римски мити особеност и одлику да нису по правилу слободна поезија, продукти фантазије, да поименце нису, као што су највећим делом приче грчке митологије, природно-философски мити или мити који почивају на симболици природе, — него да су они историјски мити, да им служе као основа извесне фактичке прилике, истински догађаји, било као генетски мотив, било као прерађен материјал. Фигуре једног Ромула и Таџија на пример су дабогме митске: оне нису никад у ствари постојале; али њихово тобожње заједничко владање има при свем том историјску истину: она је митски израз једног историјског факта, уједињене латинско-сабинске државе. Слично треба судити о конфликту Тарквинија Приска с аугуром Атом Навијем: он је истина овако, како нам је сачуват, тешко историјски: барем је историја о брису очевидна басна; при свем том у њему се огледа један фактички догађај, историјски конфликт предтарквинске свештеничке државе с политичком државном идејом тарквинијевске династије. У највише прича и мита римске праисторије налазе се оваква историјска сећања и погледи: они се могу одвојити, кад се сваки мит сведе на општу основну представу, која чини његов генетички мотив.

Једва је потребно овакво схватање римске праисторије, као и уопште појам мита бранити против примедба, какве су чињене, пошто се налазило да се „лакост“ (*Leichtfertigkeit*) и „ташта доколна игра мисли“ таквог стварања мита не може спојити с озбиљношћу римског карактера и практичним правцем римског народа. Та примедба погађала би ствар само онда, кад би мити били самовољне и свесне измишљотине, кад би били хотимичне лажи. Али они то нису, него су напротив управо једини језик на ком један народ на извесном ступњу образованости своје мисли и представе изражава. Да се на пример исцрпно изрази у појмовима историјски конфликт претарквинске и тарквинске државне идеје, на оном културном ступњу на коме је римски народ стајао у доба, стварања мита био је већ језик неспособан: с тога су се људи спомагли тиме што су тај конфликт и с њим спојене опште догађаје симболизирали и предста-

вили у једном једином, сигнификантном акту: акту који емпиријски узет свакако није историјски, али је у основи својој историјски истинит. Замислимо уопште један народ, који на извесном културном степену осећа портебу да себи своје првобитно биће представи, да начини слику о својим праприликама, о којима он нема више никаквих историјских извора, да своје садашње установе и прилике, своје политичке и религијозне традиције каузално образложи — како ће он ту потребу друкчије задовољити него стварајући мите? Што он према својој садашњој свесности о својим почецима каже, он ће, чим само још није довољно духовно зрео, то да изражава у историјским хипотезама, да изражава у сликама, дакле на митском језику.

Приче, које су постале на један од досад наведених начина после су даље с рефлексијом развијане и међу собом спајане, и тако је постепено постала она целина римске традиције, коју су римски историци нашли и забележили. Као пример за такво даље развијање може да послужи прича о Силвију Постуму. Тај Силвије, вели се, добио је то име, што се родио у шуми, — очевидно један етимолошки мит. Дакле — изводили су даље — његова се мати Лавинија у време кад се он родио морала налазити у шуми; она је дакле без сумње ту била потражила склоништа, дакле јамачно после смрти свога мужа Енеје; дакле вероватно из страха од свог пасторка Асканија. Да сви ови подаци не почивају на правој традицији, него да су просто мудровање, то је јасно. Исто тако и прича да је римско становништво постало од олоша што се стекао у Рим и прича да су из тог узрока Ромулови посланици, који су суседним племенима били понудили конубијум, с презривим речима одбијени, — свакако само су изведене из (чисто митске) приче о отмици Сабијанака. И тобожњи деспотизам, који се приписује Ромулу у последње време његове владе, и телесна стража, којом се он тобоже окружио, изгледа прост закључак, који је изведен из (такођер пореклом митске) приче о том како је он исечен на комаде, да би се с помоћу њега објаснио тај загонетни акт.

А сад да узмемо једну главу из старије римске историје и да видимо како примењује Швеглер ту своју теорију. Узмимо на пример традицију о Ромулу. Ево шта Швеглер у критици о тој причи каже: Дела и установе које прича приписује Ромулу црпена су из појма о њему. У прва то јест два краља римске државе мит је персонификовао оба основна елемента римског бића која су на први поглед тако диспаратна, ратнички дух и дејзидемонију римског народа. Стога је први краљ морао основати оружјем римску државу и морао јој је улити дух освајања и амбицију ратничког надмоћства —, други ју је морао наново основати религијом и цивилизацијом. Дакле ратовање чини центар Ромуловог рада; последња реч којом се Ромул обраћа Римљанима је опомена да ревносно негују ратничку вештину и то му је као политички тестаменат.

Не може се одрицати да та традиција има за основу једну тачну идеју. Сваку државу прате погодбе њеног порекла: ниједна не може да измени своју историјску базу, и ако је истина да се једна држава одржава истим средствима којима је основата, то вреди, изгледа, и обрнути закључак, да је по правилу једна држава основана с оним средствима, којима се она одржава: да према томе држава која постоји само с помоћу мача, има мачу и за свој опстанак да захвали. Народи дају често у причама о основању њихових градова израза свести о свом народном карактеру и свом историјском позиву. Куповина и лукавство била су средства која су, по причи, употребљена при основању Картагине: срећније није могао бити симболизиран дух тог трговачког народа. За Рим се каже да је основат мачем, основао га је један јунак: само такав основач био је достојан велике марцијалне државе и никакав други.

Али није традиција представљала Ромула само као ратничког основача и војничког организатора младе државе, него, пошто је био први краљ, и као творца основних политичких установа. Стога се уопште приписује њему подела народа на трибе и курије, а неки држе да од њега датирају и два сталежа, патрицији и плебејци, као и патронат и клијенство. Напротив религијозне институције највећим делом приписују се Нуми. Дабогме ни Ромулов Рим није могао бити сасвим без божје службе. За неколике храмове, за храм Јупитра Феретрија и храм Јупитра Стратора, прича вели једногласно да их је Ромул основао; осим тога вели се за њега, да је он основао многа светилишта и олтаре, да је установио многе свештеничке чинове, и да је уредио сакра појединих курија и уопште начин божје службе. Али култови, које је тобоже он засновао, нису ближе означени. Чак су се колебала мишљења, да ли је Ромул или такођер тек Нума основач Вестиног култа, најпримитивнијег култа сваког сталног насеља. Напротив други један дубок и религијозан институт није могао никако бити датиран Нумином владом, институт ауспиција. Јер управо основање, то јест егзистенција римске државе, као и основање њених фундаменталних институција морало је почивати на божанској санкцији, морало је бити окружено божанским допуштењем, ако је свест римске нације о том да она стоји под заштитом и вођством бесмртних богова и да је изабрати народ провиђења хтела да има чврст историјски наслон. Веровање Римљана у божанско порекло и провиденцијелну намену њихове државе морало је претпостављати онај *augustum augurium*, који је имао да одлучи о основању Рима, и који је био основни факат римске свести. Стога је морао Ромул основати град пошто је запитао ауспиције, као што је по консултирању ауспиција завео и основне институције, морао је бити „први и најбољи аугур.“

Осим политичког уређења морао је ратоборни краљ природно да уреди и ратне ствари младе државе. То му је управо главно дело. Пошто је град основат, он одмах раздели војнички људство способно за

оружје: оно је тада бројало по Дионисију три хиљаде пешака и три стотине коњаника — податак, који се сасвим просто објашњава тиме, што је то била јачина најстаријег легијона. Замишљало се да се првобитна ратна сила римска састојала из једног легијона, и да је свако од три племена за то давало по хиљаду пешака и стотину коњаника. Да је традиција замишљала тих три хиљаде пешака и три стотине коњаника првобитно као целокупни контингент три трибе, то је јасно и излази из самог броја: то излази и из Плутарха, који вели да је првобитно Ромулово насеље износило три хиљаде домаћина т. ј. наоружаних, али доцнија традиција је погрешно разумела тај податак и рђаво мудрујући узела да је легијон после уједињења Римљана и Сабинаца удвојен, да му је број војника подигнут на шест хиљада пешака и шест стотина коњаника. Аналого, кад је с поменутих два племена спојено треће, морао је број бити утројен. Плутарх чак вели, у противуречности с мало час поменутих казивањем, да су већ одмах при основању Рима били састављени неколики легијони, сваки од три хиљаде пешака и три стотине коњаника. Још даље иде Дионисије, по коме је римска војничка сила при Ромуловој смрти износила 46000 пешака и не много мање од 1000 коњаника — број луд и у сваком погледу неспретно измишљен, који издаје лакомислену руку Валерија из Анције. Кад Дионисије вели да коњаника није било много мање од хиљаде, то ми овде опет имамо оних 900 коњаника доцније традиције, која казује да је свака триба давала континент од три стотине.

Али иначе старија верзија зна само за три стотине коњаника уопште или за три Ромулове коњичке центурије. То су три *centuriae equitum Ramnenses, Titienses* и *Lucerenses*. Да ове три коњичке центурије нису могле постојати пре но што су постале поменуте три трибе, разуме се по себи. Стога, ако је трећа триба постала тек после Ромула, рецимо кад су Римљанима придружени Албанци, то је природно тек од тада постојала једна *centuria equitum Lucerensis*. Најстарије име тих коњаника било је *Celeres*. Кад Ливије и Плутарх те целере сматрају за краљеву телесну стражу, тих три стотине целера или гардиста разликују од три стотине коњаника, то је несумњиво погрешка, како према етимолошком значењу речи, тако и према сведочанству боље обавештених писаца. Три стотине целера и три Ромулове коњичке центурије једно су исто и мишљење да је Ромул имао телесну стражу почива само на погрешном разумевању архаичног имена *Celeres*, делом и на причи да је Ромул у доцнијим годинама своје владе постао деспот, јер је као деспот природно морао имати, као и грчки тирани, телесну стражу. Командант три стотине целера звао се *tribunus celerum*.

Што се Ромулу осим основних политичких и милитарних установа приписују и извесни закони, приватноправног и сакралноправног садржаја, на пример фамилијарно и брачно право, то је проста спекула-

ција доцнијих историка. Сви ти тако звани Ромулови закони нису ништа друго до прастаро обичајно право, које није било записано и законодавним актима фиксирано. Оно се можда налазило забележено у Папиријевој збирци, и ако је то довољно познао само за један Ромулов закон: али релативно позни постанак те збирке може се сматрати као сигуран факат.

Ратови које Ромул води дело су сиромашне инвенције; они су, као и толики тобожњи догађаји краљевског доба, копија догађаја из историјског времена. Што се поименце тиче рата против Фидене, то је он очигледно копија срећног ратног похода из год. 328, у ком такођер одлучну улогу игра једна вешто спремљена заседа, а Фидена бива освојена на исти начин — то јест тиме што Римљани који гоне у стопу непријатеља заједно с њим улазе у град кроз отворену капију. Уопште отпадништво и поновно освојење Фидене то је једна прича која се тако често појављује у римској историји, да човек не може а да не помисли да су аналисте тај догађај самовољно умножавали да би тиме испунили празне анале краљевског доба. И то да су Вејањи на глас о паду Фидене скочили на оружје, црта је позајмљена из доцније историје, кад Веја излази више но једанпут на поприште с Фиденом руку под руку. У осталом традиционална прича о Ромуловом рату с Вејом потпуно је без боје и карактера. Стогодишње примирје насумце је измишљено. Као услов за њ Дионисије помиње уступања тако званих *Septem Pagi* и *Salinae* (сољаних поља): и тај податак позајмљен је из доцније историје. И ова два тако кратка и празна ратна похода треба да испуњавају другогодишњу владу једног тако ратоборног и неуморног краља, једног за кога се вели, да је непрестаним ратовима свој народ био начинио сасвим дивљим! Јасно је не само да о тим ратовима није било историјске традиције, него и то да о њима није ни стара традиција ништа знала. Једино Ромулов излазак и одлазак, како изгледа, играо је у најстаријој причи неку улогу; што се налази између тога већим делом је књижевнички производ, то је измишљено да испуни празнине у традицији и да начини једну непрекидну историју.

Ромулово вазнесење на небо природан је завршетак његовог земаљског живота. Ромул је чудом дошао на свет те мора чудом и да отиде с њега. Да би се необично у оба догађаја јаче истакло, узето је помрачење сунца, које означава како моменат његова доласка, тако и моменат његова одласка. Једну паралелу пружа нам у грчкој митологији Херакле. И Херакла диже један облак уз грмљавину на небо, где се он мири са својом непријатељицом Хером и њеном кћери Хебом жени. Овај или један сличан мит грчке митологије лебдео је римским песницима пред очима у толико пре што је појам о апотеози у овом облику првобитно италијским народима тако туђ, као што им је непозната идеја о полном живљењу богова с људма и рађању људи од богова. Обоје је узето из

грчке митологије. Без сумње је Ромулову апотеозу у тој форми измислио Еније, који је имао грчко образовање.

Као Бог Ромул се зове Квирин. Пошто је Ромул био епонимни херој палатинских Римљана, а Квирин највише и најпоштованије, можда и епонимно, божанство квиритских Сабијана, то се ова идентификација лако разуме: она је израз стапања оба племена у једну нацију, симбол њиховог потпуног уједињења у уставу и вери. Жена обоготвореног Ромула, односно Квирина, зове се Хера или Хорта: она је када била једно женско божанство које је у сабинској религији било везано с Квирином.

Празник о народном бегству (*poplifugia*) или капротинских нона, на који се по причи десило Ромулово вазнесење, прастара је лустрациона светковина: као што наглашује и обична прича, која каже да је Ромул ишчекао за време једне своје лустрације народа, где природно под том лустрацијом не треба разумети војничку смотру него управо једну фебруацију грађанства. Празник је био тачније, као што излази из осталих његових церемонија, један празник женске плодности, која се постизавала нарочито чишћењем од сваке прљавштине и греха, уклањањем свих погибаоних утицаја, ублажавањем хтонских сила које оплођавају, укратко чишћењем или лустрацијом. Празник капротинских нона има у том погледу што се тиче смисла и циља највећу сличност с празником Луперкалија. Сличност ова два празника чини особито очигледном улога коју у обема играју козе, симбол анималне плодности. На празник Луперкалије приношена је једна коза на жртву; наги, покривени само једном козјом кожом, трчали су луперци кроз улице; кајишима од козје коже тукли су они жене које би сусрели. На тај исти симбол подсећају пак капротинске ноне већ својим именом; козја бара на Марсовом пољу било је место где се та свечаност држала; под једном козјом смоквом (*caprificus*) приношена је жртва, за коју се употребљавало млеко тог дрвета; под сенком козјих смокава угошћаване су свечано жене и служавке. И симболично бегство народа, које је падало међу церемоније капротинских нона, подсећа на један сличан ритуал Луперкалија, па бежање (*discurrere*) луперка пошто би жртва била принесена.

О значењу овог симболичног бегства народног већ стари нису умели ништа сигурно да кажу; они су га објашњавали час бегством народа при изненадном и страшном нестанку Ромуловом; час паничким страхом који је по причи изазвао напад неколиких суседних градова у исцрпеном и галском несрећом у крајњу немоћ баченом Риму; час једним поразом који су Римљани једном претрпели од Етрураца. Сигурно тумачење није могуће дати; али ако је, како се мора узети, поменута церемонија припадала празнику капротинских нона, онда она може такођер бити само једна лустрациона церемонија. Јамачно је, пошто је грешење и нечистота народа пренесена симболички на један предмет који је имао да представи народ, рецимо на једну животињу за жртву, бегством на-

рода имало да буде симболички представљено ослобођење од пренесене кривице. С бегством рекса сакрификула на комицијуму стоји можда тако исто. У грчкој религији налази се исти ритулс једног симболичког бежања: он је свакако и ту један дустрацијони ритулс.

Сад је питање, како је дошао мит на то да стави Ромулов нестанак на тај празник Поплифугије или капротинских нона? У колико је стајало име и биће Ромулово у вези с тим празником? На жалост на то питање због дубоког мрака који лежи на најстаријој римској религији не може се више како треба одговорити. Може се рећи само толико да мотив из кога је Ромул улетен с култом Луперкалија, лежи за основу и његовом улетању са сродним култом капротинских нона. Не може се порећи да је један *Rumus* или *Romulus*, био једно старинско биће римске религије, које је доцније ишчезло (као *Sacus*, *Saca*, *Consus*) и које се могло нејасно опазити још само у извесним сакралним старинама.

И тако ће (по Швеглеровом убеђењу) убиство Ромулово (он је био исечен на комаде), које се десило тобоже на дан капротинских нона код козје баре, бити једна сакрална старина — и ако сад више необјашњива —, и оно свакако почива на једном прастаром култусном обреду, који је доцније нестао или био погрешно разумеван. Обична, чудесна прича, по којој су седог Ромула огорчени сенатори у сред курије исекли на комаде, с додатком да су убијце кржаве удове краљеве под тогама сакрили и тајно погребли, зацело је само рационалистичко тумачење старог култусног обреда и у том погледу треба их ставити на једну линију с познатим тумачењем курјачице која је задојила Ромула и Рема.

Ова измена пак значења имала је за последицу даље измене старе приче. Једно тако ужасно дело најбоље и најогорченије мржње, као што је било то убијство у крилу сената, морало је дабогме да буде и мотивисано. С тога је измишљено да је Ромулова влада напоследку постала деспотска и тешка; да је Ромул својом охолошћу и мреком помпом одбио од себе духове; да је сенат запоставио, и да га је питао за савет само форме ради, а често и никако; да је на пример, не питајући сенат, самовољно поделио међу трупе освојене земље и против сенатове воље Вејанима њихове таоце вратио; да је с новим грађанима охоло и презриво поступао; да је самовласно вршио јурисдикцију; преступе свирепо кажњавао; и, напоследку, да је тим деспотским и силничким понашањем постао тако омрзнут да се из страха морао окружити телесном стражом од три стотине наоружаних људи. О свем том стара прича не зна ништа, и наведено може да служи као доказ, како су мало римски историци били у забуну због узрочних спојника који су им баш били потребни за њихов прагматизам. По старој причи, која се на пример налази у Енија, Ромул влада праведно и благо: њега после смрти жали његов народ као оца. И Цицерон још каже, сасвим противно горњим наводима, да је Ромул у потпуној сагласности са сенатом владао, и да кривице

www.svojika.com поданика није свирено него с мудрој благошћу кажњавао. Да је тобожња телесна стража само један неспоразум, већ је раније показано.

За обоготворење Ромулово по причи најпре је сазнао Прокул Јулије и он је после то објавио осталом народу. Та црта није без важности. У њој се огледа она интимност Јулија с боговима, која чини истакнути наследни карактер јулијског племена. Напротив пада у очи да се овај Јулије Прокул појављује као римски грађанин, док су по општепримљеној традицији Јулији тек доцније, тек под Тулом Хостилијем, дошли у Рим. Да није она прва верзија потекла од самих Јулија, који су могли нешто полагати на то да су припадали првобитном римском народу? И према томе да не назива Ливије из обзира према Августу албанске породице које су се преселиле у Рим под Тулом Хостилијем Тулијима на место Јулијима?

Разлози Швегелови против Нибурове теорије, као што се могло видети напред, нису непобитни, и отуда они нису опште акцептирани. Чудно би било, vele противници, кад тако херојичан народ као што су Римљани не би имао епске поезије. Сви народи како старог тако и новог доба имају народни еп. Главни извор таквом песништву најмање је недостајао Римљанима — успомена на славно доба. Литература римска тако исто показује јасно, да Римљани нису били нимало непоетичан народ; а тако и талијанска од Данта и Бокача до Кардучија. Али осим тих доказа а priori има и директних аргумената за мишљење да је Римљанин имао епску поезију. Није истина, vele ти противници Швегелови, што Швеглер каже, да нико од старих не помиње тих песама; Варон и Катон их помињу, а они су били одлични и солидни истраживачи старина. Пошто гости певају *deinceps*, наизменце, један за другим, те су песме зацело биле дуге, то јест сваки гост наставља где је његов претходник стао. А да су епског карактера биле говори и то, што оне по Валерију Максиму певају *egregia superiorum opera* (дела славних предака) с намером да у младића изазову подражавање тим делима. Но баш да су то биле и кратке песме и да је у њима преоблађивао лирски елемент, имале су оне у себи и епскога, кад помињу дела предака. Напоследку, они за своје мишљење наводе и то што се у самом почетку римске књижевности појављује Невијев *Bellum Punicum* (Пунски Рат, први), један велики еп с глатким и лаким стиховима, као што се види из мршавих фрагмената, који су нам се сачували. „Вештина писања епских спева — каже један Енглеz — не рађа се за један дан“ и Невије не би могао израдити тако велико дело да није имао претходника, а за ваљан стих треба се времена. Како је сад сатурнински стих којим је Невије певао био народни римски стих и како нема никаква помена да је пре Невија било литерарних песника код Римљана, ти су његови претходници били народни песници. (СВРШИТЕ СЕ)

ДЕЧЈА ПСИХОЛОГИЈА

Данас се у велико изучава психологија детета. Нарочито у Немачкој и Енглеској многобројни психолози су се искључиво одали тој грани научној. Нема спора да радови исте врсте не оскудевају у латинским земљама, у Француској, нарочито у Италији, на пример *Saggi di Psicologia del Bambino* од Паола Ломброзо. Али не може се побити да су у тим питањима научењаци у Великој Британији, Сједињеним Северо-Америчким Државама и на немачким универзитетима далеко измакли испред научењака својих другова у латинским земљама, нарочито испред француских научењака.

Ваља само поменути дело Фрајера, Стенли Хала, Сулиа, Галтона. Нарочито Стенли Хал прикупио је драгоцене податке о укусу и мишљењима сасвим мале деце и о њиховим играма. За изучавање тих питања постоје у Енглеској два нарочита друштва: *British Child Study Association* и *Childhood Society*.

У Немачкој, психолози детета не обраћају пажњу толико на чисту науку колико на практичну примену, педагогију. Они хоће да поставе границе мишићног и умног рада за који су њини „предмети“ способни. Већи део тих изучавања износи се у одличном периодичком часопису *Kinder Fehler*. Благодарећи њиним напорима, надати се да ће се у скоро решити озбиљно питање о преоптерећивању деце у школи.

Г. Барн и мис Катарина Дод и још други изучавају психологију детета при прелазу из забавишта у основну школу. Они пореде дата која су прикупљена у мушким школама са датима прикупљеним у женским школама; они изучавају разлику која постоји између школа на селу и школа у вароши, вероисповедних школа и школа којима су на челу мирјани. Најзад, они су се постарали да приберу податке у све три велике германске земље, у Енглеској, Немачкој и Сједињеним Државама.

Метод њихова рада врло је прост. Имајући у руци потребна овлашћења, они се за време одмора разговарају са ученицима, бележе њихове одговоре на врло општа питања, која се увек постављају у једном облику.

Г. Барн, пошто је обишао школе у Лондону и Сан-Франциску, утврдио је, на пример, да настава историје није ни намало солидном основу, да се нагоне деца да памте чињенице без разумевања и самих речи. Ни једно дете од девет до десет година које је испитивао Г. Барн не зна ни приближно да каже шта је то монах, замак, витез и тако даље. У петнаестој години, две трећине ученика једва су мало измакли у томе погледу.

Мис Катарина Дод је већ објавила у више часописа најинтересантније „школске интервјуе“. Она држи за извесно да ученици никако не

www.biblioteka.org.uk
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
разумеју историју, то јест да се прошлвет не предаје рационалном методом. Она је хтела да сазна да ли се бар садашњост предаје тако да ученици могу имати чисте и одређене појмове. Шта више, она је испитивала у садашњости и оно што је предмет најобичнијих свакодневних разговора, и оно што се тиче самога школског рада.

Она је дакле поставила ученицима енглеско лондонских школа, исто тако и ученицима сеоских школа и у парохијским школама Линколншира, — оваква питања: „Шта је то полицајац (*policemen*), писмоноша (*postman*), војник, краљ, професор, члан Парламента, црнац, школека комисија (*Shood Board*)? Да поменемо да реч *policemen* значи не само војник који мотри на ред у вароши (француски *sergent de ville*), но и жандарма, пудара, пољака, и т. д. Исто тако, реч *postman*, коју смо ми мало час превели са писмоноша, значи још и сваки мањи чиновник поштански.

Велика већина испитиване деце — дакле не сва деца, — одговара правилно на питања о полицајцу, писмоноши, војнику и краљу. Али, што се осталог тиче, какав хаос!

Ево какав је резултат анкете о томе шта је то професор, члан Парламента и т. д. Знало је да више мање правилно одговори, када је било питање о професору: 37%, о члану Парламента 71%, о црцу 63%, о школском одбору 39%. Пада одмах у очи да деца боље разумеју које су дужности једнога законодавца по дужности професора. То долази отуда што су у кући чули како отац говори о изборима, о дебатама у оба дома, испрва их је то занимало, и они су то по могућству памтили.

Мис Дод пореди појмове лондонских ученика са појмовима малих сељака из Линколншира, и налази да сеоски ученици скоро исто тако разумеју парламентаризам као и њихови другови у Лондону. (67%, према 75%). Црнац ужива исту наклоност коју лорд и посланик: 67% сеоских и 70% варошких ђака знају шта је то. Али када је реч о професору или школском одбору, разлика је огромна; од сеоске деце 8% зна шта је то професор и школски одбор.

Пређимо на саме одредбе. Ево неколико које се тичу полицајца: полицај чува наше куће и хапси пијанице; — то је човек који хапси убице; — он одводи лопове; — то је један велики човек који стоји на углу улице и не да да свет скупља и закрчује улицу; — он гледа да се ми покоравамо законима; — то је господин (*a gentlemen*) који се јавља када људи праве ларму.“

Све су то одредбе лондонских ученика. — Види се да свако дете посматра само по једну од многобројних дужности полицајца. Претпоследњи одговор је очевидно фраза коју је дете у кући научило од свечаног и високопарног оца; једно дете никада не може да створи тако апстрактан појам.

Пређимо на мале сељаке. „Полицајац је човек који иде по вапарима, да хапси пијанице када се потуку; — полицајац је онај који води скит-

нице и просјакe пред судију који их шаље у затвор; — то је човек који их шаље у затвор; — то је човек који забрањује великопедистима да иду по стазама; — то је човек који виче великопедистима да звоне када иду друмом; — који шаље у апс људе који не воде свога коња за узду; — који мотри да нема допова на друму, па после иде у хапс са њима, па онда их пита шта су тамо радили; — полицајац је човек који хвата кесароше када може!“

Један дечко од дванаест година, из Линколншира, дао је овакав писмен одговор: „Полицајац је човек који ће вас ухапсити ако чините нешто рђаво; он ће вас тамо дуго оставити са комадом сува хлеба и ништа више сем воде, и он ће вас бити ако сте дечко или девојчица; или ако сте човек наредиће вам да платите извесну суму новаца, и кад год вас буде тукао, много ће вам крви истећи, и натераће вас да радите тешке послове.“

Међу објашњењима сеоскога писмоноше има само једна живописна: „То је човек који много путује да нам донесе новости.“

Одредбе војника су чудновато различне: „То је човек који иде на војску да тамо научи да скаче; — то је један господин који има да се туче у извесним тренуцима године; то је човек који се туче на земљи.“

Сеоски ученици су много више одушевљени за првену војничку одећу но њихови варошки другови: 67%, према 13%.

Још две формуле. Једна је пре цивилизаторскога похода у Кину: „Војник се туче, пуца из пушке, и пали вароши.“ Друга формула лепо износи цело војно устројство у Великој Британији: „Војник је човек који иде сасвим укочен, када не иде, онда га кажњавају.“

Будући бирачи линколнширски овако описију дужности једнога монарха: „Краљ је један леп господин који живи у двору, носи круну, седи на престолу, има војнике који се бију за њега, и који се и сам каткада бије.“

А професор? Многи варошки ученици не могу да замисле свога учитеља као истинскога професора; он вазда за њега остаје прост *teacher*, или учитељ. Професори су за њих они људи који се баве и другим пословима осем васпитавања: „Професор је онај који пише историје, који пише књигу, центламен који нешто издаје.“

Но уђимо мало дубље у овај хаос: „Професор је човек који полаже врло тешке испите, један врло учеван човек, човек који је јако познат са свога образовања, човек пун здравога разума, неко који ради веома лако, човек који живи у лепој кући, човек који чини нешто добро.“

У двема одредбама има извесан скептицизам и непоштовање које је тешко схватити: „Професор је личност која објављује да ће нешто да ради,“ и: „То је човек који вели да је у стању да учини нешто.“

Мис Дод показује да у погледу парламентаризма многи мали Енглези имају врло чудне идеје: „Члан Парламента је центламен који по-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

кушава да створи законе“. Отац овог дечка мора да је анархист! Други одговори су још превратнији поред све своје наивности: „Члан Парламента је човек који се састаје са осталим члановима Парламента више пута преко године, — који се бави тиме што потписује хартије, што усваја *bills* (законе), што мисли на реформе. — То је један центлмен, и људи гласају за њега.“

Црнац изазива одговоре које нико не би очекивао: „Црнац је господин који живи у иностраној земљи. — Црнац је црн човек који живи у Индији: — човек затворене боје који долази из Америке; — роб као што се виђа у *Чича-Томиној колиби*.“ Из тога изилази да учитељи греше када држе да није потребно објашњавати деци најобичније појмове. Чињеницу да црнци долазе им Африке, и чињеницу да је робство укинато у Америци, не знају деца, долазећи на свет, па ма шта о томе мислиле присталице „урођених идеја.“

Продужимо са црнцима: „То је човек стран који свуда има црну кожу (ученици имају само црне руке), дебеле усне, црну и коврџаву косу, који иде сасвим наг. — Црнац је човек, али човек који живи у врло топлој земљи, и који живи у једној малој колиби (још једно сећање из *Чича Томине колибе*). — Црнац је црн човек који ради у циркусу, — човек који једе мисионаре.“

Мис Дод забележила је и наивно и сатиричне одговоре на рачун школског одбора: „*Shool Board* је скуп центлмена који знају школске законе, — велика соба у којој људи у кругу седе место где се пишу писма — место где људи говоре о настави да би остали гласали за њих.“

Поред тога, мис Дод је постављала питања друге врсте. Она је давала ова два питања: „Да ли бисте више волели да сте човек или жена, и зашто? Који је човек или жена о коме сте највише чули да се говори, на место које личности волели бисте да будете, и зашто?“

Овога пута, мис Дод је скупљала одговоре у немачким и енглеским варошким школама. У Немачкој 48% упитаних девојчица није хтело да одговара. Нека мала Гретхен овако су одговорице: „Волим да будем жена, јер је живот једне жене врло пријатан, — јер то ми ништа не би помогло да желим да будем човек, — јер бих онда морала бити војник.“ Од деведесет и шест питаних девојчица само је једна зажалила што није рођена као мушко.

У Великој Британији, на против, 44% девојчица изјавило је са жаром да би већма много волеле да су дечаки: „Јер је човек јачи, слободнији, и може да има доживљаје.“

Што се тиче другог питања, мис Дод је нашла да 50% малих Немаца обожава краљицу Лујзу, а 40% свету Јелисавету Вартбуршку. Тежња малих Енглескиња су бескрајно различније, али све су „мање узвишене,“ како вели сам мис Дод. Божанства младих мис јесу Флоренса Најтсгал, Гледстон, краљица Викторија, Шекспир, Веллингтон, Нелзон,

Христифор Колумбо, Наполеон, Аделина Пати, Јелисавета Браунинг, Јелена Тери, Тенисон Рустин и... Заспала Принцеза!

Немачки дечади не желе да мењају пол: „Ја сам врло задовољан што сам човек, јер ћу се заљубити и оженити се...“ Енглески дечади су исто тако задовољни својом судбином, али из разлога који много мање миришу на фергисмајнихт: Зато што ћу прокрчити себи пут, и што ћу зарадити много новаца.“

Велика већина дечака у Немачкој обожава старог Кригера: „Волео бих да сам Кригер да станем ногом за врат оним бесрамним и себичним Енглезима.“

И учена *authoress* свршује своје дело речима: „Енглески дечак је снажан мали варварин, док је немачки дечак већ половина мислена човека.“

ГУЕНОВА МЕТОДА ЗА УЧЕЊЕ ТУЂИХ ЈЕЗИКА

од

Павла Ј. Мајзнера

(НАСТАВАК)

VII

У редовима што иду, хоћемо да изнесемо, како се показао Гуен на пракси. Гуенова је метода ускоро после изласка енглеског превода његове књиге, који је имао тако велик успех у Енглеској, почела нагло улазити у јавне и приватне школе.

Овome је припомогла установа нарочитог семинара у Лондону за спремање наставника у Гуеновим начелима. Семинар, који и данас постоји, одсек је *средишне школе за туђе језике* (*Central school of foreign languages*), коју су установили 1893. Сван и Бети, под чијом је управом школа учинила сјајан напредак. Одмах после 1893. средишна је школа добила филијале у Лондону, Кензинтону, Единбургу, Даблину, Менчестру, Сундерленду, Bournemouth-у, и т.д. У лондонској средишњој школи уче се сем француског и немачког, још и италијански, шпански, руски, јелински и новогрчки, хиндустански и т.д. језик, које већином предају људи, којима су ти језици матерњи; за неке језике има по неколико наставника.

Преко целе године у средишњој школи у Лондону држе се под управом Свана и Бети *курсови за образовање наставника* у Гуеновој методи (*Training course for teachers*); сваки курс има по десет лекција, које трају по два часа свака.¹⁾ До 1896. изишло је из овог семинара 250 наставника и наставница по струци, који су разнели Гуенову систему у све делове света.

¹⁾ Хонорар три гвинеје.

Др. Крон доноси у својој књизи (с. 130—144) велик списак јавних и приватних школа у Енглеској, у којима се уче туђи језици по Гуеновим серијама, заједно с писмима од школских старешина и наставника, која су препуна хвале за добар успех језиковне наставе по Гуеновој методи, и која поред правог дивљења, износе увек и како нов начин учења престо усхићава ученике. Нека писма подобијао је на своју молбу и сам др. Крон, да би се уверио о применљивости Гуенових серија у неким школама, о којима није имао никаквог извештаја. Од свих тих писама навешћемо само оно Miss N. C. Pryde-ове, управнице *Bedford Park High School*-а у Лондону (штампано у *Review of Reviews*, јан. 1893, с. 75.):

„Уверена сам, да ће вам бити пријатно чути, да је нова метода за учење француског имала врло велик успех у овој школи. Један разред почетника почео је по новој системи 1. октобра, и за десет недеља ученице су научиле више по што су други разреди, који су радили по старој методи, научили за десет месеца. Изговор прво поменутог разреда исто тако је бољи од последњих.

Него, особито значајан резултат нове методе јесте интерес, који буди у ученицама. Њима је жао кад се сврши француски час и моле госпођу, да им држи и други час... а показује, за време енглеског часа, кад се не могу да сете ког израза, и нехотице употребљавају француске фразе. Тако три недеље после почетка нове методе, ја сам штампала на ручној справи неке ситуације, а неколико деце од осам и девет година, ученице оног разреда, што је отпочео по новом учити француски, гледала су шта радим. Чула сам како изражавају све моје радње на француском, и то тако, да су се отимале, која ће пре што рећи.

Једна од врло великих добрих страна ове нове системе јесте то, што уклања потребу ученичког спремања код куће. Кад би се ово могло извршити и за друге предмете, онда би се добило много, не само за ученике, него и за њихне родитеље.

Неки веле, да ова метода, која је тако корисна за децу, није за одраслије. Да бих побила ово тврђење, доста је кад кажем, да сам имала немачки разред за одрасле, и да су резултати били дивни (*wonderful*). И саме ученице јако се изненађују напретком, који чине¹⁾

Тако стоји Гуенова метода у Енглеској; у Француској, и ако није имала великог успеха, као тамо, онет је и овде стекла доста бранилаца.

Огледе са својом методом чинио је Гуен у *Ecole franco-alsacienne* у Женеви, где је био директор, потом у *Ecole primaire supérieure* у Elbeuf-у, коју је основао и којом је управљао од 1880.—1883. и у *Ecole supérieure Arago* у Паризу, где је предавао немачки. Овде је Гуен зајелео, да добије и званично одобрење, да може предавати по свом начину. За њега се заузме за ово један пријатељ (Tempié), давши и потребне суме за оснивање огледног курса, који ће Гуен држати у којој државној школи, коју одреди министар просвете. Пошто је генерални инспектор јавне наставе Jost, поднео био врло повољан извештај о Гуеновом успеху, министар просвете Lockroy дао је одобрење, које је Гуен толико желео и Гуену одредио један разред младих људи из *Ecole normale primaire d'Auteuil* (школа се зове још и *Ecole normale des Instituteurs de la Seine*²⁾ или *de Paris*), као материјал за експеримент.

¹⁾ Тамо, 133.

²⁾ Учитељска школа.

У овом се курсу имало предавати немачки, који нису ни мало знали ни један од курзиста. Од времена на време, успех је констатовала нарочита комисија одличних париских педагога. После тако 200 часова, држат је последњи и главни испит у присуству главног директора основне наставе, Buisson-а, директора основне наставе у сенском департману, Carriot-а, једног официра, кога је изаслало министарство војно, једног изасланика окружне скупштине поменутог департмана, директора учитељске школе у Auteuil-у, наставника те школе, као и у присуству свих директора и управитеља семинара и средњих школа у Паризу. Многи су од позваних знали немачки.

О резултату испита састављен је протокол, који је предат vice-recteur-у de l' *Académie de Paris* Gréard-у, а овај министру просвете Докроа-у.

Тампје, који је дао потребна средства за курс у семинару у Auteuil-у, добио је од поменутог министра Докроа, ово писмо:¹⁾

„Господину Леону Тампје-у, 3, rue Maguelone, Montpellier. — Париз, 9. јуна 1888. — Господине, Г. вице-ректор Париске Академије предао ми је извештај о резултатима, које је постигао у настави немачког језика у париској учитељској школи г. Гуен, који је добио овлашћење, да може применити своју методу у томе заводу.

Овај оглед допушта констатовати на сасвим поуздан начин, да су за мање од 300 лекција ученици разумели обичан разговор (*suivaient une conversation ordinaire*), разумели предавање на немачком језику, да су могли и сами држати лекције, да су знали казати граматичка правила и писати коректно.

Сматрам за дужност да вам честитам на резултатима, који су постигнути вашом иницијативом.

Г. вице-ректор извештава ме, да имате намеру отворити у Паризу, у локалу, који ћете затражити од општине, курсове за живе језике, у којима би ова метода могла добити корисне примене. Овај предлог заслужује да се узме у обзир (*d'être pris en considération*) и ја ћу радо видети, ако освештење (*consécration*), које даје ово писмо резултатима већ добивеним, узмогне одлучити одборнике, да вам даду питомице за ваше курсове.

Примите, и т. д. Министар јавне наставе и уметности, Докроа“.

Овим признањем Гуенова је метода доста добила, али курсови, који се помињу на крају горњег писма, морали су још дуго чекати, док су се остварили. Истина извесан господин (Desmoulins) поднео је био предлог *Conseil-у général de la Seine*, да се оснује *Cours normal pour l'enseignement partique des langues vivantes*, који је био добро примљен, јер је *Conseil* одредио једног свог члана да се још једаред дефинитивно испита метода. И овај је испит ишао сјајан, још сјајнији од већ описаног, а Гуен буде позван, да начини план за поменути *Cours normal*. Гуен одиша и поднесе тражени план, али на жалост на томе је и остало, јер међутим било је пало министарство и с њиме и Докроа. Тампје истина је покушао, да настави започето, али се ствар непрестано одлагала и најзад и свршила, али тако, да је Тампје добио — орден, а Гуен — нетражен отпуст из службе.

¹⁾ Др. Брон, 146.

Док је Гуен тако славно прошао у Енглеској и свуд где се говори енглески, дотле је он у својој отаџбини прво добио наредбу, да не држи предавања по својој методи, под изговором, да се противи наставним плановима. Али то није било доста. Гуен је добио план рада, кога се морао најстроже држати и који је тачно одређивао шта има радити за свако пет и пет минута; доцније, кад је већ и сам Гуен помишљао, да остави службу, због овог притиска, отпуштен је из ове, без икаквих података о узроку.

Него, Гуен је сад нашао заштите у париској општини. Априла 1893., на предлог једног члана општинске управе, донето је решење, по коме се оснива практична школа за живе језике (*Ecole pratique d'enseignement des langues vivantes*), по Гуеновој методи и под његовом управом. По томе решењу, даље, имало се прво почети с наставом немачког и енглеског језика и отворен је кредит у 15.000 динара за оснивање и за плате наставницима (двојици.)¹⁾

Ова је школа отворена 15. априла 1894., у *Rue Saint-Jacques* б. 250, у Паризу. Настава, која је бесплатна, почела је октобра 1894., и било је одмах око 260 ученика. Од октобра 1895. отпочело се у њој предавати шпански, а досад, по свој прилици, у њој се предаје и арапски. У дра Крона (с. 146—150) наћи ће читалац још неких интересних података о овом заводу, о коме пише у *Behrens*-овом *Zeitschrift-y, für französische sprache und litteratur* у Немачкој врло добро познати педагог *Rossmann*²⁾ у свом чланку *Wie lehrt man in Frankrerch die deutsche sprache* (како уче немачки у Француској):

„Ја сам не једаред хоспитовао (у Гуеновој школи) и имао сам прилике, да се дивим великом ученичком интересу, као и вештини и одушевљењу свих наставника. Ја сам био задовољан брзином, којом су схватани низови реченица, као и о лепом знању (*hübsche Kenntnisse*), које су задобили ученици већ за шест недеља. У њих је било већ толико образовано мишљење на туђем језику, да је често на питање учитељево о значењу неке речи туђег језика, ученик одмах нехотице изводио дотични покрет, а да се тек један часак по том морао присећати речи свог матерњег језика“.

Ово признање Росманово одиста не значи мало, кад се још узме, да је он присталица сасвим друге методе, отуд не без права узвикује др. Крон (с. 150, са које је и горњи цитат): *Anerkennender kann sich der vertreter einer konkurrenzmethode wohl kaum äussern.*³⁾

Него да идемо даље, да рекнемо укратко још како стоји Гуен у другим земљама, сем Енглеске и Француске.

Од 1893. Гуенова се метода употребљава у јавним школама и у Холанду за учење туђих језика. Њу је пренео из Лондона Л. Р. Н. Еукман, наставник више грађанске школе, која је највећи такав завод

¹⁾ Ово решење штампано је у *Bulletin municipal officiel de la ville de Paris*, 2. avril 1893, с. 872. Др. Крон, н. д. с. 148., доноси га у целини.

²⁾ Он је у друштву са *Schmidt*-ом написао између осталог књигу *Lehrbuch der französischen Sprache auf grund der anschauung* (Bielfeld & Leipzig, Velhagen & Klasing, 1896), која је врло позната и чији већ наслов показује, да се не слаже с Гуеном, који не потребује фактичке предмете и слике, него представе о њима.

³⁾ Са више признања од овога једва се може изразити представник једне конкуренционе методе.

у земљи. Еукман је прошао кроз лондонски семинар средишње школе за језике Свана и Бети и његовим заузимањем, као и других педагога, Гуенова система отпочела је улазити и у школе.

У Немачкој исто тако, као што је већ читалац могао видети, Гуенова метода је нашла доста и јаким бранилаца и почиње такође улазити и у јавне и приватне школе.

VIII

Као што је речено, Гуенову методу примењују увелико и у школској настави. Да би читаоци добили потпуну слику о Гуеновој системи, биће потребно, да наведемо и једну лекцију по тој методи. Т. з. серије или како би се изразио присталица друге које системе, текстови за наставу појединих језика, нису се могле добити у прво време друкчије, до преписом — они, који су прошли поједине језиковне курсове наравно да су имали и сав текст у рукама. Тек у последње време почеле су серије излазити и штампане у Француској и другим земљама.¹⁾ Лекцију, коју доносимо, узимају Гуен и његови енглески и амерички ученици, кад хоће код наставника да уведу у свој наставни поступак. Ми је доносимо по др. Крону (с. 91.—113).²⁾

Наставник (ученицима). Кад сад са мном овако радећи проведете читав час, ви ћете се мало по мало уморити и нехотице постати узнемирени. Кад то буде, ја ћу вас мало пустити напоље ради промене и да се одморите. Узмите, сад, тај је тренутак дошао; шта ћете радити? Изићи ћете из собе, јелте? Али пре тога морате отворити врата, јер скакати кроз прозор не можете и то би донело само казну, јелте?

Ученици. Јесте!

Н. Кад је тако, хајде да почнемо тиме, што ћемо по француски отворити врата. Ако лепо успазите, ви ћете сви — сви редом — још пре свршетка овог часа знати, баш исто онако као и ја, да кажете француски, шта све треба урадити, да се отворе врата. Сутра ћу вам показати, како се каже све што треба да се изрази француски, да се врата затворе, и т. д.

Дакле пазите: Хоћу да отворим врата од ове собе. Погледајте их само добро! Пре но што их одиста отворим, морам ваздан којешта друго урадити; то значи, да бих постигао што хоћу, ваља ми наћи средства за то. Која су то средства?

Белешка. Тражење радњи, које воде од почетка крају, ваља наставник да чини заједно с ученицима. При овоме сваки ће опазити, да ученици увек прескоче ову или ону међурадњу и тиме изазивају наставника да помогне.

1) Идем вратима,

2) Приближавам се вратима,

¹⁾ Париз, *Librairie Fischbacher*, или од самог Гуена. Знамо да их досада има само за енглески, немачки и француски.

²⁾ Њу ће ласно моћи прочитати и онај, који не зна француски, пошто се све редом речи често понављају. Ради још што лакшега читања ми смо где је требало означили од *прилике* и изговор. Од *прилике*, јер за фонетичку транскрипцију морали бисмо донети прво објашњење француских гласова и т. д., што би нас без потребе одвело врло далеко, да и не помињемо типографске незгоде, пошто штамарија нема потребних знакова за фонетичке транскрипције. Ваља нам јоште додати, да Французи ударају гласом увек на *последњи* слог, н. п. *арив* (*arrive*), *парфетман* (*parfaitement*).

- 3) Приближавам се вратима још више,
- 4) Приближавам се вратима све више,
- 5) Стижем вратима,
- 6) Застанем код врата.

Ово је тек први *корак* (*streich, schritt*), други и трећи одмах ће доћи. Али прво нек ми Н. Н. понови, шта сам све радио и рекао. (Ученик изводи фактички шест горњих радњи и говори при свакој шта ради).

Сад долази други чин, који тражи ове радње:

- 1) Пружам руку,
- 2) Дохватам кваку,
- 3) Окренем кваку,
- 4) Привлачим врата к себи.

Тако! Ко може сад да уради исто овако као ја и да речима каже, шта ради? (Сваки може, а један и учини). Врло добро! Сад ви мислите поштурно, српски је део лекције готов; није тако — врата још нешто ураде, и те радње сад ћемо набројити у трећем делу свог вежбања. Дакле:

- 1) Врата се отварају,
- 2) Врата се још више отварају,
- 3) Врата се окрећу на шаркама,
- 4) Још више се окрећу,
- 5) Пуштам кваку,

и тиме је радња *отварања врата* свршена — врата су отворена, широм отворена, и сад можемо напоље. (Понављање трећег корака и свих трију корака).

Белешка 1. То је увод у садржину вежбања (*übungsstück*), које се има прерадити, чији су делови везани један за други логички и хронолошки.

Прерада на француском језику даће ове напомене.

Белешка 2. Ниже напомене имају се постепено постићи из учитељева говора и ученичких одговора.

Н. Да бих вас научио разним деловима вежбања на француском језику, могу поступати на разне начине; да видимо, који је начин најбољи. Да вас повеселим (*amuser*) мало, рећи ћу прво реченичице онако, како би то учинио Француз: *Je marche vers la porte, je m'approche de la porte, je m'approche et m'approche encore de la porte, j'arrive à la porte, je m'arrête à la porte. — J'allonge le bras, je prends la poignée, je tourne la poignée, je tire la porte. — La porte cède, la porte tourne sur ses gonds, la porte tourne et tourne encore, et je lâche la poignée.* Јелте, како то чудновато звони! Ви нисте разумели баш ни једне речи! Да нешто узмем овај низ ставова понављати десет, сто, иљаду пута, вама би се свега досадило слушати и ви бисте се само уморили, али на крају крајева, не бисте ништа више знали, него ли и први пут, кад сте чули.

Узмите сад да вам понављам само први став. *Je marche vers la porte*¹⁾ једанпут, дванут и тако редом; тад бисте можда још и имали ту реченицу за неко време на језику и у уву. Али, како бисте научили другу, прву бисте заборавили и тако, једну научиш, другу заборавиш. За ово би ми требало не један час; не мени би требало да бих вас на-

¹⁾ Читај: Жљ (полувокал, скоро е) марш вер ла порт.

учио овом комаду читавих дана, недеља, месеца, па и онда бисте опет научили механички казивати ставове као папагај. Мали Француз, који разуме ове реченице и уме да их каже, по свој прилици, није их научио на описани начин.

Или би било боље да вас вежбању научим реч по реч? И то не би било ништа! Само једна реч празан је звук, неодређена стварка, није мисао, него само одломак мисли. Тим путем исто тако не бисмо стигли циљу. Останимо дакле код става. Ви ћете се сетити, да вам је мајка објашњавала као деци све што сте чули и видели и радили у облику реченице. Те су материне реченице биле увек кратке, сасвим кратке, јелте? Али, колико су биле кратке, опет су имале три речи бар. Али, како је већ и три речи потешко упамтити, мајка је употребила малу практичну вештину — она је најважнију реч у ставу нарочито истицала, н. п. у реченици „Идем вратима“, она је нарочито наглашавала (?) глагол „идем“, који показује радњу. Без глагола није могућа ни једна реченица, без њега су остале речи мртав, празан глас. Покушајте само, да начините реченицу без глагола, па да видите, хоће ли вас разумети ко, шта кажете. Глагол је права душа реченици, владар, цар над свима осталим реченичним деловима, он *управља* свима, како кажу граматичари.

Тиме, дакле, што мајка несвесно истиче глагол и радњу наглашава, дете научи за сразмерно врло кратко време говорити. Применимо тај поступак и ми данас и упамтимо прво француске глаголе из комада. Који су глаголи у првом комаду?

У. идем,
приближавам се,
приближавам се (још више),
приближавам се (још више и више),
стигнем,
застанем.

Н. Добро! Али сад само француски!
Идем вратима — идем.
marche — marche — marche.

Пазите добро шта радим (наставник практички иде). Тиме што понављам реч *marche* више пута, ја слушам природу шта ми казује; мало дете ради исто тако са сваком речи што је учи; тако су н. п. та-та, ма-ма, ту-ту, и слични облици резултат тога поступка. Дваред и триред поновити глагол, то је као француско крштење радње.

Дакле, још једном: *marche — marche — marche.*

2. Приближавам се вратима — приближавам се,
*approche*¹⁾ — *approche — approche,*

или боље

m'approche — m'approche — m'approche,

то значи *me* = мене, себе, *approche* приближавам, приближавам се вратима.

Пазите добро шта радим:

m'approche — m'approche — m'approche.

Још једном из почетка:

1. Идем вратима — идем,
marche — marche — marche.

¹⁾ Апрош, мапрош.

2. Приближавам се вратима — приближавам
m'approche — m'approche — m'approche.

3. Сад: Стижем вратима — стижем
*arrive — arrive — arrive.*¹⁾

Још једаред цело:

1. Идем вратима — идем.
marche — marche — marche.

2. { као горе

3. }

4. И најзад: Застанем код врата — застанем.
*arrête — arrête — arrête*²⁾,

или боље

m'arrête — m'arrête — m'arrête,

т. ј. *m'* = мене себе, *arrête* = станем код врата.

Сад смо готови с првим кораком. Ја ћу га још једном прећи, али сад само француски:

marche — marche — marche.

Разумете ли то сад?

После: *m'approche — m'approche — m'approche.*

И то?

Даље: *arrive — arrive — arrive.*

Можете ли то лепо замислити?

Најзад: *m'arrête — m'arrête — m'arrête.*

Да ли видите у духу, шта се догађа?

У. Видимо!

* * *

Н. Сад реци ти, Јоване, још једном српски, а ви Филипе и Драгутине, пазите добро на моје речи; одмах ћете и ви моћи!

Јован. Идем вратима — идем.

Н. *marche — marche* даље, Јоване!

Ј. Приближавам се вратима — приближавам се.

Н. *m'approche — m'approche — даље!*

Ј. Стижем вратима — стижем.

Н. *arrive — arrive — даље!*

Ј. Станем код врата — станем.

Н. Пазите: *m'arrête — m'arrête.*

Сад ти, Филипе, само француски! Не бој се, можеш ти то сасвим сам! Ако и погрешим једаред, не мари!

Идем вратима, т. ј. *à la porte*³⁾. *Porte* зове се та стварка тамо. Идем. Француски?

Филип. *marche — marche — marche.*

Н. Врло добро! Даље: Приближавам се ка *porte*, приближавам се.

Ф. *m'approche — m'approche — m'approche.*

¹⁾ Арив.

²⁾ Арет.

³⁾ Ала порт.

Н. Лепо! Сад стижем до *porte*.

Ф. *arrive — arrive — arrive.*

Н. Врло добро! И последње: Станем код *porte*.

Ф. *m'arrête — m'arrête — m'arrête.*

Н. Сасвим добро! Честитам! Као за први пут врло си лепо изговорио речи. Сад нек Драгутин понови француске глаголе, без српског.

Драгутин. *marche — marche*

m'approche — m'approche

arrive — arrive

m'arrête — m'arrête.

Н. Одлично! Ти си француски мислио, реку смо прешли, сад можете бацити у воду даску — српски језик — преко које сте прелазили.

Сад нам ваља научити целе реченице. Пре но што то отпочнемо, хоћу да вас на нешто подсетим, што сте и сами видели толико пута. На трамвају, у омнибусу, на лађи или на железници, видели сте и чули сте мајку или дадиљу с дететом. Тад сте могли опазити, како се дете убрзо узнемирило, како се попело мајци или дадиљи на крило или стало на клупу, да би могло гледати кроз прозор. Чим спази штогод, како се креће, одмах пружи прстић, показује предмет и назива га, али само једном речи, коју онајвише разуме само мајка. И мајка сад понови деци реч, изговори је правилно и јасно, и доврши реченицу, коју је малишан тек само наговестио. Детиња је реч скоро увек превод оне радње, која занима његову пажњу; и та реч може бити само глагол. И шта више и тамо, где дете само назове именом предмет, оно опет мисли радњу. Ово осећа мајка и отуд се не задовољава само тим, да даде право име за оно што дете види, него она увек прави целу реченицу, која изражава у целини, у вези, оно што је дете видело.

Тако ћемо и ми радити. Ви, као мало дете, представите у духу оне четири радње, о којима смо мало час говорили и изразите их француски глаголемским облицима; а ја ћу, потом, исто баш као мајка, правити потпуне ставове. Дакле, Јоване, кажи ми први глагол!

Ј. *marche — marche.*

Н. *Je ja — Je marche ка porte — la porte.*

Je marche vers la porte — vers la porte.

Видите ли правац? *vers — vers!*

Je marche vers la porte — Je marche vers la porte. А други глагол?

Ј. *approche — approche.*

Н. *Je ja — Je m'approche de la porte, de la porte — Je m'approche de la porte — Je m'approche de la porte.* Други глагол, Јоване!

Ј. *arrive — arrive.*

Н. *Je ja — J'arrive à la porte¹⁾ — à la porte.* Мој покрет руком јасно казује шта значи речица *à*.

J'arrive à la porte — J'arrive à la porte. А сад последњи!

Ј. *arrête — arrête.*

Н. *Je m'arrête à la porte — à la porte.*

Je m'arrête à la porte — Je m'arrête à la porte. Сад ћете се изненадити: слушајте само!

¹⁾ Жарив ала порт.

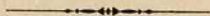
marche: *Je marche vers la porte,*
 approche: *Je m'approche de la porte,*
 arrive: *J'arrive à la porte,*
 arrête: *Je m'arrête à la porte.*

Јесте ли ме разумели?

Сви. Јесмо.

Н. То ми је мило. Видите, то је први део вежбања, који вам се пре десетак минута чинио тако чудноват и тежак. Исто тако ласно, као овај први корак, научићете и оба друга. Али пре него ли пређемо на други и трећи корак, хајде ради промене, да се поиграмо мало граматице (*ein kleines spiel in grammatik treiben*). Не треба да се бојите; граматика, коју ћемо ми учити, није никако тако сувопарна, као што ћете можда помислити; напротив, она ће вас развесељавати. Треба само знати како треба поступати с граматиком, па неће бити тако страшна. На почетку овог часа, рекао сам, да ћете научити до краја часа, француски, цео комад о *затварању врата*. Ви ћете не само то знати, него и нешто више, т. ј. ви ћете пре свршетка овог часа знати лекцију и прочитати и написати.

(СВРШИТЕ СЕ)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

НАЈНОВИЈЕ КЊИГЕ ЗА ОМЛАДИНУ

IV

Пупољци, књига за децу. Припремио *Д. Ј. Соколовић*, учитељ Грађ. Школе. Београд, електрична штампарија Тодора Х. Наумовића и друга. 1901. Стр. 75 и 5. Цена 0,50.

Г. Соколовић није поступио по општем правилу, те да на чело своје збирке стави најбољи књижевни рад, којим располаже. Међутим, не само у књижевности, него свуд у животу уметни људи на прво место стављају оно што је најбоље, да задобију тиме још у почетку симпатије читалаца, слушалаца или гледалаца. За тим, још уметници гледају да и заврше нечим добрим, како би крајњи утисак био што повољнији. Почетна и завршна тачка увек су од најјаче импресије, и обузимају у највећој мери човекову пажњу. Ту вештину знају говорници, песници, приповедачи, а да не помињем практичне људе, који немају посла ни с књижевношћу ни с уметношћу. Г. Соколовић је извесно и сам знао за ту тактичку операцију, али се, вероватно, није хтео њом послужити. Како ће му читаоци то примити није ми познато, али при овој оцени та ствар неће ући ни у отежавне ни у олакшавне околности. Сваки ће прилог бити оцењен за себе, а цела збирка одредиће се према основном смеру, ако се он даје видети из сабраних књижевних радова.

Збирка, рекох, не почиње најбољом стварју. На против, готово у целој збирци нема ниједнога рада — ни прозног ни поетског — који би био слабији од песме на челу збирке (*Рад*). Ја сам рекао „песме“, јер не знам како име да дам овој гомилици реченица поређаних једна испод друге тобож у облику стиха. Једна обична поука, исказана безброј пута у најразличнијим варијацијама, нашла је овде места у невероватно нескладном руху, у трајама, као што би Бранко рекао. Али камо лепе среће да су ове песничке траге и штогод налик на Бранкове. Па не

само то, него би било добро кад би ови стихови личили на стихове кога од најслабијих песника што у нас пишу по књижевним листовима. Ништа ни налик на то! У овој песми нема ни слика, ни ритма, ни одабраних речи, а да и не говоримо о песничком осећању, о каквој одабранијој идеји, о музичности стиха и т. п. Она је лошија од ма какве прозе, и ја не знам шта је спречило писца да оно мало свакодневних, надничарских мисли не искаже у обичном слогу. Изгледа да је песма производ каквог ђачића, и да је залутала случајно у ову збирку, па је приређивач из српског гостопримства није хтео избацити на улицу. Само две строфе да наведем, па ће читаоцу бити јасно све ово што је о песми речено. Њих ћу узети из средине, а и остале су такве исте:

Ево о том шта говоре
Најмудрији људи:
Човек ј' онда само срећан
Кад поштено ради.

— — — — —
Срећан зато, јер му живот
У радости тече,
Пријају му сан и храна
Вечите је среће.

У збирци има још три песме: *Пролеће*, *Сироче* и *Материце*. Песма *Пролеће* врло је слаба, готово тако исто као и песма *Рад*. У њој нема ничега песничког; она је сува, празна, убога. Тако пишу ђаци кад почињу стихотворски занат, и мени је чудно како је г. Соколовић могао пустити у своју збирку и овако безначајно стиховање. Песма треба својом садржином да изазове у читалаца извесне идеје и да побуди њихова осећања, а својим обликом да у читалаца развије укус за лепе изражаје. Оваким песмама, међутим, квари се и оно мало укуса што га ђаци развију читањем добрих дечјих песама. Јер, доиста, шта има лепога у овим строфама:

Пролеће је жива слика
Лепе наше младости
Ко млад ради, не лenuје
Доста му је сласти.

— — — — —
Зато, децо, у младости
Учит', радит' треба;
Тад' нам није у старости
Бојат' се потреба.

Овако певати може свако, и може увек; за то не треба ни дара ни спреме, ни пажње; једино што се тражи, то је да човек буде писмен, Не само што овде нема ни лепоте ни правилности стиха, но нема ни смисла. Какве су то *потребе* од којих се ваља човеку бојати? Требало је ваљда рећи *невоље*, али се писац бојао да не поквари онако „леп“ слик,

каким се сликују речи: *треба* и *потреба*, па је волео да каже и бесмислицу, само да одржи слику.

Песма *Сироче* једина је лепа песма у овој збирци. Она има 4 строфе од по 6 слогова у сваком стиху, а за тим долазе стихови од по 10 слогова, веома налик на Змајеве стихове. Има и у овој песми један незгодан стих („код два гроба дрема“), али је иначе песма лепа и осећајна.

Четврта песма *Материце* само је до половине песма, а после се наставља прозним слогом. Песма је пригодна, и као већина таквих песама доста је слаба. У њој нема ничега, што много пута није речено у сличним приликама било у стиху или у прози. Нешто је ипак боља од прве две, премда у њој има и неразумљивих стихова. Такав је нпр. почетак песме:

Још ће живет' Српство моје,
Јер га грли Српска Мати
Још ће певат', јер га сунце
Са добротом Њеном прати.

Извесно, ово је требала да буде каква лепа слика, али је испао замршен скуп нејасних реченица, које читалац с муком може разрешити. Прозни додатак не допуњује довољно прву половину, и више је предмет за новинарске извештаје него за деčју књигу.

*

Прозни радови почињу малим чланчићем: *Отаџбина*. Сумњам да ће деца пошто га прочитају имати јасан појам о томе шта је отаџбина. Чланак је врло кратак, написан сувим, непоетичним стилем, као да се односи на какву најобичнију ствар. Деци, међутим, не можете о отаџбини говорити, а да им не узбудите осећања, а то се може постићи само живим, занимљивим, једрим причањем. Треба умети ставити душу деčју у покрет и задовољити њихову наслеђену љубав према отаџбини откривајући све лепоте тога појма; треба им дати јаку слику, осветљену пуном светлошћу, која у исти мах обогаћава ум и изазива емоцију. Место овог слабог чланчића боље би приређивач учинио да је ставио одломак из Мажуранића: „Децo моја храбри заточници, вас је ова земља породила...“ или Јакшићеву песму *Отаџбина*, која је и поред свег свог реторизма ипак добра. Деца не би разумела сваки стих, али би јако патриотско осећање песниково, исказано у лепим стиховима, имало на њих велика утицаја.

Прича *Осим света* почиње као и у осталог света, а завршује баш доиста осим света. Ову тему обрађивали су и такви мајстори као што су Лаза Лазаревић и Јанко, а да и не помињемо Ику Вукићевића и др., али завршетак је у њих са свим друкчији. И разне деčје приче, у којима се износи како непријатељ непријатељу спасава дете свршују се све измирењем противника. Овде је одступљено од правила, и завршено

је као у причи *Два брата* од Еркмана-Шатријана. Само, овде није мотивисан завршетак. У приповетки може се примити много што шта, али само под погодбом да буде довољно вероватно, да проистиче из карактера радних личности и стипцаја животних прилика. Овде није тај случај. Главна је ствар у томе: ради чега су се завадили Јевта и Тривун? Не може се тако дуга и упорна завада тумачити само са две три речи о Тривунову карактеру. Лакосрд човек брзо се одерди; пакостан човек може ипак бити у привидним пријатељским односима с другим људима. Да се појми овако необичан завршетак; да један човек остане непријатељ другоме, који му је и дете од смрти избавио, треба или да је човек неко чудовиште, или да се живи у земљи крвне освете, или да је разлог завади необично јак.

Кад је писац пропустио истаћи узрок завади, требало је да нам боље прикаже осећање Тривуново после пожара. Ту се дала најбоља прилика за огледање карактера. То је моменат препорођаја за многе грешне душе; један од оних момената какве је Лаза Лазаревић умео онако уметнички обележити. Ако Тривун остаје стари, томе је узрок у његову карактеру, а карактер се тај морао најсилније изразити после несреће која га је снашла и оне велике, неисплатљиве услуге коју му је Јевта учинио. Писац је, међутим, све то олако прешао, и тиме је одузео причи уметнички карактер, и ако иначе у њој има и по неки тачан опажај.

Причица *Синовља љубав* приказује нам дванаестогодишњег дечка који је скочио у море да спасе свога оца од ајкуле. И у прошле две збирке има таквих прича, срачуњених чисто на ефекат. Изгледа да је већ постао обичан живот неупотребљив за дечје приповетке, те се прибегава најчуднијим пригодама, само да се каква морална поука што јаче истакне. Нема красијег осећања од љубави синовљеве према родитељима, али је и сувише сурово бацити једног доброг дечка у зубе ајкулине ради једне сврхе, која се да постићи без крви и погибије. Оваке приче премашују свој циљ и у место да појачају љубав према родитељима, оне само изазивају осећање језовите жалости.

Чланчић *Бока Которска* и ако је кратак, ипак је од користи за омладину. Боље би било да је израђен мало потпуније и са више вештине у опису и изношењу чињеница, али и у овом облику може се препоручити за читање. Врло је важно упознавати омладину са српским крајевима под туђином, јер се у самим школама, у оно мало географског материјала, једва добије и најосновније знање. Најбоље је разрађивати овај предмет у облику путописа, јер се чињенице лакше памте ако су изнесене уз какве занимљиве анегдоте и доживљаје.

Још су два чланка у овој збирци нека врста описа српских крајева. Ти су чланци: *Теле кула* и *на Чегру*. Они у ствари треба да су заједно, јер чине једну целину. Оба износе ствари довољно познате, а нису ни стилем ни садржином од какве веће важности. На против, штета

је што су један тако велики догађај и један тако знаменит споменик нашли овако слабо и безбојно приказивање. Не треба допустити да слабачке руке прихватају велики терет, и да о епохалним делима говоре нејаки књижевни радници.

У *Пуцолцима* сем лепе песме у прози: *Тичја исма*, има још само једна прича: *У молитви је спас*. Она је прештампана из „Невена“, као што је и приповетка *Осим света* прештампана из „Градине“. Цела се ова прича своди на молитве и кајање једног болесног грешника и завршује се смрћу његовом. Мора да јој је аутор какав богобојаљлив Немац, јер су канда само они кадри да на неколико страна муче и читаоце и једног болесника. Са чега се доброме Змају допала ова прича, не могу да разумем, осим ако његов литерарни укус није почео да слаби. Соколовића је извесно то и навело да причу прештампна, јер је претпостављао да се велики дејчи писац не може лако преварити. На жалост, десило се ино!

Од описа из природе унесена су у збирку два рада: *Пиринач* и *Горило*. Ова су чланка добра, нарочито овај други. Добро је што нису сувише дуги, јер је боље дати мање чињеница а добро изнесених, него нагомилати без великог реда једну масу разних факата. Чланак о пиринчу могао је бити и занимљивији, тим пре, што су испитивачи топлх предела извели о култури пиринча доста лепих описа

Остали чланци спздају у поуку, али нису повитет за нашу дејчу књижевност. Ово се нарочито Односи на чланке; *Хартија* и *Вредност тичјег гнезда*. Чланак *Хаџи Рувим* није друго до копија биографије овога заслужног Србина, израђена по Милану Милићевићу.

*

Збирка *Пуцолци* није велика добит за нашу књижевност ни избором материјала ни начином излагања. Све је то већ једном речено у нас, и речено је често и боље и потпуније. Оно мало чињеница којима ова збирка располаже могло је доћи до омладине и кроз школске читанке. У осталом, дејчој литератури, кад се већ хоће нарочито писање за децу, и не треба да је задатак дати деци разбацане неколике истине о спољном свету. Њом треба да се појачају виша и благороднија осећања и да се ум боље прилагоди размишљању и логичком суђењу. Лектира, ако није проста забава за дух, треба да стави у покрет духовну снагу у деце и да их поступно упути у познавању разноврсних природних и друштвених појава о којима школа не може дати обавештаја. Треба спремити децу да могу ући у ток домаће књижевности и наћи се у њеним различним правцима. То се неће постићи набрајањем ситних чињеница и сувим описима ствари и догађаја. То се постиже једино радовима од јаке литерарне вредности, у којих је и садржина значајна и облик уметнички. Питање како? скоро је претежније од пи-

тађа *шта*? Има много истина у литератури на које се не обраћа пажња јер нису саопштене погодним начином. Тако је и с најбољим идејама и најблагороднијим осећањима. Они остају без утицаја, ако носиоци њихови немају довољно вештине да их учине приступачним и да им извојују победу. И ако што често најдирљивије речи у устима невешта глумца постају извор смеха, тако поједине истине, извесне добре мисли, ваљана осећања и паметне поуке немају никаква значаја, ако се с њима рђаво манипулише. А кад се деси да слаба и неизвежбана пера узму у посао обична и незначајна факта и догађаје, као што је случај с овом збирком, онда човек може само жалити и време потрошено на израду збирке, и оно што се отме од деџе игре и школског рада за оваку лектуру.

V.

Бојана, књига за децу. Приредио *Раша Митровић* учитељ. Београд. Накладом књижаре Вел. Валовића. Штампано у штампарији С. Хоровица — Београд. стр. 80, Цена 60 п. дин.

У *Пуцолцима* има више научних чланака и описа, док су у *Бојани* готово све саме приче и песме. Збирке прве врсте лакше је саставити, јер је лакше задовољити захтеве који се постављају тој врсти лектуре. Ту се не тражи расправљање тешких, неиспитаних појава, тумачење загонетних процеса, описивање сувише сложених предмета, истраживање најскривенијих узрока. За популарне природне и историјске чланке у деџим збиркама не треба ни велике научне спреме ни много мисаоног рада. Факта и појави који су предмет таквих чланака долазе у ону групу о којој не постоји разноврсних и супротних мишљења. То су обично ствари утврђене у науци, неоспорне, тако рећи елементарне. Њих не треба расправљати научно, кад их човек намењује деџим збиркама. Довољно је описати их по најистакнутијим особинама, обележити их у неколико основних потеза, дати им најближа, емпиричка тумачења. Главна је ствар умети подесити начин писања да деци буде јасна истина о којој је реч. Та вештина ретко иде заједно с научном спремом, и за то се популарисању научних идеја одају или људи којима је драго народно просвећивање, или они који не могу да стигну у редове правих научних радника. За тим, има једна врста немирних природа, склоних на честа путовања по непознатим пределима, јако упечатљивих, жељних да своја опажања и доживљаје саопште и другим људима. Они не полажу право на научну обраду појединих питања, већ се задовољавају да открију по какав интересантан факат или да опишу по коју значајнију појаву. Сви ти радови, ако су доиста истинити, ако су јасно и разумљиво написани могу корисно послужити омладини. С историјским чланцима ствар је

иста. Остављајући правим научницима архивално испитивање догађаја, критично проучавање извора или дубоке социолошке студије, историчари другог реда, љубитељи историјске лектире и пријатељи народног просвећивања прихватају се поузданих и доказаних факата, те их у погодном облику саопштавају омладини и простом народу.

С приповеткама је већ тежа ствар. За поезију треба у опште много дара, за тим брижљиво проучавање друштвених појава и најзад велика композиторска вештина. Није довољно само наслућивати истину; треба је открити, бацити на њу довољно светлости, умети је начинити јасном, опишљивом. До душе, ако је реч о деџим причама, многи педагози неће захтевати да се особито пазе на потпуност уметничке обраде. Али за ту попустљивост у једном правцу они поопштравају своје захтеве у другом. Ослобођавајући песничке радове испод строгог надзора Естетике, они их тим јаче потчињавају Етици. С особитом брижљивошћу, и с правом цензорском осетљивошћу улазе педагози у проучавање белетристичких радова намењених омладини. Они, онако благи кад је реч о уметничкој вредности, готови су да строго осуде не само сваки рад у коме се ма и најмање вређају утврђени морални појмови, него чак и оне који су у том погледу неутрални. И док тако ради педагошка критика, дотле деџи песници, а још више приповедачи стоје пред разним тешкоћама. У првом реду разноликост моралних појмова отежава правилан избор и обраду извесне етичке идеје. Има мало ствари, и то у одређеном облику, које су ван спора, кад је реч о њиховој моралности. Иначе, већи део човекових радњи наизменично је обасипан похвалама и покудама од људи који имају супротна гледишта на морал. Што једнеме човеку, једној друштвеној групи, једној политичкој странци или једноме читавом народу изгледа као витештво, то другоме човеку, групи, странци или народу личи на злочин. Акције које у обичним приликама цео свет сматра као подлост постају у извесним моментима похвална врлина. Национализам је за једне свето осећање; други га држе за неку врсту проширеног егизма. Милосрђе, врлина уздигнута хришћанством на ступањ моралне заповести, поштована од великог броја моралиста сматра се каткад као увреда сиротном делу људства.

Па онда, кад у извесним тренуцима два добра осећања дођу у сукоб, коме од њих да се човек приволи? Србин или Немац у Аустрији, кад теже уједињењу свога народа не греше ли се о државну идеју зарад националне? Тодор од Сталаћа (у Цветићевој драми) бранећи град од Турака, у место да га по Ђурђевој заповести преда, не одриче ли послушност своме господару и не доводи ли у опасност уговорени мир зарад љубави према слободи своје покрајине? Брут, кад руши родитељско осећање зарад замишљеног благостања државног је ли злочинац или морални идеал?

Али, рећи ће се, такви случајеви не могу ни бити предмет децјих прича. Па лепо! Али баш да се окренемо и овим свакодневним људским радњама, наћи ћемо исто стање. Има неколико негативних а тачних упустава у погледу моралном: не кради, не отимај, не клеветај итд. Али не може се приповедач окретати непрестано у једноме узаном кругу, и држати се истоветних појава. А чим пређе на друге различне покрете друштвеног живота, одмах се тешкоће истављају преда њ. Најпре, једна иста акција може бити и морална и неморална, према томе каква је побуда ради које се чини. За тим, једна иста акција престаје бити морална чим је испод извесне мере или изнад ње; чим пређе свој минимум и максимум. Лаж је, тако се вели, смртни грех. Али замислите сестру Симплису из Игових *Јадника* и биће вам јасно да је њена лаж доиста света лаж, кад јој је разлог онакве природе. Или зар послушност није врлина? Али шта би рекли о непослушности детета коме су родитељи наредили да учини какво ружно дело? И онда, и при истој побуди, доброј и поштеној, та иста послушност постаје мана, ако се без мере захтева. Она убија самосталност у деце, смета развоју личне иницијативе, ствара од детета један прост механизам који се управља силом туђих речи. И скромност је призната грађанска врлина. Али у много прилика она спречава човека да у довољној мери развија своју снагу и да и себи и друштву допринесе користи својом активношћу. Па онда доброта и благост! Живот показује много случајева где не треба бити ни благ ни добар, јер се тиме омогућава читав низ злих дела. Хришћанство нас учи да љубимо и непријатеље своје, а кроз децје приче једнако се говори да треба чинити добра и ономе ко нам зло чини. А треба ли то применити и на један цео народ, кад је реч о његовим непријатељима? И како да се то сложи са толико хваљеном борбом за своју отаџбину и народ?

Има једна лепа прича о двојици путника од којих је један сео уз топлу пећ а други се измакао на крај дворане. Први је викао на сувишну топлоту, а други се жалио на јаку хладноћу. А требало је, вели прича, да се онај први нешто одмакне а други мало примакне, па би се обојица задовољили. Та прича, примењена на тврдицу и распикућу, важи тако исто за многе моралне акције. Чим се пређе извесна граница, чим се измени побуда, чим се појаве рђави резултати, одмах се јавља опасност да морална радња изгуби тај свој карактер.

Тако стоји ствар са сувременим моралом, који не може да иде упоређо ни са хришћанским ни са философским. И кад се жели да се такав морал, подељен на веће и мање количине, улије у децје приче, рескира се да се да готово за вересију. Уносећи у причу тенденцију, покушавајући да се она нарочито истакне, често се сасвим одузме причи њена уметничка вредност, зарад какве моралне поуке сумњиве вредности. И тако у место једне позитивне добити имамо чисту штету. А међутим

од добрих уметничких прича, ако се одстрани такви производи у којима има нечега за децу штетнога, неоспорна је корист и по осећање и по интелекат. Треба само одабрати радове приступачне децјем разумевању, оне у којима је осећање истинито, замисао добра, обрада ваљана и које откривају деци важне животне појаве. Таква лектира вреди много више по све наменшене децје приче, хладне, беживотне, израђене у облику претње, предике или савета. Оне прве узбуде осећања, прошире круг децјих идеја, изазову читав процес размишљања, док ове друге у једном немилом тону саопште деци оно што она и иначе сваки час чују. Најбоље су приче и песме у којима уметнички и морални елеменат пријатељју, али ако се један мора жртвовати боље је очувати први. Једина је погодба да у таквом уметничком производу не буде ничега неморалног, и да предмет његов буде од што веће важности.

* * *

У *Бојани*, има пет песама и најслабија је и овде дошла на прво место. Она је требала да буде патриотска, али је у њој тако мало осећања и толико је обликом својим лоша, да не може имати никаква утицаја. Стихови су јој слаби, слик скоро никакав, мисао свакидашња. Од осталих песама три су чика Љубине (*Марко; Мати; Мала козарица*) а једна од Николе Богосављевића (*Басна о јелену*). И оне су све без велике вредности. Чика Љуба није имао среће у стиху. Његове духовите идеје, његове красне реченице, његова поетична проза, све је то добијало неки тамничарски израз у оковима стиха. Њему је требало прозне слободе у исказу, као што је Његошу за његове ђенијалне мисли требао стих. И као што је Његош губио своју чаробну моћ чим се одвајао од стиха, тако су изражаји чика Љубини добивали неку болесничку тромост кад је покушао да их устихови. То се најбоље опажа на његовим децјим песмама. Према Змајевим оне изгледају као вештачко цвеће према природном или као лутка према живом детету.

Од прозних радова најбољи су *Деда и унук*, *Слеп коњ*, *Крађа*, и *Марија*. Прва је ствар кратка али врло дирљива, и потпуно вероватна. Такве су ствари врло ретке, и у нас су махом народне. (Те је врсте и народна песма о мајчином срцу, која је врло слична познатој Ришпеновој песми). У овој причи је на један веома срећан начин исказана велика морална идеја, а није повређена уметничка вредност, нити се огрешило о истинитост. Прича *Слеп коњ* слична је по идеји првој, али је слабија, а обе су већ и раније биле штампане. *Крађа* је израђена по једној Јанковој причи, а у *Марији* је основна замисао врло лепа (и ако није нова), али је израда могла бити много боља.

Ове четири приче имају и добру поуку и ваљану обраду. Остале су слабије, јер нити им је садржина од велике вредности, нити се одликују својом обрадом. Неке су од њих израђене у облику новинарских

потпица (*Не кунџ се криво, Два путника, Присебан дечко*) а неке нису ништа друго него рђаво удешене моралне поуке (*Ругав нос, Богаство, Ко за туђом вуном пође, сам острижен кући дође*). Није за децу прича: *Кћи оцу мајка*, јер је то и иначе врло слаба народна прича. Још је чудније како је приређивач пустио причу: *За што киша пада на вазару*, кад у тој причи излази Христос у сасвим рђавој светлости. Како се то слаже с оним што учитељи у школи предају? Може човек разумети да се у науци другачије говори но у религији, али кад је већ реч о Христу и свецима, не може се допустити оваква апокрифна садржина, каква је у овој причи. Приповетка: *Ако Бог хоће* — може пореклом је из неких пошалица новинарских и није јој било места у овој књизи.

Бог је праведан, једна грозна прича већ је неколико пута штампана као „истинит догађај“. Једна је варијација стигла чак до „Отаџбине“, а и Чехов има сличну причу. Не знам да ли и о томе постоје акта у суду, као о ономе што је у Јабланићевој причи *Јарко ће сунце проказати* испричано, али налазим да оваким причама није места у дејим збиркама. Треба једном престати с тим методом: да се деца заплашавањем уче да буду добри и честити грађани. Почело се и у књижевност увлачити нешто горе но што је у обичном животу плашење деце Јеврејима и Циганима. Ако не буде дете пажљиво, запалиће кућу, ако се игра маказама, истераће око, ако трчи низ степенице, сломиће ногу. Ко покуша да другог убије, убиће своје дете, ко се закуне криво, помреће му цела породица, ко слаже, десиће му се страшна несрећа! По дејим збиркама само видите крв, осећате мирис паљевине, чујете јавк и вриску рањених и осакаћених! И то је тобож неки морал и нека уметност. После такве лектире у младости, треба деци кад одрасту дати Монтенена и Габорјоа, па је овако накардно васпитавање лектиром довршено.

И у овој збирци има један дечко који је убио курјака. Изгледа као да курјаци немају већих непријатеља но што су ненаоружани дечаци. Један убија тојагом, други му стрица руку у уста те га угуши, трећи га ухвати рукама за капицу, па га после удави у потоку; нека девојчица (чак и оне огласише рат курјацима) истина није убила, али је отерала штаном курјачицу. И кад погледа човек, ако потраје ова ратоборност дејца, нестаће скоро курјакова, те ће народни песник морати рећи: Пожелеће шуме курјакова, ал' курјака више бити неће.

Прича *Јеврејин и Србин* чудна изгледа у овакој дејој збирци. У њој се износи како је Србин подвалио Јеврејину користећи се његовом лакомошћу за новцем. Ова шала по себи није лоша; чак се може рећи да је пријатна, али не хармонира са осталим материјалом збирке. У осталом ни друге приче из ове збирке немају додирних тачака, те изгледа да приређивач није имао готово никаквих руководних принципа при изради збирке. То се нарочито види и по томе што је у дејју збирку унео „народне лекове“, па говори чак и о леку против опадања косе.

Шта то треба деци, Бог ће знати. Тако исто и у рубрици *мудре изреке* има пуно ствари које деца не могу разумети, а има их које личе на размишљања Ивана Герасимовића Залетајева (шта је живот? Сенка која крај нас промиче.; Живот је само један тренутак а тако исто и смрт.; Непостојаност је болест од које пате подле душе; Ако живот не метеш на коцку, никад га нећеш ни стећи и тп.)

Међу досеткама она прва нити је добра, нити је нова. Остале још могу поднети, али ни оне нису ништа ново.

Остала је још једна рубрика: *дечје игре*. У њој има једна врло ружна игра (*жандари и хајдучи*). Не може човек да нађе довољно речи да покуди уношење ове игре у дечју збирку. После стрељања Бркића и другова узела је овака игра огромна маха. Деца имају инстинкт да подражавају злим делима, ако никако другојаче, а оно у игри. Ту се, у маломе, задовољавају дечје ружне страсти. И родитељи и учитељи имали су муке док су сузбили ову игру у којој се испољавају антисоцијалне наклоности и жеља к авантурама ове врсте. И сад, у једној дечјој збирци која је намењена моралном васпитању уче се деца да се у игри деле на хајдуке и жандаре, да једни друге хватају, да им везују очи, и да се чак врши и стрељање. И онда се не треба чудити кад из таквих игара произиђе вешање, као што се то некад у истини десило. Или, што је још чешће, кад, овако навикнута на играње хајдучије, деца у својим свађама употребе ножиће и батине! Паметни педагози гледају да од деце одстране све игре у којима се појављује могућност да се развије наклоност ка изгредима, а ево овде се, истина у шали, врши чак и стрељање. Ама и шала вреди кад је паметна, а од оваке шале Бог да сачува и Швабу, а камо ли српску децу.

* * *

Изгледа да су у нас приређивања дечјих збирки узели у своје руке учитељи. То је у осталом лепо, јер је њима и поверено старање о моралном васпитању деце. Али то још не значи да сваки учитељ може вршити деликатни посао дечјег писца или приређивача збирака за децу. За тај посао тражи се извесна књижевна спрема: познавање дечје литературе у других народа, теоријско знање основних принципа, без којих не може бити доброг одабирања, познавање наше народне књижевности, извесна вештина у писању или прерађивању, и најзад извештан укус литерарни. Поред тога, само је тако могућно дати добру збирку ако се пажљиво ради, ако радника руководи љубав према омладини, ако осећа задовољство у свом литерарном подухвату. Ко год се прихвата овакога посла из просте имитације другог, или из материјалних разлога, тај ни при најбољој спреми не може посветити довољно пажње одбирању радова. Отуда се у дечјим збиркама може наћи свачега, као на панађурима. Често

пута јављају се чланци који су супротни, или се на једном месту хвали нешто што се после неколико листова куди. То значи да недостаје спреме или савесности у раду, или, на жалост, обоје. На критици је дужност да много озбиљнију пажњу обраћа на књиге намењене деци, но на оне које иду у руке одраслима. Тиме ће добити и деца и добри писци дечјих књига. Деца ће добити добру лектуру, а ваљани дечји писци ослободиће се штетне конкуренције. Нека престане писање дечјих књига бити нека врета трговине и нека постане частан и користан књижевни рад, па ће у таком раду бити доста и славе за писца и користи за читаоце.

Ј. Прод.

БЕЛЕШКЕ

ЗАНИМЉИВА УПОРЕЂЕЊА БРОЈНИХ КОЛИЧИНА

Од Н. В.

1. Шта је милијон?

Свакоме је познато да је милијон хиљаду пута по хиљаду. Њега је лако написати (1 000 000) а још лакше изговорити; али милијон избројати — у чему се и састоји прави појам о њему — то није лако.

Замислимо један еспањски сандук у облику кубнога метра т. ј. да је у шуљбини метар дугачак, метар широк и метар дубок. Нека је тај сандук пун кликерима пречника 1 см. или коцкицама — кубним сантиметрима — којима је свака ивица по 1 сантиметар. Таквих кликера или коцкица у томе сандуку мора бити управо милион

$$(100 \text{ см.} \times 100 \text{ см.} \times 100 \text{ см.} = 1\,000\,000 \text{ куб. см.})$$

Да би се тај сандук кликера или коцака пребројао, бројећи по 50 комада на минут и свакога дана по 8 часова, требало би једноме човеку скоро 42 дана.

Пошто се изброји за минут 50, за сат се може избројити 3000 а за 8 сати (т. ј. на 1 дан) 24000 комада; и према томе, да се изброји милијон, требало би онолико дана колико се пута 24000 садржи у 1 000 000 т. ј.

$$1\,000\,000 : 24\,000 = 41 \text{ дан, } 5 \text{ сати и } 20 \text{ минута.}$$

Динар у сребру тежак је 5 грама, и милион динара у сребру морају бити тешки 5 000 000 грама или 5 000 килограма. Кад би сваки човек носио по 50 килограма, требало би 100 људи да понесу милион динара у сребру.

Пре неколико година једна учитељица у Лондону казнила је своју ученицу, задавши јој кућевни задатак, да јој од 1 200 000 једнако одузима по 150 док јој ништа не остане. Родитељ је оценио, да детету треба само за једно одузимање барем 5 минута и израчунао је, да би за израду истога задатка требало 666 часова и 40 минута непрекиднога ради; или, радећи дневно по 8 часова, да би требало више од 83 дана. Разуме се да је дотична учитељица зато била отпуштена из службе.

2. Шта је милијарда?

Хиљада милиона зове се милијарда.

Милијарда динара (1 000 000 000) у сребру била би тешка 5 милиона килограма т. ј. 500 пуних теретних вагона сваки вагон по 10 000 килограма или 12 и по теретних возова и у свакоме возу по 40 вагона.

Кад би један човек бројио по 50 на минут, бројећи по 8 часова дневно, требало би му 42 000 дана или 115 година.

Пет милијарда динара у злату — колико су Французи платили Немцима после рата 1870 — тешко је преко 1 500 000 килограма (рачунајући наполеон нешто више од 6 грама) или 150 пуних теретних вагона злата.

Пречник једног динара је 23 милиметра, и кад би се милијарда динара поређала у један ред — један до другог — та би дужина износила 23 милијарде милиметара или 23 милиона метара или 23 000 километара. Кад би човек хтео да пређе пешке ту дужину, путујући дневно по 50 километара, требало би му управо 460 дана,

Милијарда и 740 милиона динара — поређаних у ред, један до другог у истоме правцу — била би довољна да се направи сребрни низ около целе земље и то по полутару, т. ј. по највећем кругу на земљи.

Пречник једног динара је 23 милиметра, а дужина земаљског полутара је 40 милиона метара или 40 милијарда милиметара. За низ од 40 милијарда милиметара треба онолико динара колико се пута 23 милиметара садрже у 40 милијарда милиметара т. ј.

$$40\,000\,000\,000 : 23 = 1\,739\,130\,435.$$

3. Кад је проналазач игре *шаха* тражио за награду, да му се да: на прво поље шахове табле 2 зрна пшенице, на друго 4, на треће 8, на четврто 16 итд. (све дупло) до последњег — 64-ог — поља (толико поља на табли има), чудили су се тој скромној тражњи: али кад су израчунали колико му пшенице треба дати, упропастили су се, јер су нашли, да би му требало дати скоро 184 и по милијарде пуних вагона пшенице т. ј. више него што износи све жито које се на земљи прибере за 725 година.

Поред простог рачунања, сабирањем бројева 2, 4, 8, 16, 32 итд. до 64 сабирка закључно, то се да лако израчунати и помоћу логаритама.

Ако је X број зрна, то мора бити:

$$X = 2^{64} \text{ или: } \log. X = 64. \log. 2$$

$$\text{или: } \log. X = 64.0,301030 \text{ или}$$

$$\log. X = 19,265\,920 \text{ а одавде:}$$

$$X = \sqrt[64]{19,265\,920} = 18\,446\,764\,255\,331\,900\,000 \text{ зрна.}$$

Ако су 10 зрна пшенице тешки 1 грам, то у горњем броју зрна има 1 844 676 425 533 190 килограма пшенице. А пошто за један вагон треба 10 000 килограма, то у овоме броју килограма има 184 467 642 553 вагона.

Да околику количину пшенице земља не производи ни за 725 година доказује се овако:

Цела земљина површина (мора, језера, и копно све уједно) има 509 милиона квадрат. километара. И кад би цела та површина била једна плодна њива засејана пшеницом, па кад би сваки квадратни метар уродио са по 3 килограма и 623 грама — што је немогућна, тек би се добила толика коли-

чина пшенице koliko је требало дати проналазачу игре шаха. Али нема ни двестотинити део целе земљине површине која се житом сеје, а поред тога квадратни метар њиве не може дати ни један килограм пшенице. Дакле две стотинити део од 509 милиона крад. километара или: 509 000 000 000 000 квадрат мет.: 200 јесте:

2 545 000 000 000 квад. метара.

Кад би сваки квад. метар дао по 1 килограм ишенице, то би за годину дана земља дала 254 500 000 вагона, а за 184 467 642 553 вагона требало би онолико година колико се 254 500 000 вагона садрже у 184 467 642 553 то јест $184\,467\,642\,553 : 254\,500\,000 = 725$ година.

4. Да је неко дао *једну пару* под интерес на интерес по 6% оне године кад се је Христос родио, колика би сума новаца данас била? Одговор на ово питање, без рачунског доказа, био би невероватан.

Бидејте неки капитал да на приход по 6%, па се интерес никако не узима, него се сваке године придружује капиталу, онда се тај капитал мора после 12 година удвојити. Према томе:

Од 1 паре после 12 година мора бити 2 паре

24 4

" 36 " " " 8 "

" 48 " " " 16 "

и тако даће, после сваких 12 година претходни се капитал мора удвостручити. У току од 1900 година то удвостручавање мора бити онолико пута колико се 12 година садрже у 1900 година, т. ј. скоро 159 пута.

Ако се редом нађу сви ти бројеви: 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, 512, 1024 и т. д. последњи број т. ј. 159-ти по реду, мора показивати ону суму на коју би једна пара под интересом на интерес по 6% порасла од Христовог рођења до данас.

Тај се рачунски посао много лакше врши помоћу логаритама:

Ako je X tražena suma na koju bi jedna para porasla pod interesom na interes 6% za 1900 godine biće:

$$X = 1. (1,06)^{1900}; \text{ а одавде:}$$

$$\log. X = \log. 1 + 1900, \log. 1,06$$

$$\log. X = 0 + 1900. 0,025306 \text{ или}$$

$$\log. X = 48,081400$$

Дакле у траженом броју (пара) мора бити 49 цифара и тај број је немогуће изговорити.

Из $\log. X = 48,081\,400$ налази се да је:

$X = 1\ 206\ 147\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222\ 222$ up.

Или ради лакшег рачунања:

1 206 147 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 пара.

Што чини у динарима :

12 061 470 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 динара.

WWW.UNILIB.RS

Ако је цена злату по 3 динара грам, то би се за овај број динара могло купити:

4 020 490 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 грама
злата или:

4 020 490 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 килог. золота.

Пошто је злато теже од воде скоро 20 пута, то један килограм злата запрема простор нешто више од 50 куб. сантиметара. Према томе запремина горњег злата мора бити :

201 024 500 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 000 КУБ. СМ.

$$= 201\,024\,500\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000\, \text{күб. десм.}$$

= 201 024 500 000 000 000 000 000 000 000 000 куб. метара

 $\approx 201\,024\,500\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000$ куб. деkamетара
$$= 201\,024\,500\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000 \text{ кв. гектометра}$$

$\approx 201\,014\,500\,000\,000\,000\,000\,000\,000\,000$ куб. километра.

Кад се зна, да цела земља има запремину околу 1 082 000 000 000 куб. километара, онда је горња запремина злата (колико вреди једна пара после 1900 година) већа од наше земље:

185 790 000 000 000 000 пята.

(Сто осамдесет и пет милиона, седамстотина деведесет хиљада милијарада).

А како је сунце веће од наше земље скоро 1 500 000 пута, то је иста количина злата већа и од самога сунца, ни мање ни више него 123 860 000 000 пута.

Дакле једна пара дата под интерес на интерес по 16 процента пре 1900 година вредела би данас толико колико једна огромна лопта злата, која би била преко 123 милијарде пута већа од нашега сунца — које је иначе милион и по пута веће од наше земље — Невероватно али истинито.

Површина земље и упоређење површина на њој

5. Земља личи на допту, која је на стожерима мало спљоштена.

Пречник земљине лопте на полутару дугачак је 12754 километара, а онај што спаја стожере је 12711,5 километара. Разлика између та два пречника је 42,5 километра. Према томе је средњи пречник земље 12733 километра, средњи пречник (r) = 6366,5 км.

Ако се површина земљине лопте означи са P биће:

$P = 4 \pi r^2$... где је $\pi = 3,14159$ (Лудолфов број т. ј. број који показује колико се пута пречник може опружити на обиму круга).

Заменом је $P = 4.6366,5^2 \cdot 3,14159$.

Или, кад се изврши означено рачунање:

$P = 511\,305\,374$ квадратных километров

Или, ради лакшег упоређивања, $P = 511$ милиона квадратних километара.

Кад се квадратни километар представи квадратним милиметром, онда би површина целе земље према површини једног квадратног километра изгледала, као квадратно двориште које је дугачко и широко по 22 метра и 612 милиметара према једној квадратној тачки која је милиметар дугачка и милиметар широка.

6. Ако је површина земљишта, на коме лежи Београд, 5 квадратних километара, онда та површина на површини земље изгледа као једна тачка од квадратног милиметра на површини неког равног квадратног дворшта, које је дугачко и широко по 10 метара и 104 милиметра; јер је 5 кв. километара мање од 511 000 000 кв. км. 102 200 000 пута. А квадрат коме је страна 10 м. и 104 мм. или 10 104 милиметара има површину 102 090 816 кв. милиметара.

Краљевина Србија, која има скоро 50 000 квадратних километара, изгледа на целој површини земље од прилике као квадратни сантиметар на површини квадратног стола, коме је ивица 101 см. Јер је 50 000 кв. км. мање од 511 милиона кв. километара 10 220 пута; а у површини квадратног стола с ивицом 101 см. има 10 201 кв. см.

7. Рачуна се, да на земљи има 1600 милиона живих људских створова (људи, жена и деце).

Кад би се сви ти двоношци скупили на једну равницу, па да стану по четворо на један квадратни метар; они би покрили површину од 400 квадратних километара; а то је круг с полупречником од 11,5 километара. Тај круг, на коме би се сви земаљски двоношци налазили, имао би обим само 72,5 километара, и без сумње да би га пешак обипао за један дан.

Та површина покривена људским створовима изгледала би на површини целе земље као једна округла тачка, с пречником нешто мањим од милиметра, на квадратној табли, којој је свака ивица по 113 сантиметара дугачка. Јер је површина од 400 кв. километара мања од површине целе земље 1 277 500 пута. А у квадратној табли, којој је ивица 113 см., има 1 276 900 квадратних сантиметара.

Земљина запремина и разна запреминска упоређења

8. Запремина сваке лопте израчунава се, кад се њезина површина помножи трећином свога полупречника.

Сматрајући и земљу као правилну лопту, којој је полупречник 6366,5 километара, а површина 511 305 374 квад. километара, запремина њезина мора бити:

$$K = 511\,305\,374 \times 2122,16 \text{ кубних километара,}$$

$$\text{или: } K = 1\,085\,071\,812\,487$$

или округло, ради лакшег упоређивања, 1 085 милијада куб. километара.

За приближно појимање ове запремине, замислимо да један кубни сантиметар представља кубни километар; онда би запремина земље према кубноме километру од прилике изгледала као једна коцка, која је 100 метара дугачка 100 м. широка и 100 м. висока, према коцкици од једног кубног сантиметра; јер таква коцка запрема 1 000 000 куб. метара, или 1 000 000 000 куб. десиметара, или 1 000 000 000 000 куб. сантиметара, т. ј. скоро онолико колико у запремини земље има кубних километара.

Још разумљивије: Запремина земље према кубноме километру изгледа као лопта с полупречником 6 метара и 366 милиметара према једном кубном милиметру. Јер таква лопта запрема 1 085 000 000 000 кубних милиметара.

Према томе, нека коцкаста планина километар дугачка, километар широка и километар висока, на земљиној површини, изгледала би онако исто као што би изгледало једно коцкасто зрнце, коме је свака пвица један милиметар на некој лонти, којој је пречник 12 метара и 733 милиметра.

9. Највеће планине на земљи — Хималаји — са својим највишим висовима, који стижу до 9 километара над морском површином, као и највеће морске дубине које такође стижу до 9 километара, према величини земље не изгледају веће, но што изгледају оне најобичније квржице на поморанџи.

Кад се сабере највећа висина планине (9 километара) с највећом дужином мора (9 километара), значи, да од најниже до највише тачке на земљиној површини има једва 18 километара, а то је тек 707-ми део земљинога пречника. Што значи, да та неравнина изгледа као дебљина једнога листа обичне хартије према дебљини књиге од 707 листова исте хартије — која би сигурно била дебела више од једног десиметра.

Дакле земаљске планине на њезиној површини морају изгледати као што би на дечијој лонти од гуме изгледали изцењени комадићи обичне хартије.

10. Кад би се све неравнине на земљиној површини уравниле, т. ј. кад би се брегови и планине сасуле у морске дубине, тако да чврста површина буде потпуно равна; онда би чврста кора земљина била обливена водом — морем, — Рачуна се да би дебљина воденог омотача била од прилике 100 метара.

Тај водени слој на земљиној површини био би од прилике дебео као онај водени слој влаге на дечијој лонти од гуме, кад се иста из воде извади. Или као она танка кожица што обавија беланце кокошињег јаја испод љуске, јер је 100 метара према подупречнику земље 6366 километара или 6366000 метара, као дебљина најфинијег филс-папира према дебљини књиге од 63660 листова истога папира.

11. Ако се узме да би у прављену површину земље омотавао водени слој који је 100 метара дебео; онда би запремина целокупне воде на земљиној површини морала бити нешто већа од: 51 100 000 000 000 000 кубних метара. (Овај број добија се, кад се површина земље 511 милиона квад. километара претвори у квадратне метре т. ј. 511 000 000 000 000 па се помножи са 100) или:

51 100 000 000 000 000 куб. Декаметара, или:

51 100 000 000 куб. Хектометара, или:

51 100 000 куб. Километара.

А ова је запремина мања од запремине целе земље 21 234 пута.

Према томе, запремина целокупне воде на земљиној површини према запремини целе земље изгледала би као један кубни сантиметар према коцки, којој је ивица скоро 28 сантиметара, јер овака коцка има у себи 21952 куб. сантиметра.

12. Ако на земљи има 1600 милиона људи, жена и деце, па ако свако чељаде једно на друго запрема простора по 50 кубних десиметара, онда сви живи двоношци запремају простор $1\,600\,000\,000 \times 50 = 80\,000\,000\,000$ куб. десиметара или 80 милиона кубних метара. А то је запремина тек 0,08 или $\frac{2}{25}$ кубнога километра (јер у куб. километру има 1000 милиона куб. метара па је: $80 : 1000 = 0,08$).

Према томе, сви земаљски двоношци етали би — наслагани једно на друго — у једно квадратно језеро, које би било дугачко и широко по један километар и дубоко 80 метара.

А та би запремина изгледала према запремини земље од прилике онако, као кад би се упоредила једна квадратна плочица 3 милиметра дугачка, 3 милиметра широка и 0,1 милиметра дебела према некој лопти која би имала полупречник 14 метара и 6 десиметара. Јер је запремина дотичнога језера мања од запремине земље 13 562 милијарде пута. И ако се запремина дотичнога језера представи као кубни милиметар — односно као она квадратна плочина — онда се запремина земље може представити као лопта која је 13 562 000 000 000 пута већа од запремине дотичног језера; и та лопта морала би запремати 13 562 000 000 000 куб. милиметара или 13 562 куб. метара. А полупречник такве лопте био би 14 метара и 6 десиметара.

В.

ПРОСВЕТНИ ЗАПИСИ

Земља без штампе. — Та је земља — Персија. Док Цариград и Каиро имају ваљане штампарије, које растурају по свету много журнала и књига, Персија се до сад користи само литографисаним производима туђих књига и новина, чији је број, узгред буди речено, врло ограничен. У почетку XIX века била је у Табрису штампарска машина с покретним словима, која је наштампала извесну количину књига; ну у брзо је избачена из употребе. Два су узрока непопуларности штампарије у Персији: прво, што праве црте из којих су састављена слова вређају уметничко осећање Персијанаца; друго, што при штампању књига, писмена губе свој облик. Разлози, који приморавају Персијанца да у највишем ступњу цени и поштује доброг калиграфа, у исто време одвраћају га од, тако рећи, незнатних штампаних слова. Лепо написани рукописи, може се рећи, чини му исто тако задовољство, какво би чинило љубитељу и скупљачу реткости аутограф каквог великог човека или слика којег старинског вештака. У недостатку рукописа Персијанац је задовољан литографисаном копијом рукописа, само ако она има облик рукописа преписивача. Тешко је замислити колика се пажња поклања калиграфији на Истоку; довољно је рећи, да људи с великим образовањем годинама уче лепо

писање и находе велику корист у вештачком преписивању класичних производа. Но поред тога, што вештина лепог писања почиње губити по мало пређашње значење због јевтиниће литографије, ипак чак и сада одличан калиграф може стећи славу, која је равна слави кога песника или писца. На сваком тргу налазе се одвојене књижарнице; продавац у дугачком црном оделу и високој овчијој шубари седи на полу усред своје неразноврне робе. Као у опште на свима источним трговима, предњег зида у дућану нема; књиге су или поређане на полицама по зидовима или леже у гомилама на поду. Збирка је обично састављена из литографисаних издања Корана, уџбеника, омиљених песника и историка; али је избор незнатан. Сем тога, негде у углу је увек сакривен овај или онај рукопис, који је продавац књига или сам купио да га препрода или га је узео од кога у комисион. Многи чувени производи до сада још нису литографисани и постоје само у рукопису. Веома многи персијски писци дугују своју популарност само труду Индуса и Јевропљана. У осталом има и таквих песника, чији су производи растурени усменим причањем и уживају међу Персијанцима велики глас а нису литографисани. Обична домаћа библиотека Персијанца састоји се из арапске копије Корана, гдекојег песника, опште историје и речника. Велике су библиотеке ретке. Књиге нису поређане на полицама, него су наслагане једна на другу с корицама окренутом зиду; наслов ако га има, пише се на првом обрезу.

У опште персијска литература не налази се у ружичастом стању.

*

Крупова народна библиотека. — Међу многим корисним установама, које су заведене у фабрици Круповој у Есену, ради добра његових радника и службеног особља, недавно је установљена и бесплатна библиотека, при којој ће се у скором времену отворити и читаоница. Успех, који је постигла библиотека и који се види из извештаја у првој години њеног рада, врло је поучан.

Библиотека је отворена 1. марта 1889. год. и имала је у почетку 8.000 свезака. Одмах првих дана тражња књига била је врло велика: у току целих месеца раздавано је на читање више од трећине свију књига; просечно се раздавало дневно 310 књига, и за годину број изданих књига порастао је на 94.305! Сада, када је библиотека ступила у другу годину свога живота, тражња књига тако напредује, да се неки пут дневно издаје до 1000 свезака. Број књига прве године порастао је на 16.000 свезака, и при том дела, која су највише тражена, имала су по два и више екземплара. Занимљива је статистика изданих књига по одсецима: од 94.305 свезака долази свега 50% до 60% на белетристику, т. ј. на тако звано лако читање.

Вредни су пажње подаци о томе колико је читано класика народне литературе. Прво место заузима Гете: 347 свезака, затим Шилер — 338, Лесинг — 105. Од новијих писаца највећи број долази на Хајзе-а 832 свеске. Највећи број читалаца долазио је на географију и историју; сва дела поларних путописа свагда су била разграбљена; због многих читалаца морало се прибећи претходном пријављивању за књиге, које се желе. Велики је успех имала и литература енглеско-бурског рата. У опште у историјском одсеку највише је пажње привлачила војна историја. Сразмерно је била мала тражња књига у одсеку за вештине; у последње време тражња тих књига почела је да расте.

Ови огромни бројеви резултат су у неколико zgodног уређења Крупове библиотеке. Прималац мора одмах, чим добије књиге, да их увије пажљиво у спремљену за то хартију и да их врати опет тако увијене. Свака књига, поред тога што је укорићена, омотана је дебелом хартијом, на којој је написано: „Чувај ову књигу и врати је на време, јер и други желе да читају“. Враћене се књиге пажљиво прегледају. За кварење или мрљање књига кажњавају се тиме, што контролор забележи у књигу, коју имају сви радници, ту неуредност и удари нарочити печат, и после треће такве казне дотични губи право да се користи библиотеком. На 94.305 књига, које су издате прве године рада библиотеке, долазило је свега 111 више или мање покварених, и само 39 књига морале су бити замењене новима. Само једна књига била је изгубљена.

У извештају књижиначеву помиње се с хвалом како чак при великој навали света, није се ни једанпут кварио ред; радници се држе мирно и сваки стрпљиво очекује свој ред. И то време чекања да би се корисно провело, администрација библиотеке побринула се да застрје зидове дворнице сликама, чија се садржина с времена на време мења. Марљивост којом походиоци разгледају слике и читају натписе, врло лепо говори за уместност ове установе. Библиотека је отворена радним данима од 12 до 3 часа и од 5 до 7 часова у вече.

Разуме се, да је при тако великом раду библиотеке, потребан персонал радних чиновника и примена свију најновијих техничких средстава. Једним и другим Крупова библиотека располаже потпуно и главни библиотекар за кратко време је успео да је уздигне на угледан ступањ. Статистика бројева Крупове библиотеке довољно речито казује о важној улози, коју игра у наредном образовању вешто и паметно заведена библиотека.

*

Сигнал са планете Марса. — Недавно је Дуглас, професор лујелске опсерваторије у Аризони,¹⁾ привукао пажњу целог света својим извештајем, да је он посматрао на планети Марсу појављивање светлости, које није могао објаснити ничим другим, но као сигнал, којим се јављају становници Марсови. Допуштајући потпуно живот разумних бића на планетама, а нарочито на Марсу, наука ипак није дала особити значај овоме извештају; али је тим већу пажњу изазвао у образованих и необразованих дијетантских кругова. Сада професор Дуглас сам даје објашњење, које искључује у тој појави све што је необично, ма да оно од тога може бити добија више вредности у очима људи од науке. Професор Дуглас овако тумачи. Оно појављивање на Марсу, које је служило као основ моме тврђењу да је 7. децембра прошле године са те планете био дан „сигнал“ на земљу, у самој ствари био је прост облак на Марсу, који је био осветљен сунцем на заходу. Значи у ствари „сигнал“, али нам тај сигнал не шаљу становници планетине, већ нам он јавља да има атмосфере на Марсу.

Прошлых година на Марсу се опажао велики број таквих облака, и ако, колико ми је познато, они се нису видели за последње четири године. На страни планетиној, која је осветљена сунцем, астрономи готово никад нису видели облака. Ако су они састављени из танких перастих облака, они се не морају видети. Напротив, густи облаци треба да се виде, ако покривају површину планетину на довољно великом простору, премда они треба да омотају милион квадратних миља, да би се добро могли видети. На нашој

¹⁾ Аризона — једна од Сједињених север. америчких држава.

облаци често покривају још много веће просторе, и из факта што се облаци на Марсу готово никад не виде, долази се до закључка, да је ова планета необично сува. И заиста она нема океана, нема таквих површина, за које би се са сигурношћу могло рећи да су покривене постојаним слојем воде. Неки посматрачи сумњају чак и у то, да ова планета има довољно температуре, ради испаравања воде. Ипак има два знака да на Марсу има воде, као хемијско једињење: то је прво, снежно нагомиланање на половима планетиним и, друго, облаци, који постају видни при интензивном осветљавању са сунчане стране. Ти облаци пливају високо над планетином површином и услед тога, осветљавају се последњим зрацима сунца на заходу, кад је под њим све већ у мраку. По своме саставу они су вероватно приближни масивним нагомиланим облацима земљине атмосфере. Њихово средње растојање од планетине површине мора бити да је знатно веће од растојања, на које се подижу над земљом нагомилани облаци; можемо га рачунати управо у неколико миља; а један облак на Марсу, који је посматран 25. новембра 1894. године, налазио се на растојању 15 миља од планетине површине. Облак, посматран 7. и 8. децембра прошле године, био је опажен у јутру и видео се у току једног часа. Другог дана он је био мањи, као да се влага у неколико растурила.

Облак се образовао над пустињом к северу од велике тамне пеге на планети, а та се пеге зове Икариско море, која, како се држи, представља површину густо покривену биљем. Ова је околност важна са две стране. Она потврђује нагађање да се тамни простори јављају за то што она места с биљем имају више влаге, но она која окружавају пустињу. С друге стране појављивање облака на северној страни тога „мора“ указује да је у то време требало да има ваздушне струје у северном правцу. Ако се узме у обзир положај „мора“ односно екватора Марса, то правац ветра потпуно одговара правцу ветра који се опажа у ваздушној струји на нашој земљи у оним местима и у оно доба године, управо у доба тако званих пасатских ветрова. На тај начин, ми добијамо врло важно сазнање, да барем у екваторским зонама Марса и земље ветрови се регулишу једним истим законима. Ослањајући се на такву сличност, научењаци могу са сигурношћу изводити закључке, од закона по којима на земљи бивају ветрови, да по тим истим законима постају ветрови на Марсу; они могу да осећају унутрашње задовољство, видећи да се њихове претпоставке оснивају не на простим замишљајима. У томе се састоји важност тог „извешћа“, које смо добили са Марса.

*

Афрички телефон. — Путници су се чудили како афрички урођеници налазе могућност да са ужасном брзином преносе новости на велика растојања. Међутим ствар је проста: они употребљавају оригинални телефон од две врсте — познате величине издубљени слонови зуб и тамтам (tam-tam — оријенталски музикални инструменат у форми котура металног). Слонов зуб може да производи седам разних тонова помоћу круга направљеног од дрвене коре, који је намештен на спољној страни зуба у разним одстојањима од отвора. Звуци, које производи инструменат, могу се чути на даљини од много километара. Помоћу таквих примитивних телефона производи се предавање новости на 300 километара у један дан. Пре неколико година, када је Стенли Фале била још крајња факторија у слободној држави Конго, у месту резидента Лермана испрпала се храна. Он је хтео да пошаље курјера у суседну насеобину, али урођеници му рекоше да је транспорт са храном за факторију већ на путу и у то време налази се у Бумби, на растојању од 80 миља. После

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

недељу дана транспорт заиста стиже; пратиоци рекоше резиденту да су се у Бумби морали задржати, о чему су и јавили факторији „телефоном“. Недавно су супружници Гунне претрпели штету близу Банганије. У шети дан глас о несрећном случају стигао у Ниољ на растојању од 270 километара.

*

Прва женска апотека у Русији. — 5. јуна у Петрограду је отворена прва руска женска апотека с апотекарским курсевима. Установа ова, ново поље женског рада, била је предусретнута врло симпатично од стране државе и од стране друштва. Апотекарски посао врло је zgodно занимање за женске, а мисао да се он примени на том пољу, поникла је већ одавно.

1888. год. медицински је округ дозволио женскињу да ступа у апотеке с правом полагања испита за добијање апотекарске службе. Права, која су скопчана с том службом, иста су као и за мушкарце. Прва женска у Русији, А. Б. Лесневска, која је добила у војно-медицинској академији степен магистра фармације, јавља се као иницијаторка женске апотеке. Она је прва молила за допуштење да отвори апотеку, мотивишући своју молбу жељом да олакша женскињу не само приступ у апотеку, но и да му се да могућност да темељно може изучити теорију апотекарске службе ради добијања степена провизора; јер сем права полагања испита на степен провизора и магистра фармације, женскињу није било допуштено по садашњим законима и занимање у универзитетским лабораторијама заједно са мушкарцима. Оне, које су желе да добију службу на те степене, морале су осетити све неугодности припремања за испите у приватних личности и већином без практичних занимања при лабораторијама. Сад пак са отварањем женске апотеке са лабораторијом све су те неугодности уклоњене.

У ново-отвореној апотеци заведена је дупла замена, т. ј. ради се дневно седам часова да би део дана, који је слободан од занимања у апотеци, могао бити посвећен занимању на апотекарским курсевима у апотекарској лабораторији. Курсеви ће се отворити на јесен. Оне, које желе да посећују курсеве, већ се сада уписују.

Припрема за степен провизоровог помоћника држаће се два пута у години, трајаће по два месеца, према времену, које је одређено ради полагања испита у војно-медицинској академији. Припрема пак за степен провизора са двогодишњим курсом заједно са практичним занимањем хемијом, почело је 10. септембра ове године. За читање лекција позвани су приватни професорски доцент и асистенти професора медицинске академије и универзитета.

Што се тиче спољне стране, апотека је намењена не може боље бити. Све у апотеци сија чистотом, цео персонал ради у белим кућевним хаљинама на очи публике. Све то доприноси да се одржи чистота при раду. Један део прихода употребиће се на издржавање апотекарских курсева, и захваљујући томе, ово симпатично предузеће заслужује велику пажњу од стране друштва. Поздрављајући установу прве женске апотеке, немогуће је не пожелети ширење сличних установа. То дело отвара нов извор зараде интелигентном женскињу, које је неспособно за тешке физичке радове, ну које је потпуно способно да самостално зарађује себи хлеб.

*

Опанање насељена у Енглеској. — Мистер Голт Шулинг, сарадник енглеског друштва, доказао је у „Daily Mail“, на основу службених података, да је број рођених у Енглеској у току 19. века веома знатно опао.. Опанање

се опажа у свима деловима сједињене краљевине, највише пак у Енглеској и Уелсу. Тај процес овде напредује брже, но у Ирландији и Шотландској. За 25 година пре 1898. године, средњи број рођених опао је за 17 процената. Општи број рађања за 1894. — 1898. годину износи само 5,570.000 место 6,700.000, броја пређашњег прираштаја насељења. Другим речима, сваке године за ових пет година велико-британских поданика родило се мање за милион, него што се очекивало. Ово опадање прираштаја насељења у уједињеној краљевини узело је веће размере, но у осталим државама, сем Француске; ипак оно напредује у Енглеској брже но у Француској.

*

Грађанске школе у Француској. — За време прошлогодишње париске изложбе, као што је познато, био је и међународни конгрес за *школе на-родне*. Тај конгрес држан је 2., 3. и 4. августа (по н. к.) Четврта тачка програма тога конгреса била је о *грађанским школама*.

Само то, што је један овакав међународни школски конгрес обухватио и грађанске школе, казује нам да грађанске школе постоје свуда у свету и да не стоји мишљење, које се поводом наших грађанских школа протурало, као да такве школе нису потребне и да их други народи немају. Оне дакле постоје свуда, а састав им је у главном свуда сличан, и задатак свуда исти. Ми овде износимо шта је на поменутом конгресу изнето о грађанским школама француским.¹⁾

Француске школе грађанске постале су 1833 г., биле су унеколико промењене 1840. г., а г. 1850. биле су доста напуштене; али године 1881., 1886., 1887., 1893. и 1898. поново су уређиване и поправљане.

Циљ и тип француских грађанских школа је: 1. Допуњавање наставе код младежи која је свршила основну школу (јер само основно школовање данас није довољно). 2. Приправљање младежи за занатлиско и привредно занимање у опште.

Школе грађанске разликују се од средњих школа највише својом практичном наставом, а од стручних школа, привредних и трговачких, разликују се што дају опште образовање, сваком потребно за практички живот.

Круг програма грађанских школа у Француској који је прописан год. 1893., конгрес је усвојио; али је напоменуто, да се свакој општини, која грађанску школу отвара и издржава, оставља да програм своје школе прошири према својим месним потребама, (н. пр. у правцу техничком, машинском, пољопривредном, шумарском и др.).

Конгрес је највише ударио гласом на то, да програми грађанских школа не морају бити истоветни за све школе, него да се мењају и улешавају према потребама околине у којој је школа.

Програме сваке школе треба да уреди учитељско веће према потребама месним и према напоменама месне школске власти и људи из околине, који разумеју месне потребе. Тако састављене програме треба да прегледа и одобри виша школска власт.

Настава у I разреду треба да је једнака за све ђаке, а стручна предавања н. пр. из пољопривреде, трговине, индустрије треба да почињу тек у другој и трећој години.

На конгресу је изнет био предлог, да се, поред других стручних предмета, у *женске грађанске школе* уведе и предмет о домаћем газдинству, који

¹⁾ „Bes. Učit.“ бр. 6.

би такође почињао у другој години. Предлог тај примљен је с тим, да се тај предмет учи у свима женским грађ. школама, ма које врсте оне биле.

Што се тиче снабдевања потребама, одлучено је, да грађанске школе треба обилато снабдети не само наставним средствима, него и потребним справама и алатима за ручне радове.

Што се тиче ручних радова решено је, да њима претходе предавања теориска, нарочито из геометрије и цртања. При изради самих предмета пак, напоменуто је, да рад не треба да обухвата само предмете столарске, него према потребама месним и радове браварске, ткачке, кројачке, обућарске, каменарске и др.

Струка за пољопривреду мора имати огледно поље и радионицу, где би се ђацима дала прилика да уче ручне радове потребне пољопривредницима.

У трећој години треба да буде обавезно посећивање и проучавање индустријских завода у околини школе.

Ђацима и учитељима треба дати могућности и средства да путују ради проучавања и у стране земље. Ово вреди и за женске школе.

О испитима и сведоџбама одлучено је ово:

Испит за добијање уверења о школовању вршиће се на крају школовања и полагаће се из оне струке коју је ђак изучио и из предмета које је учио.

Испитне комисије скупљаће се два пут у години. Учители грађанских школа су чланови тих комисија. Уверење о испиту треба да гласи: „Диплома о свршеном школовању“.

Ђацима школа занатлијских и уметничких дозвољава се изузетно, ако немају поменуте дипломе, да могу полагати испите за ове дипломе.

* * *

Грађанске школе у Француској, какве су данас, и ако нису постале тако давно, омет су ухватиле јаког корена, а симпатије према њима непрестано расту све више и више.

Школе ове у свему имају практички карактер. Законодавци француски, види се, да су при уређивању ових школа, непрестано имали на уму како ће и на који начин задовољити потребу живота, јер се свуда опажала до сад нека празнина између основних, средњих и стручних школа. Средње школе су биле припрема за даље научно школовање, а стручним школама је требала друга и другачија припрема.

Из целог рада поменутог конгреса види се, да се грађанским школама даје доста велика важност у опште. О том, да ли су оне потребне или непотребне, корисне или некорисне, на конгресу ником није ни падало на памет да говори, него се само говорило шта треба урадити да те школе буду још боље и практичније. Тако су мислили заступници народних школа из целог света, не знајући да код нас у Србији има школованих људи који веле: шта ће нам те грађанске школе, уклонимо их, не требају нам итд. Д. Ј. И.

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на велики осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Претплата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писаца, враћају.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ВЛАД. Т. СПАСОЈЕВИЋ

ШТАМПА
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА